

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊՐՈՔՐԱՏՈՐԻ ԱԿՏԻՎՈՒԹՅԱՆ
ԳԵՆԵՐԱԼԻ ՊՐՈՔՐԱՏՈՐ

ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

№ 133 2023

« ՀԱՏԱԽԱՋՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ
ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ

Տպագրվում է 1997 թվականից « գլխավոր դատախազ Հենրիկ Խաչատրյանի նախաձեռնությամբ

LEGALITY

SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL OF THE PROSECUTOR'S OFFICE
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Published since 1997 on the initiative of the Prosecutor General of RA Henrik Khachatryan

ЗАКОННОСТЬ

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ ПРОКУРАТУРЫ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Публикуется с 1997 по инициативе Генерального прокурора РА Генрика Хачатряна

Պարբերականն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի սահմանած դոկտորական (2002 թ.) և թեկնածուական (1999 թ.) առեմախոսությունների արդյունքների ու դրույթների հրատարակման համար ընդունելի գիտական պարբերականների ցանկում:

The Journal is included in the list of scientific periodicals acceptable for publication of the results and provisions of doctoral (since 2002) and candidate (since 1999) dissertations established by the Supreme Certifying Committee of the Republic of Armenia.

Журнал включен в список научных периодических изданий, принятых для публикации результатов и положений докторских (с 2002) и кандидатских (с 1999) диссертаций, установленных Высшим аттестационным комитетом Республики Армения.

ՀՀ դատախազության «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականի խմբագրական խորհուրդ

Եղիազար Ավագյան (*խմբագրական խորհրդի նախագահ*) - ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ

Անահիտ Մանասյան - իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ, ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպան

Արթուր Ղամբարյան - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական համասարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ

Հաննա Մուխոցկա - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Եվրոպայի խորհրդի «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) պատվավոր նախագահ, Պոզնանի Ադամ Միցկևիչի անվան համալսարանի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, Լեհաստանի նախկին վարչապետ

Յանիս Պլեպս - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Լատվիայի համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի իրավունքի տեսության և պատմության

ամբիոնի դոցենտ, Լատվիայի Գերագույն դատարանի դատավոր

Ռոման Մելնիկ - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Մ.Ս. Նարիկբասևի անվան KAZGUU համալսարանի իրավունքի բարձրագույն դպրոցի պրոֆեսոր

Լեոնիդ Գոլովկո - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Մ.Վ. Լոմոնոսովի անվան Մոսկվայի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական դատավարության, արդարադատության և դատախազական վերահսկողության ամբիոնի վարիչ

Իգոր Կրավեց - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Նովոսիբիրսկի պետական համալսարանի պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ

Նորբերթ Բերնսդորֆ - իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Մարբուրգի Ֆիլիպսի անվան համալսարանի պատվավոր պրոֆեսոր, Հիմնարար իրավունքների Եվրոպական միության խարտիայի ազգային փորձագետ (Վիեննա), Գերմանիայի դաշնային սոցիալական դատարանի նախկին դատավոր

Կոնտակտային տվյալներ

Հասցե՝ 0010, ՀՀ, ք. Երևան, Վ. Սարգսյան 5

Էլ. հասցե՝ orinakanutyun@prosecutor.am

Հեռ.՝ (+374) 010-511-506

**Editorial Board of the Scientific-Practical Journal “Legality”
of the Prosecutor’s Office of the Republic of Armenia**

Yeghiazar Avagyan (*Chair of the Editorial Board*) - Deputy Prosecutor General of the Republic of Armenia

Anahit Manasyan - PhD in Law, Associate Professor at the Department of Constitutional Law of Yerevan State University, Human Rights Defender of the Republic of Armenia

Artur Ghambaryan - Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Theory of Law and Constitutional Law of the Russian-Armenian University

Hanna Suchocka - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law of Adam Mickiewicz University in Poznań, Honorary President of the European Commission for Democracy through Law (the Venice Commission of the Council of Europe), Former Prime Minister of Poland

Janis Pleps - Doctor of Law, Associate Professor at the Department of Legal Theory and History, Faculty

of law, University of Latvia, Judge of the Supreme Court of Latvia

Roman Melnyk - Doctor of Law, Professor at M. Narikbayev KAZGUU University Law School

Leonid Golovko - Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Criminal Procedure, Justice and Supervision by Public Prosecutor of Lomonosov Moscow State University

Igor Kravets - Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Theory and History of State and Law and Constitutional Law of the Novosibirsk State University

Norbert Bernsdorff - Doctor of Law, Honorary Professor at Philipps-Universität Marburg/Hessen, National key expert on the European Charter of Fundamental Rights /Vienna/, Retired Judge of the Third Instance Court on Social Affairs of Germany.

Contacts

Address: Vazgen Sargsyan Street 5, Yerevan, Armenia, 0010

E-mail: orinakanutyun@prosecutor.am

Tel. (+374) 010-511-506

Редакционная коллегия научно-практического журнала “Законность”
Прокуратуры Республики Армения

Егиазар Авагян (*председатель Редакционной коллегии*) - Заместитель Генерального прокурора Республики Армения

Анаит Манасян - кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права Ереванского государственного университета, Защитник прав человека Республики Армения

Артур Гамбарян - доктор юридических наук, профессор, заведующий Кафедрой теории права и конституционного права Института права и политики Российско-Армянского университета

Ханна Сухоцка - доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой конституционного права Университета им. Адама Мицкевича в Познани, почетный председатель Европейской комиссии Совета Европы «Демократия посредством права» (Венецианская комиссия), бывший премьер-министр Польши

Янис Плец - доктор юридических наук, доцент кафедры теории и истории права юридического фа-

культета Латвийского университета, судья Верховного суда Латвии

Роман Мельник - доктор юридических наук, профессор Высшей школы права университета КАЗ-ГЮУ имени М.С.Нарикбаева

Леонид Головкин - доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой уголовного процесса, правосудия и прокурорского надзора юридического факультета Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова

Игорь Кравец - доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории государства и права и конституционного права Новосибирского государственного университета

Норберт Бернсдорф - доктор юридических наук, почетный профессор в Марбургском университете им. Филиппа, национальный ключевой эксперт Европейской хартии основополагающих прав (Вена), бывший судья федерального суда по социальным делам Германии

Контактная информация

Адрес: ул. Вазгена Саргсяна 5, Ереван, Армения, 0010

Эл. адрес: orinakanutyun@prosecutor.am

Тел. (+374) 010-511-506

Հարգելի՛ ընթերցող,

1997 թվականից հրատարակվող «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականի խմբագրական խորհրդի կազմի աշխարհագրությունը 2023 թվականին ընդլայնվեց. մեկնարկած միջազգայնացման գործընթացի շրջանակներում Խորհրդի կազմում ընդգրկվեցին համաշխարհային հեղինակավոր գիտական շտեմարաններում հրապարակումներ ունեցող մասնագետներ.

1. Լեհաստանի նախկին վարչապետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Եվրոպայի խորհրդի «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) պատվավոր նախագահ, Պոզնանի Ադամ Միցկևիչի անվան համալսարանի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ Հաննա Սուխոցկան.
2. Լատվիայի Գերագույն դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Լատվիայի համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի իրավունքի տեսության և պատմության ամբիոնի դոցենտ Յանիս Պլեպալ.
3. Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ Արթուր Ղամբարյանը.
4. Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սահմանադրա-

- կան իրավունքի ամբիոնի դոցենտ Անահիտ Մանասյանը.
5. Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Մ.Ս. Նարիկբաևի անվան KAZGUU համալսարանի իրավունքի բարձրագույն դպրոցի պրոֆեսոր Ռոման Մելնիկը.
6. Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Մ.Վ. Լոմոնոսովի անվան Մոսկվայի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական դատավարության, արդարադատության և դատախազական վերահսկողության ամբիոնի վարիչ Լեոնիդ Գոլովկոն.
7. Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Նովոսիբիրսկի պետական համալսարանի պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ Իգոր Կրավցեը.
8. Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, Մարբուրգի Ֆիլիպսի անվան համալսարանի պատվավոր պրոֆեսոր, Հիմնարար իրավունք-

ների Եվրոպական միության խարտիայի ազգային փորձագետ (Վիեննա), Գերմանիայի դաշնային սոցիալական դատարանի նախկին դատավոր Նորբերթ Բերնադորֆը:

Հայաստանի Հանրապետության դատախազությունը բարեփոխումներ նախաձեռնեց նաև «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականում տպագրվող հոդվածներին ներկայացվող պահանջների, պարբերականի քաղաքականության, ինչպես նաև պարբերականը միջազգային հայտնի գիտական շտեմարանների չափանիշներին համապատասխանեցնելու ուղղությամբ:

Հաշվի առնելով հոդվածներին ներկայացվող չափանիշների, ինչպես նաև ներկայացված հոդվածների գրախոսման քաղաքականության փոփոխությունը՝ որոշվեց, որ «Օրինականություն» գիտագործնական

պարբերականն այսուհետ կիրատարակվի տարին երկու անգամ:

Շնորհակալ եմ պարբերականի բարեփոխումներին ուղղված աշխատանքներում ներդրում ունեցած բոլոր գործընկերներին, միջազգային հեղինակավոր մասնագետներին՝ իրենց ներգրավմամբ Դատախազության «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականը զարգացման որակապես նոր փուլ տեղափոխելու համար:

Վստահ եմ, որ առաջիկա տարիներին տեղացի և միջազգային իրավաբանների կողմից իրենց հոդվածները հրապարակելու քննարկումներում հեղինակավոր պարբերականների անունների կողքին կհնչի նաև Հայաստանի Հանրապետության դատախազության «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականի անունը:

**Հայաստանի Հանրապետության
գլխավոր դատախազ՝**

Աննա Վարդապետյան

Dear reader,

The geography of the Editorial board of the scientific-practical journal “Legality” of the Prosecutor’s Office of the Republic of Armenia, which has been published since 1997, has been expanded in 2023. Within the framework of the launched internationalization process of the Journal, specialists with publications in prestigious scientific global databases were included in the Editorial board:

1. **Hanna Suchocka** - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law of Adam Mickiewicz University in Poznań, Honorary President of the European Commission for Democracy through Law (the Venice Commission of the Council of Europe), Former Prime Minister of Poland.
2. **Janis Pleps** - Doctor of Law, Associate Professor at the Department of Legal Theory and History, Faculty of law, University of Latvia, Judge of the Supreme Court of Latvia.
3. **Artur Ghambaryan** - Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Theory of Law and Constitutional Law of the Russian-Armenian University.
4. **Anahit Manasyan** - PhD in Law, Associate Professor at the Department of Constitutional Law of Yerevan State University.
5. **Roman Melnyk** - Doctor of Law, Professor at M. Narikbayev KAZGUU University Law School.
6. **Leonid Golovko** - Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Crim-

inal Procedure, Justice and Supervision by Public Prosecutor of Lomonosov Moscow State University.

7. **Igor Kravets** - Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Theory and History of State and Law and Constitutional Law of the Novosibirsk State University.
8. **Norbert Bernsdorff** - Doctor of Law, Honorary Professor at Philipps-Universität Marburg/Hessen, National key expert on the European Charter of Fundamental Rights /Vienna/, Retired Judge of the Court on Social Affairs of Germany.

The Prosecutor’s Office of the Republic of Armenia has also initiated reforms in the policy of the scientific-practical journal “Legality” and raised the requirements for the articles to be published in the journal. The steps to comply with the requirements of scientific international well-known databases and standards were also taken.

Based on the requirements for the articles to be published in the scientific-practical journal “Legality”, as well as the

new policy of the journal’s review institute, it was decided that the Journal will be published twice a year from now on.

I am grateful to all the colleagues contributed to the reforms of the journal and the internationally well known specialists for taking the scientific-practical journal “Legality” to the further level of development with their involvement.

I sincerely believe that in the coming years our local and international lawyers while discussing the publication of their articles, among the names of prestigious journals, will also mention the scientific-practical journal “Legality” of the Prosecutor’s Office of the Republic of Armenia.

*General Prosecutor of the
Republic of Armenia*

Anna Vardapetyan

Уважаемый читатель,

В 2023 году расширена география состава редакционной коллегии научно-практического журнала «Законность» Прокуратуры Республики Армения, издаваемого с 1997 года. В рамках начавшегося процесса интернационализации в состав редакционной коллегии вошли специалисты, имеющие публикации в престижных научных международных базах данных:

- 1. Ханна Сухоцка** - доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой конституционного права Университета им. Адама Мицкевича в Познани, почетный председатель Европейской комиссии Совета Европы «Демократия посредством права» (Венецианская комиссия), бывший премьер-министр Польши.
- 2. Янис Плевс** - доктор юридических наук, доцент кафедры теории и истории права юридического факультета Латвийского университета, судья Верховного суда Латвии.
- 3. Артур Гамбарян** - доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории права и конституционного права Института права и политики Российско-Армянского университета.
- 4. Анаит Манасян** - кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права Ереванского государственного университета.
- 5. Роман Мельник** - доктор юриди-

ческих наук, профессор Высшей школы права университета КАЗГЮУ имени М.С.Нарикбаева.

- 6. Леонид Головкин** - доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой уголовного процесса, правосудия и прокурорского надзора юридического факультета Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова.
- 7. Игорь Кравец** - доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории государства и права и конституционного права Новосибирского государственного университета.
- 8. Норберт Бернсдорф** - доктор юридических наук, почетный профессор в Марбургском университете им. Филиппа, национальный ключевой эксперт Европейской хартии основополагающих прав (Вена), бывший судья федерального суда по социальным делам Германии.

Прокуратура Республики Армения

также инициировала реформы в отношении требований, предъявляемых к статьям, публикуемым в научно-практическом журнале «Законность», политики издания, а также в направлении соответствия журнала требованиям известных мировых научных репозиториев.

С учетом изменения требований к статьям, а также новой политики рецензирования представляемых статей, было принято решение о дальнейшей публикации научно-практического журнала «Законность» дважды в год.

Выражаю благодарность всем кол-

легам, внесшим вклад в работу по реформированию журнала, международным авторитетным специалистам за выведение с их вовлечением научно-практического журнала «Законность» на качественно новый этап развития.

Убеждена, что в ближайшие годы в обсуждениях местных и международных юристов относительно публикации их статей, наряду с названиями престижных научных изданий, будет также упомянуто название научно-практического журнала «Законность» Прокуратуры Республики Армения.

*Генеральный прокурор
Республики Армения*

Анна Вардапетян

Հայաստանի Հանրապետության դատախազության քրոնիկոնը. ակնարկ՝ 105-ամյա պատմությանը

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության կառավարության որոշմամբ Երևանի Գուբերնական պողոտի 53/55 երկհարկանի տուֆակերտ տունը հատկացվել է Արդարադատության նախարարությանը և Երևանի գավառային դատարանին

Դատախազական ծառայությունը Հայաստանում սկսել է գործել 1918 թվականի դեկտեմբերի 6-ից, երբ Հայաստանի առաջին Հանրապետության Խորհուրդն ընդունեց օրենք նախկին Ռուսական կայսրության օրենքները Հայաստանի տարածքում գործադրելու մասին: Դատախազությունը գործում էր դատական համակարգին առընթեր:

Որպես առանձին ստորաբաժանում՝ Դատախազությունը Հայաստանում առաջին անգամ կազմավորվել է Խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո: Խորհրդային Ռուսաստանի օրինակով՝ Հայաստանի ամբողջ տարածքում միասնական օրինականության հաստատումը և հանցավորության դեմ պայքարի կազմակերպումը հանձնարարվեց 1922 թվականի հուլիսի 22-ին ստեղծված Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության դատախազությանը: Սակայն որպես առանձին կառույց՝ այն ունեցավ կարճ կյանք. 1922 թվականի դեկտեմբերին Խորհրդային Միության ձևավորմամբ միութենական այլ պետական մարմինների շարքում հիմնվեց նաև ԽՍՀՄ Գերագույն դատարանի դատախազությունը և ՀԽՍՀ դատախազությունը դարձավ այդ մարմնին ենթակա՝ Խորհրդային Հայաստանի ստորաբաժանումը:

1924 թվականին ընդունված ԽՍՀՄ Սահմանադրությունը դատախազության վրա դրեց երկրի ողջ տարածքում «հեղափոխական օրինականության հաստատման պատասխանատվությունը»: 1927 թվականին քննչական համակարգը դատարանից փոխադրվեց հանրապետության դատախազական մարմիններ:

1933 թվականի հուլիսի 20-ին ԽՍՀՄ Կենտրոնական գործադիր կոմիտեի և

Արդարադատության ժողովրդական կոմիսարիատի շենքը. 1923-1936 թթ.

Ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի համատեղ որոշմամբ հիմնադրվեց ԽՍՀՄ դատախազությունը, որի կառուցվածքային ստորաբաժանումներն էին միութենական հանրապետությունների դատախազությունները: Նույն թվականին հաստատվեց միութենական դատախազության Կանոնադրությունը, որով հստակեցվեցին ԽՍՀՄ դատախազության գործառնությունները, ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազի և միութենական հանրապետությունների դատախազների փոխհարաբերություններն ու դատախազական մարմինների, այդ թվում՝ ՀԽՍՀ դատախազության գործունեության և ղեկավարման ձևերն ու սկզբունքները:

1937 թվականին ընդունված Խորհրդային Հայաստանի Սահմանադրությունը նկատելիորեն բարձրացրեց դատախազական հսկողության դերն ու նշանակությունը, հստակեցրեց և ամրագրեց դատախազության կառուցվածքը՝ որպես միասնական, կենտրոնացված համակարգի, որը գործում էր ԽՍՀՄ դատախազի գլխավորությամբ:

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1959 թվականի փետրվարի 27-ի հրամանագրով ինչպես ԽՍՀՄ դատախազությունում, այնպես էլ միութենական հանրապետությունների դատախազություններում ստեղծվեցին կոլեգիաներ: Այդ հրամանագրին համապատասխան՝ Հայաստանի դատախազությունում և ստեղծվեց կոլեգիա՝ հանրապետության դատախազի նախագահությամբ:

Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության Գերագույն խորհուրդը, 1991 թվականի սեպտեմբերի 21-ին հռչակելով իր անկախությունը, հայտարարեց, որ նախկին օրենսդրական և այլ ակտերի գործողությունը երկրի տարածքում կշարունակվի այնքանով, որքանով չեն հակասում Անկախության հռչակագրի իդեալներին: Սկզբունքներին չհակասող իրավական ակտերի թվին դասվեցին նաև «Դատախազության մասին» ԽՍՀՄ օրենքը: Նորանկախ Հայաստանի Հանրա-

պետության դատախազության մարմինները մինչև նոր օրենքի ընդունումը իրենց գործունեության ընթացքում առաջնորդվում էին հենց այդ օրենքով:

Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազության շենքը: Այն կառուցվել է 1936 թվականին, նարտարապետ Բակի կողմից: Շենքն ընդգրկված է Հայաստանի Հանրապետության Երևան քաղաքի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակում

Հայաստանի Հանրապետության դատախազության գործունեությունը կանոնակարգող ազգային օրենսդրության ստեղծման առաջին քայլերից է ՀՀ դատախազության կառուցվածքում զինվորական դատախազության կազմավորումը՝ որպես առանձին ստորաբաժանում, որը տեղի ունեցավ 1992 թվականի հոկտեմբերի 5-ին: Իսկ 1995 թվականի հուլիսի 5-ին ընդունվեց Հայաստանի Հանրապետության առաջին Սահմանադրությունը, որի 103-րդ հոդվածը սահմանում է Դատախազության լիազորությունների և խնդիրների շրջանակը:

1997 թվականին ստեղծվեց Դատախազության «Օրինականություն» գիտագործնական և ուսումնամեթոդական հանդեսը, որի առաջին համարը լույս տեսավ 1997 թվականի հոկտեմբերին:

«Դատախազության մասին» ազգային օրենքն ընդունվեց 1998 թվականի հուլիսի 1-ին, որը գործողության մեջ մտավ 1999 թվականի հունվարի 12-ից:

1999 թվականի առաջին ամիսներին, «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն, ձևավորվեցին հանրապետության դատախազության նոր կառուցվածքային ստորաբաժանումները՝ գլխավոր դատախազությունն իր բաժիններով և վարչություններով, մարզերի, Երևան քաղաքի և Երևան քաղաքի համայնքների, ինչպես նաև կայազորների զինվորական դատախազությունները:

1999 թվականի փետրվարի 23-ին բացվեց ՀՀ գլխավոր դատախազության գիտաուսումնական կենտրոնը՝ դառնալով հանրապետության դատախազական, քննչական կադրերի վերապատրաստման և գիտամեթոդական հետազոտությունների իրականացման հեղինակավոր հաստատություններից մեկը: Այն ինստիտուցիոնալ բնույթ ստացավ, երբ 2007 թվականին օրենքի ուժով ստեղծվեց

«Դատախազության դպրոց» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունը, որը գործեց մինչև 2013 թվականը, 2013 թվականին Կառավարության համապատասխան որոշմամբ հիմնադրվեց Արդարադատության ակադեմիան:

Դատախազությունը, պետական ինստիտուտների զարգացմանը զուգընթաց՝ ժամանակի մարտահրավերներին համահունչ, մշտապես ենթարկվել է բարեփոխումների: Այս իմաստով համակարգի վրա զգալի ազդեցություն են ունեցել հատկապես 2005 և 2015 թվականներին տեղի ունեցած հանրաքվեներով ընդունված Սահմանադրական փոփոխությունները:

Մասնավորապես՝ 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխություններով սահմանվեց, որ ՀՀ դատախազությունը միասնական համակարգ է, որը ղեկավարում է գլխավոր դատախազը: Բացի դրանից, հիմնական օրենքով հստակեցվեց Դատախազության սահմանադրական գործառույթների հստակ շրջանակը: Դրանց հիման վրա 2007 թվականի փետրվարի 22-ին ՀՀ Ազգային ժողովն ընդունեց «ՀՀ դատախազության մասին» նոր օրենքը, որն ուժի մեջ մտավ 2007 թվականի մայիսի 1-ից: Արդյունքում՝ նույն տարվա ընթացքում Հայաստանի պատմության մեջ առաջին անգամ ՀՀ գլխավոր դատախազը նշանակվեց ՀՀ Ազգային ժողովի ընտրությամբ՝ ՀՀ նախագահի ներկայացմամբ:

Այս օրենքի հիմնական առանձնահատկություններից էին դատախազությունից քննչական գործառույթների անջատումը, դատախազության գործունեության հրապարակայնության, դատախազի ինքնուրույնության և նրա գործունեությանը միջամտելու անթույլատրելիության սկզբունքների ամրագրումը, ՀՀ գլխավոր դատախազին կից էթիկայի և որակավորման հանձնաժողովների ձևավորման իրավական հիմքերի ստեղծումը:

Մտցվեց պետական ծառայության նոր տեսակ՝ դատախազության աշխատակազմում պետական ծառայությունը: Այդ նպատակով ստեղծվեց դատախազությանը սպասարկող օղակ՝ ի դեմս «Դատախազության աշխատակազմ» պետական կառավարչական հիմնարկի, որում իրականացվում է պետական ծառայության հատուկ տեսակ՝ Դատախազության աշխատակազմում պետական ծառայությունը:

Սրանք կարևոր քայլեր էին ՀՀ գլխավոր դատախազի և դատախազության գործառույթային և կարգավիճակային անկախությունը նոր մակարդակի բարձրացնելու առումով:

2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով ընդունված սահմանադրական փոփոխությունները էլ ավելի հստակեցրին ՀՀ դատախազության տեղը իշխանության թևերի առանցքում: 2015 թվականի վերափոխված Սահմանադրության մեջ հատկացվեց առանձին՝ 8-րդ գլուխ՝ «Դատախազությունը և քննչական մարմինները» վերտառությամբ:

Սրանով, խորհրդարանական կառավարման մոդելի առանձնահատկություններին համապատասխան, լայն իմաստով պետականաշինության համատեքստում ընդգծվեց ՀՀ դատախազության առաքելությունն ու պատասխանատվության շրջանակը:

Chronicle of the Prosecutor's Office of the Republic of Armenia. A throwback to 105 Years of History

By the decision of the Government of the First Republic of Armenia, the two-story brick building at 53/55 Gubernskaya Street, Yerevan, was allocated to the Ministry of Justice and the Yerevan Provincial Court

The prosecutorial service in Armenia is functioning since December 6, 1918, when the Council of the First Republic of Armenia adopted the law “On implementing the laws of the former Russian Empire in the territory of Armenia.” Initially the prosecutor’s office were functioning within the judicial system.

As a separate body, the Prosecutor’s Office was established in Armenia for the first time after the establishment of the Soviet regime. Following the example of Soviet Russia, the establishment of uniform legality throughout Armenia and the organization of the fight against criminality was assigned to the Prosecutor’s Office of the Soviet Socialist Republic of Armenia, established on July 22, 1922. However, it had a short life as a separate body. In December 1922, with the formation of the Soviet Union, among other state bodies of the Union, the Prosecutor’s Office of the Supreme Court of the USSR was also established, and the Prosecutor’s Office of the USSR became the subdivision of Soviet Armenia - subordinate to that body.

The Constitution of the USSR adopted in 1924 made the Prosecutor’s Office “responsible for establishing revolutionary legitimacy” throughout the country. In 1927, the investigative system was transferred from the court to the prosecutorial bodies of the Republic.

On July 20, 1933, by the joint decision of the Central Executive Committee of the USSR and the Council of People’s Commissars, the Prosecutor’s Office of the USSR was established, the structural subdivisions of which were the prosecutor’s offices of

The building of the People's Commissariat of Justice. 1923-1936

the union republics. In the same year, the Union Prosecutor's Office Charter was approved, which clarified the functions of the USSR Prosecutor's Office, the relationship between the Prosecutor General of the USSR and the prosecutors of the Union Republics, including the forms and the principles of operation and management of prosecutorial bodies, including the Prosecutor's Office of the ArmSSR.

The Constitution of Soviet Armenia, adopted in 1937, significantly increased the role and importance of prosecutorial supervision, specified and fixed the structure of the prosecutor's office as a unified, centralized system, which operated under the leadership of the Prosecutor of the USSR.

By the decree of the Presidium of the Supreme Council of the USSR dated February 27, 1959, collegiums were created both in the Prosecutor's Office of the USSR and in the Prosecutor's Offices of the Union Republics. According to the decree, a collegium was created in the Prosecutor's Office of Armenia, chaired by the Prosecutor of the Republic.

The Supreme Council of the Third Republic of Armenia, declaring its independence on September 21, 1991, announced that the previous legislative and other acts in the territory of the country will stay in force to the extent that they do not contradict the ideals of the Declaration of Independence. The USSR Law on the Prosecutor's Office was also among the legal acts that do not contradict the principles. Before the adoption of the new law, the Prosecutor's Office of the newly independent Republic of Armenia was guided by that law.

One of the first steps since adoption of the national legislation, regulating the activities of the Prosecutor's Office of the Republic of Armenia is the establishment of the Military Prosecutor's Office as a separate unit within the structure of the Prosecu-

tor's Office of the Republic of Armenia, on October 5, 1992. The first Constitution of the Republic of Armenia was adopted on July 5, 1995 and its Article 103 defined the scope of powers and tasks of the Prosecutor's Office.

The building of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia, built in 1936, designed by Baev. The building is included in the state list of immovable monuments of history and culture of Yerevan, Republic of Armenia

In 1997, the scientific-practical and educational journal “Legality” of the Prosecutor's Office was created, the first volume of which was published in October 1997.

The National Law on Public Prosecutions was adopted on July 1, 1998 and entered into force on January 12, 1999.

In the first months of 1999, in accordance with the Law of the Republic of Armenia on Prosecution, new structural subdivisions of the Prosecutor's Office of the Republic were formed: the Prosecutor General's Office with its departments and divisions, Regional Prosecutor's Offices, Prosecutor's Offices of Yerevan City, Administrative Districts and Military Prosecutor's Offices of Garrisons.

On February 23, 1999, the scientific and educational center of the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia was established, becoming one of the prestigious institutions for the training of prosecutorial and investigative staff and the implementation for scientific and methodological research. It received an institutional level when in 2007 the state non-profit organization “Prosecution School” was established by law, and operated until 2013. In 2013, the Academy of Justice was established by the relevant decision of the Government.

Along with the development of state institutions, the Prosecutor's Office was always subjected to reforms in line with the contemporary challenges. In this sense, the Constitutional amendments adopted by the referendums in 2005 and 2015 had significant impact on the system.

In particular, the constitutional amendments of 2005 established that the RA Pros-

ecutor's Office is a unified system headed by the Prosecutor General. In addition, the Basic law prescribed the clear scope of the constitutional functions of the Prosecutor's Office. Based on them, on February 22, 2007, the RA National Assembly adopted the new law on the Prosecutor's Office of the Republic of Armenia, which came into force on May 1, 2007. As a result, during the same year, for the first time in the history of Armenia, the Prosecutor General of the Republic of Armenia was appointed by the election of the National Assembly, on the recommendation of the President of the Republic of Armenia.

Among the main features of this law were the separation of investigative functions from the Prosecutor's office, the establishment of the principles of publicity of the Prosecutor's Office, independence of the prosecutors and the inadmissibility of intervention in their activities, and the creation of legal bases for the formation of Ethics and Qualification Commissions adjunct to the Prosecutor General of the Republic of Armenia.

A new type of public service was introduced: public service within the staff of the Prosecutor's Office. For this purpose, a unit state administrative institution "Prosecutor's Office Staff" serving for the Prosecutor's Office was created, which carries out a special type of service - public service in the Prosecutor's staff.

These were important steps in terms of raising the functional and status independence of the Prosecutor General of RA and the Prosecutor's Office to a new level.

The constitutional amendments adopted by the referendum of December 6, 2015 further clarified the position of the RA Prosecutor's Office in the core of the governmental bodies. In the revised Constitution of 2015, a separate Chapter 8 titled "Prosecutors's Office and Investigative bodies" was prescribed.

Thus, in accordance with the peculiarities of the parliamentary governance model, in a broad context of state construction, the mission and scope of responsibility of the RA Prosecutor's Office was emphasized.

Хроника прокуратуры Республики Армения: взгляд на 105-летнюю историю

По решению Правительства Первой Республики Армения двухэтажное здание из туфа по адресу Ереван, улица Губернская 53/55, было передано Министерству Юстиции и Ереванскому областному суду

Прокурорская служба в Армении положила свои основы 6 декабря 1918 года, когда Совет Первой Республики Армения принял закон «Об осуществлении законов бывшей Российской империи на территории Армении». Прокуратура действовала при судебной системе.

Как отдельное подразделение прокуратура в Армении впервые была сформирована после установления советской власти. По примеру советской России установление единой законности на всей территории Армении и организация борьбы с преступностью была возложена на созданную 22 июля 1922 года Прокуратуру Армянской Советской Социалистической республики. Однако как отдельная структура она просуществовала недолго. С образованием в декабре 1922 года СССР, в числе других государственных органов Союза, была создана и Прокуратура Верховного Суда СССР. Прокуратура АрмССР стала подразделением советской Армении, подчиняющимся этому органу.

Принятая в 1924 г. Конституция СССР возлагала на Прокуратуру «ответственность за установление революционной законности» во всей стране. В 1927 году следственная система была передана из суда в органы прокуратуры Республики.

20 июля 1933 года совместным решением ЦИК СССР и СНК была создана Прокуратура СССР, структурными подразделениями которой были прокуратуры союзных республик. В том же году был утвержден Устав Союзной прокуратуры, в котором уточнялись функции Прокуратуры СССР, взаимоотношения Генераль-

Здание Народного комиссариата юстиции, 1923-1936 гг.

ного прокурора СССР и прокуроров союзных республик, принципы деятельности и руководства органов прокуратуры, в том числе прокуратуры АрмССР.

Конституция Советской Армении, принятая в 1937 г., значительно повысила роль и значение прокурорского надзора, конкретизировала и закрепила структуру прокуратуры как единой централизованной системы, действовавшей под руководством Прокурора СССР.

Указом Президиума Верховного Совета СССР от 27 февраля 1959 г. как в прокуратуре СССР, так и в прокуратурах союзных республик были созданы коллегии. В соответствии с этим указом в прокуратуре Армении также была создана коллегия под председательством Прокурора Республики.

Провозгласив независимость 21 сентября 1991 года, Верховный Совет Третьей Республики Армения заявил, что действие прежних законодательных и иных актов на территории страны будет продолжаться в той мере, в какой они не противоречат идеалам Декларации Независимости. К числу правовых актов, не противоречащих принципам, был отнесен и Закон СССР «О прокуратуре». До принятия нового закона органы прокуратуры новой независимой Республики Армения руководствовались именно этим законом.

Один из первых шагов в создании национального законодательства, регулирующего деятельность прокуратуры Республики Армения – формирование 5 октября 1992 года военной прокуратуры, как отдельного подразделения в структуре прокуратуры РА, а 5 июля 1995 года была принята первая Конституция Республики Армения, статья 103 которой определяет круг полномочий и задачи прокуратуры.

Здание Генеральной прокуратуры Республики Армения. Построено в 1936 году по проекту Баева. Здание включено в государственный список недвижимых памятников истории и культуры города Еревана Республики Армения

В 1997 году создан научно-практический и учебно-методический журнал Прокуратуры Республики Армения «Законность», первый номер которого вышел в свет в октябре 1997 года.

Национальный закон «О прокуратуре» был принят 1 июля 1998 г. и вступил в силу 12 января 1999 г.

В первые месяцы 1999 года в соответствии с Законом Республики Армения «О прокуратуре» были сформированы новые структурные подразделения прокуратуры: Генеральная прокуратура РА, ее управления и отделы, прокуратуры областей, города Еревана и общин города Еревана, а также военные прокуратуры гарнизонов.

23 февраля 1999 года был открыт научно-образовательный центр Генеральной прокуратуры РА, став одним из престижных учреждений по переподготовке прокурорских и следственных кадров и осуществлению научно-методических исследований. Он приобрел институциональный характер, когда в 2007 году законом была создана государственная некоммерческая организация «Школа прокуратуры», действовавшая до 2013 года. В 2013 году соответствующим решением Правительства была создана Академия юстиции.

Наряду с развитием государственных институтов, прокуратура постоянно реформировалась в соответствии с вызовами времени. В этом аспекте существенное влияние на систему оказали конституционные поправки, принятые на референдумах 2005 и 2015 годов.

В частности, конституционными поправками 2005 года было установлено, что прокуратура РА является единой системой, которой руководит Генеральный прокурор. Кроме того, в основном законе уточнялся четкий круг конституцион-

ных функций прокуратуры. На их основе 22 февраля 2007 года Национальное Собрание РА приняло новый закон «О прокуратуре РА», вступивший в силу 1 мая 2007 года. В результате в том же году впервые в истории Армении Генеральный прокурор Республики Армения был назначен путем избрания Национальным Собранием Республики Армения на основании представления Президента Республики Армения.

Основными особенностями этого закона были отделение следственных функций от прокуратуры, закрепление принципов публичности деятельности прокуратуры, самостоятельности прокурора и недопустимости вмешательства в его деятельность, создание правовых основ формирования при Генеральном прокуроре Республики Армения Комиссии по этике и Аттестационной комиссии.

Был введен новый вид государственной службы – государственная служба в аппарате прокуратуры. С этой целью создано подразделение обслуживания прокуратуры в виде государственного административного учреждения «Аппарат прокуратуры», в котором осуществляется особый вид государственной службы – государственная служба в аппарате прокуратуры.

Это были важные шаги в аспекте повышения уровня функциональной и статусной независимости Генерального прокурора РА и прокуратуры.

Конституционные поправки, принятые на референдуме 6 декабря 2015 г., еще больше прояснили положение Прокуратуры РА в системе ветвей власти. В редакции Конституции 2015 года была выделена отдельная глава 8 под заголовком «Прокуратура и следственные органы».

В результате, с учетом особенностей модели парламентского управления, в контексте государственного строительства в широком смысле были подчеркнуты миссия и круг ответственности Прокуратуры РА.

Բովանդակություն Contents Содержание

Աննա Վարդապետյան

Մարդու նկատմամբ եվգենիկական փորձերի քրեականացումը բիրտժշկական տեխնոլոգիաների զարգացման արդի ժամանակաշրջանում (հայերեն).....25

Anna Vardapetyan

Criminalization of Eugenics Experiments in Modern Period of Development of the Biomedical Technologies (in Armenian)43

Анна Вардапетян

Криминализация евгенических опытов над человеком в современном периоде развития биомедицинских технологий (на армянском).....44

Սրբուհի Գալյան

Հայաստանի Հանրապետությունում իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի ներդրման հիմնավորվածությունը (հայերեն)45

Srbuhi Galyan

Justification of Establishment of the Institute of Criminal Responsibility of Legal Entities in the Republic of Armenia (in Armenian)59

Србуи Галян

Обоснование введения института уголовной ответственности юридических лиц в Республике Армения (на армянском)60

Արթուր Ղամբարյան

Ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու լիազորություն ունեցող մարմինների նույնականացումը ՀՀ-ում (հայերեն).....61

Artur Ghambaryan

Identification of the Bodies Authorized to Adopt Sub-Delegation Acts in the Republic of Armenia (in Armenian)102

Артур Гамбарян

Идентификация органов, уполномоченных принимать подзаконные акты в Республике Армения (на армянском)103

Norbert Bernsdorff

The Protection of Personal Data and the
“Right to Data Deletion” (in English).....104

Նորբերթ Բերնսորթ

Անձնական տվյալների պաշտպանությունը և
«Տվյալները ջնջելու իրավունքը» (անգլերեն)123

Норберт Берндорф

Защита персональных данных и «право на удаление данных»
(на английском).....124

Сергей Коновалов

Депонирование показаний в немецком уголовном процессе:
Критическая оценка постсоветского мифа (на русском).....125

Սերգեյ Կոնովալով

Ապացույցների դեպոնացումը Գերմանիայի
քրեական դատավարությունում. հետխորհրդային միֆի
քննադատական գնահատական (ռուսերեն).....145

Sergey Konovalov

Deposition in German Criminal Procedure:
A Critical Appraisal of the Post-Soviet Myth (in Russian)146

Աննա Վարդապետյան

*ՀՀ գլխավոր դատախազ,
Երևանի պետական համալսարանի
քրեական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու*

**ՄԱՐԴՈՒ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԵՎԳԵՆԻԿԱԿԱՆ ՓՈՐՁԵՐԻ
ՔՐԵԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ԲԻՌԲԺՇԿԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ
ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՉԱՆՈՒՄ¹**

Համառոտագիր

Հոդվածը վերաբերում է ՀՀ նախկին և գործող քրեական օրենսգրքերի այն հոդվածների վերլուծությանը, որոնք քրեականացում են եվգենիկական փորձերը՝ ուղղված մարդու լավասերմանը (սելեկցիային): Հոդվածն ուղղված է նաև «եվգենիկայի» պատմական զարգացումների, տարբեր ժամանակաշրջաններում «եվգենիկայի» առնչությամբ եղած հակասական մոտեցումների ուսումնասիրությանը, ինչպես նաև եվգենիկայի վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի և Հայաստանի Հանրապետության ներքին իրավական ակտերով նախատեսված կարգավորումների վերլուծությանը:

Գենետիկայի ոլորտում տեխնոլոգիական զարգացումը հանգեցրեց նոր եվգենիկայի հայեցակարգի ստեղծմանը, ինչի արդյունքում տեղի ունեցան բազմաթիվ քննարկումներ՝ հիմնականում կապված հին եվգենիկայի շարունակականության հետ: Տարբերությունների կամ նմանությունների հաստատումը հին եվգենիկայի և նոր եվգենիկայի տարբեր սահմանումների հետ հստակ պատկերացում չի տալիս այն մասին, թե որ վարքագծերն են հակասում հիմնական արժեքներին, որոնք պետք է պաշտպանվեն պետական մակարդակով: Սույն հոդվածի շրջանակներում կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա հեղինակն առաջարկում է փոփոխություն կատարել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 186-րդ հոդվածում:

Հիմնաբառեր- եվգենիկա, պոզիտիվ և նեգատիվ եվգենիկա, էմբրիոն, ֆետուս, կլոնավորում, ստերիլիզացիա, սելեկցիա, գենոմ, բիոբժշկություն, եվգենիկայի վերաբերյալ միջազգային փաստաթղթեր, վերարտադրողականություն:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 01.06.2023 թ., գրախոսվել է 09.06.2023 թ.:

Ներածություն

... «Արդյո՞ք Աստված մեր գեներում է»²

հարցադրումն առաջին անգամ ինձ ստիպեց մտածել, որ մարդու գենոմի վերաբերյալ ուսումնասիրությունների ու դրա հետ կապված փորձարկումների խորքային, հանախ չգիտակցված նպատակը Արարչի փնտրտությունն են, Ստեղծագործության միջոցով Արարչին ճանաչելու ձգտումը ...

2003 թ. ապրիլի 18-ին ընդունված և 2022 թ. հուլիսի 1-ին ուժը կորցրած ՀՀ քրեական օրենսգրքի (այսուհետ՝ Նախկին քրեական օրենսգրք) 127.1-րդ հոդվածը պատասխանատվություն էր նախատեսում եվգենիկական փորձերի իրականացման համար: Նախկին քրեական օրենսգրքում հոդվածը լրացվել էր 2018 թվականի մարտի 21-ին թիվ ՀՕ-161-Ն օրենքով: Լրացման հիմնավորումը 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեի հիման վրա ընդունված ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններն էին: Մասնավորապես, ՀՀ Սահմանադրության 25-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված է, որ բժշկության և կենսաբանության ոլորտներում արգելվում են եվգենիկական փորձերը, մարդու օրգաններն ու հյուսվածքները շահույթի աղբյուր դարձնելը, մարդու վերարտադրողական կլոնավորումը: Լրացման վերոնշյալ հիմնավորման մեջ արձանագրված է, որ եվգենիկական փորձերի իրականացման համար պատասխանատվության մասով ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից կատարված՝ օտարերկրյա պետությունների օրենսդրությունների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվել է հետևյալը. Ֆրանսիայի Հանրապետության քրեական օրենսգրքին ուղղակիորեն նշում է նման արարքի արգելված լինելը հետևյալ ձևակերպմամբ. «Եվգենիկական փորձերը՝ ուղղված մարդու լավասերման կազմակերպմանը (...): Արարքը պատժվում է 30 տարի ազատազրկմամբ և 7,5 միլիոն եվրոյի չափով տուգանքով: Մի շարք երկրների քրեական օրենսգրքերում կան փոքր-ինչ այլ ձևակերպումներ. այսպես Լիտվայի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում սահմանված է. «Արգելված կենսաբժշկական փորձերի իրականացումը մարդու սաղմի կամ մարդու ներգրավմամբ, առաջացնում է որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությանը զբաղվելու իրավունքից զրկում, տուգանք կամ ազատազրկում մինչև երկու տարի ժամկետով»: Իսպանիայի Թագավորության քրեական օրենսգրքում սահմանված է. «Կլոնավորման միջոցով նույնական մարդկանց ստեղծումը կամ այլ գործընթացների իրականացումը՝ ուղղված ռասայական սելեկցիային, պատժվում է ազատազրկմամբ 1-5 տարի ժամկետով կամ որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու, կամ որոշակի գործունեությանը զբաղվելու իրավունքից զրկմամբ վեցից տասը տարի ժամկետով», Ֆին-

² Ամբողջական հոդվածը հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,995465,00.html>

լանդիայի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի համաձայն. «Գենետիկ ժառանգականությանն ուղղված ապօրինի միջամտությունները, մարդու, մարդու սաղմի ամբողջականության դեմ ուղղված գիտական փորձերի իրականացումը, որոնք նպատակ ունեն (...) սաղմերի միախառնմամբ ստեղծել մարդկային սերունդ (...) պատժվում է տուգանքով կամ ազատազրկմամբ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով» (աղբյուրը՝ <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>):

Նախկին քրեական օրենսգրքում կատարված վերոնշյալ փոփոխությունների նախագծերը մշակելիս հաշվի էր առնվել առավելապես Ֆրանսիայի Հանրապետության փորձը³:

ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 186-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է նախատեսում մարդու վերարտադրողական կլոնավորման կամ եվգենիկական փորձերի համար: Հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է, որ մարդու վերարտադրողական կլոնավորումը մահացած կամ կենդանի մարդու՝ արհեստական ճանապարհով գենետիկորեն նմանատիպը ստեղծելուն ուղղված ցանկացած գործողություն կատարելն է, իսկ եվգենիկական փորձերը մարդու լավասերմանը (սելեկցիային) ուղղված ցանկացած գործողություն կատարելն է: Հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերում ամրագրված են հանցակազմի ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանքները:

Ինչպես գործող, այնպես էլ նախկին քրեական օրենսգրքերի վերլուծությունից բխում է, որ եվգենիկական փորձերի համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածները շարադրված են բլանկետային դիսպոզիցիաներով և այդ հոդվածների մեկնաբանության համար առանցքային նշանակություն ունի «մարդու լավասերմանը (սելեկցիային) ուղղված գործողություն» ձևակերպման համակարգային վերլուծությունը, քանի որ «եվգենիկական փորձ» հասկացությունը ինչպես գործող, այնպես էլ նախկին քրեական օրենսգրքերում բացահայտված է հենց «սելեկցիա (լավասերում)» եզրույթի միջոցով:

Նախքան քրեաիրավական վերլուծությունը, սակայն, կարծում ենք անհրաժեշտ է անդրադառնալ և համառոտ պարզաբանել «եվգենիկա» հասկացությունը, ինչպես նաև վերլուծել եվգենիկայի սահմանների վերաբերյալ ժամանակակից ընկալումներն ամրագրող միջազգային փաստաթղթերը:

«Եվգենիկա» հասկացության «հին» և «նոր» ընկալումները

«Եվգենիկա» հասկացության պատմական զարգացումը մի քանի փուլ է անցել. սաղմնավորվելով որպես իդեալիստական հայեցակարգ՝ եվգենիկան նենգափոխվել է ռասայի «հիգիենայի» վերաբերյալ նացիստական ծրագրով և խոցելի ու «ցածրակարգ» ռասայի ներկայացուցիչների ստերիլիզացիայի՝ ամերիկյան մո-

³ Նախագիծը և հիմնավորումը հասանելի են հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.e-draft.am/projects/322>

տեցումներով: Այս նենգափոխումները հանգեցրել են եվգենիկայի վերաբերյալ բացառապես բացասական ընկալումների, սակայն նախքան նենգափոխումների մասին խոսելը՝ համառոտ անդրադառնանք հասկացության ծագումնաբանությանն ու հիմնական բովանդակությանը:

«Եվգենիկա» հասկացությունն առաջին անգամ կիրառվել է 1883 թվականին Ֆրենսիս Գալթոնի կողմից, որը հունարենից թարգմանաբար նշանակում է բարձր ծագում, արժանապատիվ ժառանգականություն ունեցող: Գալթոնի ուսումնասիրությունների առանցքում պոզիտիվ եվգենիկան էր, որի նպատակը բարձր որակներով օժտված անհատների ձևավորումն էր հասարակության ամենաշնորհալի անդամների վերարտադրողականության անհին նպաստելու միջոցով⁴:

«Եվգենիկա» հասկացության «հին» ընկալումներում այս հասկացությունը երկշերտ է՝ պոզիտիվ և նեգատիվ: Պոզիտիվ եվգենիկան ենթադրում է մարդու դրական, ցանկալի բնութագրիչ առանձնահատկությունների տարածում⁵: Նեգատիվ եվգենիկան ենթադրում է մարդու սոցիալապես անցանկալի գեների տարածման նվազեցում⁶: 20-րդ դարի սկզբին նեգատիվ եվգենիկան տարբեր օրենսդրական կարգավորումների միջոցով տարածվեց բազմաթիվ երկրներում. հիմնական գաղափարախոսությունն այն էր, որ մարդկանց որոշակի խմբեր «սոցիալապես ոչ ադեկվատ» են և կազմում են տվյալ հասարակությանը ոչ հարիր միավոր (օրինակ՝ տկարամիտ անձինք, հոգեկան հիվանդություն ունեցող անձինք, հանցագործները, էպիլեպսիայով տառապող անձինք, թմրամիջոցային կախվածություն ունեցող անձինք, կույրերը, համբերը և այլն)⁷: Նման մոտեցումները տարբեր դրսևորումներ են ունեցել՝ կախված այն հանգամանքից, թե ինչ հնարավոր վտանգ են տեսել վերոնշյալ խմբերի մեջ մտնող անձանցից. Դանիայում և Շվեյցարիայում, մասնավորապես, օրենքներ են ընդունվել, որոնք թեն հիմնված չէին ռասայական գերակայության գաղափարի վրա, սակայն դրանցում ամրագրված էր, օրինակ, հոգեկան և սեռական շեղումների դեպքում որոշ միջոցառումների իրականացումը⁸: Շվեդիայում 1934-1976 թվականների ընթացքում մոտավորապես 20.000 մարդ հարկադրաբար ստերիլիզացիայի է ենթարկվել՝ մտավոր հետամնացության, տեսողության խանգարումների և սեռական շեղում-

⁴ Տե՛ս Selgelid, Michael J. (2014). Moderate eugenics and human enhancement. *Medicine, Health Care and Philosophy*. 17 (1), էջեր 3-4:

⁵ Տե՛ս Romeo-Casabona, C. M. (1998). Health and Eugenics Practices: Looking Towards the Future. *European Journal of Health Law*. 5 (3), էջեր 241-242:

⁶ Տե՛ս Powell, Russell (2015). In *Genes We Trust: Germline Engineering, Eugenics, and the Future of the Human Genome*. *Journal of Medicine and Philosophy*. 40(6), էջ 684:

⁷ Տե՛ս Report of the Committee to Study and to Report on the Best Practical Means of Cutting off the Defective Germ-Plasm in the American Population I. The scope of the committee's work, by Harry H. Laughlin, Secretary of the Committee (1914). New York, էջ 15:

⁸ Տե՛ս Stepan, Nancy L. (1996). *The Hour of Eugenics: Race, Gender, and Nation in Latin America*. Ithaca and London: Cornell University Press, էջեր 30-31:

ների պատճառով⁹: Մինչ 1920 թվականը ԱՄՆ նահանգների կեսն ընդունել էր եվգենիկայի վերաբերյալ օրենքներ (օրենքներն առավելապես ամրագրում էին հոգեկան խանգարումներ ունեցող անձանց և հանցագործների ստերիլիզացիայի պահանջներ): ԱՄՆ-ում 1907-1961 թվականների ընթացքում մոտ 62.000 մարդ հարկադրաբար ստերիլիզացվել է¹⁰: Մեծ Բրիտանիայի ներքին գործերի նախարարի պաշտոնում պաշտոնավարելու տարիներին (1910 թվականի փետրվարից մինչ 1911 թվականի հոկտեմբերը) Ուինսթոն Չերչիլը կողմ է արտահայտվել ներկայումս որպես «մտավոր հետամնացություն ունեցող» գնահատվող անձանց մեկուսացմանը, սեգրեզացիային և ստերիլիզացիային¹¹:

Եվգենիկական շարժումը տարածվել է նաև Լատինական Ամերիկայում¹², Չինաստանում և Ճապոնիայում¹³, ինչպես նաև Սերբիայի, Խորվաթիայի և Սլովենիայի Թագավորություններում¹⁴:

Նացիստական Գերմանիայում Հիտլերը, հիմք ընդունելով եվգենիկայի վերաբերյալ ԱՄՆ-ում ընդունված օրենքները, հետևողականորեն նպաստել է Գերմանիայում նման օրենքների ընդունմանը՝ դրանք դիտարկելով որպես ընդունելի միջոցներ, որոնք Գերմանիայում ևս պետք է կիրառվեն¹⁵: Գերմանիայում «Ժառանգական հիվանդությունների տարածումը կանխելու մասին» օրենքն ընդունվել է 1933 թվականին: Նշված օրենքում, որպես ժառանգական հիվանդությունների հնարավոր տարածումը կանխելու միջոց, նշվում էր հարկադիր ստերիլիզացիան: Օրենքում անորոշ կերպով առանձնացված էին ժառանգական հիվանդություններով տառապող անձանց ինը խմբեր¹⁶: Սույն օրենքի հիման վրա Գերմանիայում մինչ 1939 թվականը մոտ 350.000 մարդ է հարկադրաբար ստերիլիզացիայի ենթարկվել¹⁷:

⁹ St'u Hyatt, Stephanie (1998). A Shared History of Shame: Sweden's Four-Decade Policy of Forced Sterilization and the Eugenics Movement in the United States. *Indiana International & Comparative Law Review*. 8(2), էջեր 476-477:

¹⁰ St'u Kluchin, Rebecca M. (2009) *Fit to Be Tied: Sterilization and Reproductive Rights in America, 1950-1980, USA: Rutgers University Press*, էջ 17:

¹¹ St'u Gilbert, Sir Martin. *Churchill and Eugenics*. International Churchill Society: Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour-extras/churchill-and-eugenics-1/>

¹² Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Stepan, Nancy L. (1996). *The Hour of Eugenics: Race, Gender, and Nation in Latin America*. Ithaca and London: Cornell University Press.

¹³ St'u Chung, Yuehsen Juliette (2014). Better Science and Better Race?: Social Darwinism and Chinese Eugenics. *Isis*. 105 (4), էջեր 799-800:

¹⁴ St'u Kuhar, Martin (2017). “From an Impure Source, All Is Impure”: The Rise and Fall of Andrija Stampar’s Public Health Eugenics in Yugoslavia. *Social History of Medicine*. 30 (1), էջեր 92-113:

¹⁵ St'u Hitler, Adolf. *Mein Kampf*. Translated in to English by James Murphy (1939), էջ 361: Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://greatwar.nl/books/meinkampf/meinkampf.pdf>

¹⁶ St'u Law for the Prevention of Offspring with Hereditary Diseases (July 14, 1933). *German History in Documents and Images*. Volume 7. Nazi Germany, 1933-1945: Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/English30.pdf>

¹⁷ St'u Mifiler-Hill, Benno (1992). Genetic Inequality and Social Injustice: A Lesson from History. In *BBV Foundation (Ed.) pp. 357-364. Human Genome Project: Ethics*. Madrid, Bilbao: Thyssen-Bornemisza Collection, էջ 360:

Եվգենիկայի վերաբերյալ վերոշարադրյալ ընկալումները հիմք հանդիսացան Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում իրականացված ցեղասպանության, ինչը հանգեցրեց նրան, որ պատերազմից հետո եվգենիկական շարժումն սկսեց անկում ապրել (թեև վիճահարույց օրենքները դեռ որոշ ժամանակ շարունակեցին ուժի մեջ մնալ Շվեդիայում և ԱՄՆ-ում):

Ժամանակակից գիտությունը, սակայն, նոր բացահայտումներ ունի բիոբժշկական միջոցներով իրականացվող բեղմնավորումների, գենետիկ թեստավորման, գենետիկ մոդիֆիկացիաների, կրոնավորման և բազմաթիվ այլ հարցերի վերաբերյալ, ուստի եվգենիկան կրկին արդի քննարկման թեմա է, կամ ավելի ճիշտ կլինի ասել՝ արդիականացել է «նոր» եվգենիկայի (եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումների) ձևավորման հարցը: Այս համատեքստում եվգենիկայի վերաբերյալ մոտեցումները մասնագիտական գրականության մեջ քննարկումների ու բանավեճի առարկա են. որոշ աղբյուրներում եվգենիկան մեկնաբանվում է որպես վերարտադրողականությունն օգտագործելու միջոցով այնպիսի մարդկանց սաղմնավորմանն ուղղված քայլեր, որոնք օժտված են առաջընթացի համար անհրաժեշտ որակներով¹⁸: Այլ աղբյուրներում եվգենիկան մեկնաբանվում է որպես պրակտիկա, որի նպատակն է բարելավել մարդկային կյանքը՝ ծնվող կամ վերարտադրվող անձանց նկատմամբ ժառանգականության հիման վրա վերահսկողություն իրականացնելու միջոցով¹⁹: Եվգենիկան ընկալվում է նաև որպես սոցիալական շարժում, որի նպատակն է ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառման միջոցով բարելավել «մարդ» տեսակը²⁰:

Եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» և «նոր» ընկալումների միջև առկա տարբերություններից մեկն այն է, որ «նոր» եվգենիկայում բացակայում է կազմակերպված հարկադրանքը²¹: Բացի այդ, եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումը զերծ է «հին» եվգենիկայում առկա՝ կոնկրետ գեների անընդունելիությունը դրանք կրող անձանց բարոյական արժեքների հետ նույնացնելու արատավոր պրակտիկայից²², ինչպես նաև այն ընկալումից, որ, օրինակ, մարդու բոլոր առանձնահատկությունները որոշվում են բացառապես գեներով²³:

Մասնագիտական գրականության մեջ լայնորեն քննադատվում է եվգենի-

¹⁸ St' u Anomaly, Jonathan (2018). Defending eugenics, From cryptic choice to conscious selection. *Monash Bioethics Review*. 35 (1-4), էջ 24:
¹⁹ St' u Selgelid, Michael J. (2014). Moderate eugenics and human enhancement. *Medicine, Health Care and Philosophy*. 17 (1), էջ 3:
²⁰ St' u Harding John R. Jr. (1991). Beyond Abortion: Human Genetics and the New Eugenics. *Pepperdine Law Review*. 18 (3), էջ 447:
²¹ St' u Romeo-Casabona, C. M. (1998). Health and Eugenics Practices: Looking Towards the Future. *European Journal of Health Law*. 5 (3), էջ 243:
²² St' u Powell, Russell (2015). In *Genes We Trust: Germline Engineering, Eugenics, and the Future of the Human Genome*. *Journal of Medicine and Philosophy*. 40(6), էջ 684:
²³ St' u Ekberg, Merryn (2007). The Old Eugenics and the New Genetics Compared. *Social History of Medicine*. 20 (3), էջ 590:

կայի վերաբերյալ «հին» մոտեցումը և ընդգծվում է, որ եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» մոտեցումը հիմնված է կամքի ազատության վրա: Դրա հետ մեկտեղ, սակայն, հեղինակները նշում են, որ եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» մոտեցման որոշ տարրեր, օրինակ՝ բնակչության որակի բարելավման ձգտումը, ինչպես նաև խտրականության որոշ դրսևորումներ, շարունակում են գոյություն ունենալ եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումներում:

Մենք համամիտ ենք այն հեղինակների հետ, որոնք գտնում են, որ եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» ընկալման որոշ դրսևորումների առկայության կամ բացակայության վերաբերյալ քննարկումները որևէ կերպ օգտակար չեն գենետիկայի ոլորտում նոր տեխնոլոգիաների կիրառման արդյունքում ծագող էթիկական և իրավական խնդիրների լուծման համար²⁴, սակայն կարծում ենք՝ եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» ընկալման որոշ դրսևորումների շեշտադրումն օգտակար է վիճահարույց տեխնոլոգիաների վրա հատուկ ուշադրություն հրավիրելու տեսանկյունից և կարող է հակակշռող դերակատարում ունենալ նոր տեխնոլոգիաների կիրառման նկատմամբ չկշռադատված ազատական մոտեցումները զսպելու համար:

Ինչպես նշվեց վերևում, «նոր» եվգենիկայի վերաբերյալ ազատական մոտեցումների հիմնական փաստարկները խարսխված են կամքի ազատության և անձնական անձեռնմխելիության երկտեսերի վրա²⁵: Ի պաշտպանություն ազատական մոտեցման՝ մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ գենետիկ մոդիֆիկացիաներն անհրաժեշտ են «մարդ» տեսակի պահպանության համար, քանի որ ժամանակակից բժշկական միջամտությունները մարդու վրա էվոլյուցիոն ազդեցություն են ունենում, իսկ ավելի կոնկրետ՝ հանգեցնում են «սպեվոդգենիկացիայի», ինչը ենթադրում է ԴՆԹ բազային գույգի մուտացիաների կուտակում կողմնորոգ գեոմում, ինչի արդյունքում այն կարող է դառնալ ոչ ֆունկցիոնալ: Օրինակ՝ սննդարտադրության ժամանակակից տեխնոլոգիաների և տարբեր արհեստական սննդային հավելումների պատճառով թուլացել են պոտենցիալ թունավոր սննդի հայտնաբերման համար պատասխանատու համային ռեցեպտորների գենային կոդերը, կամ տեսալսողական բժշկական սարքավորումների զարգացմանը և դրանց կիրառմանը զուգընթաց՝ ավելանում են դրանք կիրառող անձինք, ինչը կարող է հանգեցնել տեսալսողական օրգանների սրության համար պատասխանատու գենային կոդերի դեգրադացիային և այլն²⁶:

Անդրադառնալով եվգենիկայի վերաբերյալ տարբեր ընկալումներին, «հին» և «նոր» եվգենիկաների տարբերություններին՝ հարկ է նշել, որ եվգենիկայի վե-

²⁴ St' u Cavaliere, Giulia (2018). Looking into the shadow: the eugenics argument in debates on reproductive technologies and practices. *Monash Bioethics Review*. 36 (1-4), էջեր 17-18:

²⁵ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Robertson, John A. (1994). *Children of Choice: Freedom and the New Reproductive Technologies*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press:

²⁶ St' u Powell, Russell (2015). In *Genes We Trust: Germline Engineering, Eugenics, and the Future of the Human Genome*. *Journal of Medicine and Philosophy*. 40(6), էջեր 676-677:

րաբերյալ «նոր» ընկալումների համատեքստում հստակեցված չէ, թե ինչն է դիտարկվում որպես «ավելի լավ», ինչն է «մարդկության առաջընթացի համար անհրաժեշտ», կամ որն է այն արարքը, որը հակասում է պաշտպանության ենթակա հիմնարար արժեքներին: Օրինակ. կան արարքներ, որոնք ներկայումս ընդունելի են համարվում և տեղավորվում են եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումների մեջ, օրինակ՝ պտղի գենետիկ թեստավորումից հետո հղի կինը տեղեկացվում է, որ պտղի մոտ առկա է գենետիկ ծանր հիվանդություն և նշվում է, որ նման դեպքերում սովորաբար ցուցվում է արքուն: Մեկ այլ օրինակ՝ բիոբժշկական միջոցներով իրականացվող բեղմնավորումների ժամանակ, որպես կանոն, մի քանի էմբրիոններ են ստեղծվում, և կնոջ արգանդում տեղադրվում են լավագույն որակներով օժտված էմբրիոնները (մնացած էմբրիոնները, կամ սառեցվում են, կամ, ոչնչացվում), որպեսզի միջամտությունն ավարտվի լավագույն արդյունքներով, և անհրաժեշտություն չառաջանա կրկնելու բիոբժշկական միջոցներով իրականացվող բեղմնավորումը²⁷: Ուստի, մասնագիտական գրականության մեջ նշվում է, որ եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումների համատեքստում կարևոր է տարանջատել «անձի գենետիկ ինքնության բարելավումը» և «հիվանդությունների ու անոմալիաների վերացումը» այն դեպքերում, երբ դրա հնարավորությունն առկա է²⁸: Իհարկե, համաձայն ենք այն տեսաբանների հետ, ովքեր գտնում են, որ վերոշարադրյալ ձևակերպման մեջ ամրագրված առաջին չափորոշիչը խնդրահարույց է, և բիոբժշկական միջոցներով իրականացվող բեղմնավորումների ժամանակ էմբրիոնների՝ մի շարք չափանիշներով իրականացվող թեստավորումների (հասակ, ինտելեկտ և այլն) շրջանակը գնալով ընդլայնվում է, ինչն անխուսափելիորեն հանգեցնելու է նրան, որ վերոնշյալ թեստավորումները որակվեն որպես ««մարդ» տեսակի բարելավում», «ոչ թերապևտիկ նպատակներով իրականացվող բարելավում» կամ «եվգենիկական ստեղծարարություն»²⁹: Երկրորդ չափորոշիչի հետ կապված, սակայն, կարծում ենք, որ այն անհրաժեշտ է, քանի որ եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումների զարգացմանը խոչընդոտող տոտալ արգելքներն ի գործ չեն արդյունավետ կերպով հակակշռել զարգացող ժամանակակից տեխնոլոգիաները և, ընդհակառակը, նպաստում են ոլորտում «սև շուկաների» ու «սև խոռոչների» առաջացմանը. մարդն ու գիտությունը ձգտելու են առաջընթացի, ձևավորելու են նոր տեխնոլոգիաների կիրառման պահանջարկ՝ դրանով նպաստելով «սև շուկայի» զարգացմանը՝ բխող բոլոր, այդ թվում՝ հանցավոր հետևանքներով: Ուստի կար-

²⁷ St'ou Selgelid, Michael J. (2014). Moderate eugenics and human enhancement. *Medicine, Health Care and Philosophy*. 17 (1), էջեր 6-7:

²⁸ St'ou Gaille, Marie and Viot, Ge'aldine (2013). Prenatal diagnosis as a tool and support for eugenics: myth or reality in contemporary French society? *Medicine, Health Care and Philosophy* Volume 16 (1), էջ 85:

²⁹ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Persson Ingmar, Savulescu Julian (2019). The Duty to be Morally Enhanced. *Topoi*. 38(1), էջեր 7-14:

ծում ենք՝ բիոբժշկական տեխնոլոգիաների զարգացման արդի ժամանակաշրջանում ներպետական և միջազգային մակարդակներում պետք է հետևողականորեն ուրվագծվեն «թերապևտիկ» և «ոչ թերապևտիկ» նպատակներով իրականացվող միջամտությունների բարոյաէթիկական և իրավական, այդ թվում՝ քրեաիրավական սահմանները:

Եվգենիկայի վերաբերյալ ժամանակակից ընկալումներն ամրագրող միջազգային փաստաթղթերը

Եվգենիկայի հարցերի վերաբերյալ միջազգային փաստաթղթերի մասին խոսելիս հարկ է նշել «Մարդու գենոմի և մարդու իրավունքների մասին» համընդհանուր հռչակագիրը (ընդունված 1997 թվականին), «Բիոէթիկայի և մարդու իրավունքների մասին» համընդհանուր հռչակագիրը (ընդունված 2005 թվականին), «Մարդու գենետիկ տվյալների մասին» միջազգային հռչակագիրը (ընդունված 2003 թվականին). վերջինս ամրագրում է գենետիկ թեստի հասկացությունը³⁰: Այս համատեքստում կարևոր է ընդգծել նաև, որ ՄԱԿ-ի շրջանակներում չի հաջողվել ընդունել մարդու վերարտադրողական կլոնավորումն իրավաբանորեն արգելող փաստաթուղթ, դրա փոխարեն, սակայն, 2005 թվականին ընդունվել է «Մարդու կլոնավորման մասին» հռչակագիրը³¹, որը, բացի այն, որ իրավաբանորեն պարտադիր բնույթ չունի, նաև հստակ չի արգելում ո՛չ վերարտադրողական, ո՛չ թերապևտիկ կլոնավորումը³²: Այլ խոսքով՝ վերոնշյալ փաստաթղթերը գործում են փափուկ իրավունքի տիրույթում. սահմանում են ընդհանուր սկզբունքներ, որոնք, սակայն, ուղեկցվում են ենթադրությամբ այն մասին, որ հանդիսանում են այլ, ավելի կոնկրետ՝ սահմանափակող կամ արգելող կանոնների սահմանման հիմք: Հետևաբար, բաց է մնում այն հարցը, թե արդյոք պետությունները համաշխարհային (ունիվերսալ) մակարդակում երբևէ պատրաստ կլինե՞ն ամրագրել առավել կոնկրետ՝ սահմանափակող կամ արգելող կանոններ: Այս առումով որոշակի առաջընթաց առկա է Եվրոպայում: Եվգենիկական պրակտիկաների արգելքն առաջին անգամ ամրագրվել է «Հիմնարար

³⁰ Տե՛ս UNESCO (2005). Universal Declaration on Bioethics and Human Right; UNESCO (1997). Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights; UNESCO (2003). International Declaration on Human Genetic Data.

³¹ Տե՛ս United Nations (2005). Declaration on Human Cloning. A/RES/59/280.

³² Երկրները, որոնք կողմ են կլոնավորման բացարձակ արգելքին, սկզբունքորեն կարող են մեկնաբանել Հռչակագրի տեքստն այնպես, որ ստացվի, թե արգելվում են կլոնավորման բոլոր ձևերը, մինչդեռ մյուս կողմից, այն երկրները, որոնք կողմ են միայն վերարտադրողական կլոնավորման արգելքին, կարող են մեկնաբանել Հռչակագրի տեքստն այնպես, որ ստացվի, թե արգելված են միայն այն կլոնավորման գործընթացները, որոնք հակասում են արժանապատվությանը կամ հանդիսանում են վերարտադրողական կլոնավորում. Հռչակագիրը չի սահմանում ո՛չ «կլոնավորում», ո՛չ «մարդ արարած» հասկացությունները: Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Clados, Mirjam Sophia (2012). Bioethics in International Law: An Analysis of the Intertwining of Bioethical and Legal Discourses. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität. München, էջ 91:

իրավունքների մասին» ԵՄ խարտիայում, մասնավորապես, դրա 3-րդ հոդվածի 2-րդ պարագրաֆում, որի համաձայն՝ բժշկության և կենսաբանության ոլորտներում պետք է պահպանվեն եվգենիկական այն պրակտիկաների կիրառման արգելքները, որոնք ուղղված են, մասնավորապես, մարդկանց սելեկցիային: Նշված կարգավորումն առաջին հայացքից անորոշ է թվում, հատկապես, եթե արգելքի միակ չափանիշը մարդկանց սելեկցիան է, բացի այդ, ձևակերպման մեջ օգտագործվում է «մասնավորապես» բառը, ինչից բխում է, որ կան եվգենիկական պրակտիկաներ, որոնք ուղղված չեն մարդկանց սելեկցիային: Ավելին, պարզ չէ, թե ինչ է ենթադրվում «եվգենիկական պրակտիկաներ» ձևակերպման տակ, քանի որ բիոբժշկական միջոցներով իրականացվող բեղմնավորման ժամանակ էմբրիոնների և ֆետուսների ընտրությունը ևս կարող է դիտարկվել որպես եվգենիկական պրակտիկա:

Եվգենիկական պրակտիկաների՝ ԵՄ խարտիայում ամրագրված արգելքը բխում է մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների վերաբերյալ Հռոմի միջազգային քրեական դատարանի ստատուտի 7-րդ հոդվածի 1-ին պարագրաֆի (g) ենթակետի ձևակերպումից: ԵՄ խարտիայի հիմնադիրները վերոնշյալ արգելքն ամրագրելիս հիմնվել են եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» մտտեցումների վրա, քանի որ եվգենիկական պրակտիկաների և հատկապես մարդկանց սելեկցիային ուղղված պրակտիկաների արգելքը պայմանավորված է նրանով, որ «հնարավոր են իրավիճակներ, երբ կազմակերպվեն և իրականացվեն սելեկցիոն ծրագրեր, այդ թվում՝ ստերիլիզացիա, հարկադիր հղիություն, հարկադիր էթնիկ ամուսնություններ, որոնք բոլորը, Հռոմի միջազգային քրեական դատարանի ստատուտի համաձայն, հանդիսանում են միջազգային հանցագործություններ³³: Հետևաբար, ԵՄ խարտիայում ամրագրված եվգենիկական պրակտիկաների արգելքը ենթադրում է, որ պետության մակարդակում պետք է ներդրվեն արգելքի իրականացման համար անհրաժեշտ հիմքեր, կիրառվեն հարկադրանքի միջոցներ:

Եվգենիկական պրակտիկաները ժամանակակից գենետիկայի լույսի ներքո այլ իմաստ ունեն, որը տարբերվում է պետությունների կողմից նախկինում իրականացված հարկադրական ծրագրերից: Ի լրումն, հարկ է նշել նաև, որ ԵՄ խարտիայի վերոնշյալ դրույթը կոչված է բիոբժշկության ոլորտում պաշտպանելու մարդու արժանապատվությունը, իսկ ինչ վերաբերում է եվգենիկայի վերաբերյալ «հին» ընկալումներին (սելեկցիոն հարկադիր ծրագրեր և այլն), ապա դրանք պետք է իրավական գնահատականի արժանանան խոշտանգումների արգելքի համատեքստում³⁴:

Եվգենիկական պրակտիկաների արգելքն ուղղակիորեն երաշխավորված չէ

³³ St' u European Union (2007). Explanations Relating to the Charter of Fundamental Rights. Official Journal of the European Union. 303/17. 14.12.2007.

³⁴ St' u Đukanović, Andela (2015). Evropski standardi u oblasti biomedicine-pravo na integritet ličnosti. doktorska disertacija. Beograd, էջեր 295-296:

նաև «Կենսաբանության և բժշկության նվաճումների կիրառման առնչությամբ մարդու իրավունքների և արժանապատվության պաշտպանության մասին, մարդու իրավունքների և կենսաբժշկության մասին» եվրոպական կոնվենցիայով (այսուհետ նաև՝ «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիա)³⁵: Եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» ընկալումներն առաջին հերթին կապված են վերոնշյալ կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածում ամրագրված արգելքի հետ, որի համաձայն՝ «Մարդու գենոմի փոփոխությանն ուղղված միջամտություն կարող է իրականացվել միայն կանխարգելման, ախտորոշման կամ թերապևտիկ նպատակներով և միայն այն դեպքում, եթե այն նպատակ չունի որևէ փոփոխության ենթարկել տվյալ մարդու ժառանգների գենոմը»: Այս կարգավորման նպատակն է բացառել «որոշակի հատկանիշներով և որակներով օժտված անձանց կամ անձանց խմբերի ստեղծման նպատակով իրականացվող մարդկային գենոմի դիտավորյալ մոդիֆիկացիաները»³⁶: Մյուս կողմից՝ «Մարդու գենոմի և մարդու իրավունքների մասին» համընդհանուր հռչակագրի 5-րդ հոդվածը հնարավորություն է վերապահում իրականացնելու այնպիսի հետազոտություններ, միջամտություններ կամ ախտորոշումներ, որոնք ազդում են անձի գենոմի վրա՝ պայմանով, որ նախքան վերոնշյալ հետազոտությունները, միջամտությունները կամ ախտորոշումները, իրականացվել է ռիսկերի և ակնկալվող դրական արդյունքների մանրամասն գնահատում: Ժառանգական գենետիկ մոդիֆիկացիաները դեռևս փորձարկվում են կենդանիների վրա, և գիտությունը պատրաստ չէ մարդկանց նկատմամբ գենետիկ ինժեներիայի տեխնոլոգիաների լայնածավալ կիրառման³⁷: Դրա հետ մեկտեղ, սակայն, CRISPR տեխնոլոգիաների միջոցով մարդկանց նկատմամբ գենետիկ մոդիֆիկացիաներ իրականացնելու վերաբերյալ առաջարկները մեծ աղմուկ են բարձացրել գիտական հանրության շրջանում: Այն բանից հետո, երբ չինացի գիտնականները հայտարարեցին, որ հաջողությամբ նման փոփոխություն են իրականացրել զույգ էմբրիոնների նկատմամբ, որպեսզի վերջիններս ՄԻԱՎ-ի նկատմամբ իմունիտետ ձեռք բերեն, գիտնականներն սկսեցին պահանջել զուրպա մորատորիում մարդու գենների «խմբագրման» նկատմամբ, քանի որ նման «խմբագրումները» կարող են փոխանցվել հաջորդ սերունդներին³⁸:

³⁵ Կոնվենցիան Հայաստանի կողմից չի վավերացվել, հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164>

³⁶ St'eu Council of Europe (1997). Explanatory Report to the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being regarding the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine – Explanatory Report to the Convention on Human Rights and Biomedicine. DIR/JUR (97) 5. Strasbourg. պարագրաֆ 89:

³⁷ St'eu Powell, Russell (2015). In Genes We Trust: Germline Engineering, Eugenics, and the Future of the Human Genome. Journal of Medicine and Philosophy. 40(6), էջ 670:

³⁸ St'eu Kuchler, Hannah (13 March 2019). Scientists plead for moratorium after designer babies outcry, Developers of Crispr technique for genome editing also call for halt to experiments on hereditary genes. Financial Times. Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.ft.com/content/468a1f16-45c9-11e9-a965-23d669740bfb>

Միտոքոնդրիալ հիվանդությունների դեպքում միտոքոնդրիալ տեղափոխումների տեխնիկայի կիրառումը ևս վիճելի է, քանի որ ենթադրում է *in vitro* բեղմնավորումներ, որոնց դեպքում սաղմի միտոքոնդրիալ ԴՆԹ-ն վերցվում է երրորդ անձից: Գիտնականների շրջանում միասնական մոտեցում չկա այն հարցի վերաբերյալ, թե արդյո՞ք այս տեխնիկան սաղմի գենի մոդիֆիկացիա է. որոշ գիտնականներ առաջարկում են այն դիտարկել որպես «որոշակի պայմաններում ժառանգվող գենային մոդիֆիկացիա»³⁹: Ներկայումս միայն Մեծ Բրիտանիայում է ուղղակիորեն թույլատրվում միտոքոնդրիալ տեղափոխման թերապիան, թեև այն իրականացվում է նաև Մեխիկոյում և Ուկրաինայում⁴⁰: Հարկ է նշել նաև, որ այս տեխնիկայի կիրառմամբ երեխա է ծնվել Հունաստանում՝ չնայած այն հանգամանքին, որ Հունաստանը վավերացրել է «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիան⁴¹:

«Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիայից բացի, գենետիկ թեստավորման հետ կապված հարցերը միջազգային մակարդակում կարգավորում են «Մարդու գենետիկ տվյալների մասին» միջազգային հռչակագրով և «Առողջական նպատակներով գենետիկ թեստավորման մասին» «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիայի լրացուցիչ արձանագրությամբ: Նշված Արձանագրությունը վավերացվել է ԵԽ անդամ վեց պետությունների կողմից⁴²: Բացի այդ, հարկ է ընդգծել, որ Արձանագրությունը վերաբերելի չէ հետազոտական նպատակներով մարդու էմբրիոնների կամ ֆետուսների նկատմամբ իրականացվող գենետիկ թեստավորմանը⁴³, ինչը նշանակում է, որ այն չի կիրառվում նաև նախաիմպլանտացիոն կամ նախածննդյան գենետիկ ախտորոշումների նկատմամբ⁴⁴:

Եվգենիկայի ձևերից մեկի՝ կլոնավորման մասին խոսելիս անհրաժեշտ է նշել «Մարդու կլոնավորման արգելքի մասին» «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցի-

³⁹ St'u Newson, Ainsley J. and Wrigley, Anthony (2017). Is Mitochondrial Donation Germ-Line Gene Therapy? Classifications and Ethical Implications. *Bioethics*. 31(1), էջեր 66-67:

⁴⁰ St'u Ong, Sandy (June 2018). Singapore could become the second country to legalize mitochondrial replacement therapy, *Science*, հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.sciencemag.org/news/2018/06/singapore-could-become-second-country-legalize-mitochondrial-replacement-therapy> <https://www.sciencemag.org/news/2018/06/singapore-could-become-second-country-legalize-mitochondrial-replacement-therapy>

⁴¹ St'u Gallagher, James (11 April 2019). “Three-person” baby boy born in Greece. *BBC News*. հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ <https://www.bbc.com/news/health-47889387>

⁴² St'u Council of Europe (2019). Chart of signatures and ratifications of Treaty 203 Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Genetic Testing for Health Purposes, Status as of 14/06/2019. Հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/203/signatures?p_auth=y4UdE2G5

⁴³ St'u Council of Europe (2008). Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes. *European Treaty Series*. Strasbourg, հոդված 2:

⁴⁴ Հարկ է ընդգծել, որ Մարդու գենետիկ տվյալների մասին միջազգային հռչակագիրը ավելի լայն կիրառություն ունի, քան «Առողջական նպատակներով գենետիկ թեստավորման մասին» «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիայի լրացուցիչ արձանագրությունը, երբ խոսքը վերաբերում է էմբրիոնների և ֆետուսների գենետիկ թեստավորմանը, տե՛ս Հռչակագրի 1-ին հոդվածը:

այի լրացուցիչ արձանագրության վերաբերյալ, որն արգելում է ցանկացած միջամտություն, որն ուղղված է կենդանի կամ մահացած մեկ այլ մարդու հետ գենետիկորեն նույնական մարդկանց ստեղծմանը: Մարդու արժանապատվության պաշտպանության համատեքստում՝ ԵՄ խարտիայի 3-րդ հոդվածի 2-րդ պարագրաֆում արգելվում է մարդու վերարտադրողական կլոնավորումը:

Եվգենիկայի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության ներպետական կարգավորումները

«Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Մարդու վերարտադրողականության հետ կապված իրավունքները սահմանվում են «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» օրենքով»:

«Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում «եվգենիկա», «սելեկցիա (լավասերում)» եզրույթները չեն կիրառվում, դրա փոխարեն օրենքի 1-ին հոդվածում ամրագրված է, որ այն կարգավորում է մարդու վերարտադրողական առողջության պահպանման, վերարտադրողական իրավունքի ապահովման, վերարտադրողականության ոլորտում տեխնոլոգիաների կիրառման կարգի ու պայմանների, ինչպես նաև դրանց հետ կապված այլ հարաբերություններ: Բացի այդ, ուղղակիորեն չկիրառելով «եվգենիկա» եզրույթը՝ «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը հիմնված է եվգենիկայի վերաբերյալ «նոր» մոտեցումների վրա, որի առանցքը կամքի ազատությունն է: Այդ մասին է վկայում, օրինակ, օրենքի 4-րդ հոդվածը («Վերարտադրողականության հետ կապված մարդու իրավունքները»), 9-րդ հոդվածը («Կամավոր բժշկական ամլացումը»), 10-րդ հոդվածը («Հղիության արհեստական ընդհատումը (աբորտը)») և այլն: Հետևաբար, կարծում ենք՝ ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի՝ մարդու նկատմամբ եվգենիկական փորձերի համար քրեական պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածը մեկնաբանելիս հարկ է առաջնորդվել «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի եզրութաբանությամբ:

Ինչպես նշվեց վերևում, գործող և նախկին քրեական օրենսգրքերը որպես եվգենիկական փորձ են որակում մարդու լավասերմանը (սելեկցիային) ուղղված ցանկացած գործողություն: Մեջբերված կարգավորումը համընկնում է ԵՄ խարտիայում և վերևում վերլուծված մի շարք այլ միջազգային փաստաթղթերում ամրագրված կարգավորումների հետս, սակայն, ՀՀ-ում թույլատրված վերարտադրողական տեխնոլոգիաների շրջանակի պարագայում կարծում ենք՝ կարգավորումը հստակեցման կարիք ունի: Մասնավորապես, «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրա-

պետության Սահմանադրությանը և օրենքներին, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերին համապատասխան՝ յուրաքանչյուր ոք ունի կենսական անհրաժեշտության սեռական և վերարտադրողական հետևյալ իրավունքները. (...) օգտվել վերարտադրողականության նոր տեխնոլոգիաները, ներառյալ՝ պտղաբերության կարգավորման ասպիտով և արդյունավետ միջոցները և (կամ) մեթոդները, ինչպես նաև անպտղության բուժման համար կիրառվող վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաները»:

Օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասը ամրագրում է վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կոնկրետ տեսակներ և ընդգծում, որ դրանք կիրառվում են կառավարման լիազոր մարմնի հաստատած բժշկասոցիալական ցուցումների հիման վրա⁴⁵, իսկ վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառման կարգը, մեթոդների տարատեսակներն ու բժշկական գործելակերպը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը (Օրենքի 11-րդ հոդվածի 2-րդ և 4-րդ մասեր):

«Վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառման կարգը, մեթոդների տարատեսակներն ու բժշկական գործելակերպը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 2013 թվականի մարտի 7-ի թիվ 214-Ն որոշման 37-րդ կետի 1-ին ենթակետի համաձայն՝ մինչև սաղմի (սաղմերի) տեղափոխումն արգանդի խոռոչ, ըստ բժշկական ցուցումների իրականացվում է **նախաինյան տասցին բժշկագենետիկ հետազոտություն և ախտորոշում** (ընդգծումը մերն է՝ Ա.Վ.): Որոշման 38-րդ կետի 2-րդ ենթակետի համաձայն՝ հղիության արդյունավետ ելքերի ապահովման նպատակով թույլատրելի է արգանդի խոռոչում **3-ից ոչ ավելի** սաղմի/պտղի տեղադրումը՝ **քաղաքությանը այն դեպքերի, երբ ինյան տասցիայի հավանականությունը գնահատվել է ցածր** (ընդգծումը մերն է՝ Ա.Վ.): Որոշման 51-րդ կետի համաձայն՝ բազմապտուղ (3 և ավելի) հղիության դեպքում հղիի դիմումի և իրազեկված գրավոր համաձայնության հիման վրա **կատարվում է զարգացող սաղմերի/պտուղների կրնատում (ռեդուկցիա) վիրահատական միջամտության միջոցով** (ընդգծումը մերն է՝ Ա.Վ.)՝ կնոջ կողմից նշված քանակին համապատասխան, սակայն ոչ ավելի քան 3 սաղմ/պտուղ:

Մեջբերված կարգավորումների տառացի մեկնաբանությունից հետևում է,

⁴⁵ Տե՛ս «Անպտղության պատճառագիտության ախտորոշման, ինչպես նաև վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների շրջանակներում կիրառվելիք մեթոդի որոշման նպատակով իրականացվող համալիր հետազոտությունների ցանկը, վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառմամբ պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու նպատակով քաղաքացու կողմից ներկայացվող դիմումի ձևը հաստատելու և պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների (արհեստական սերմնավորման և բեղմնավորման) կիրառման բժշկական ցուցումների ցանկը սահմանելու մասին» ՀՀ առողջապահության նախարարի 2015 թվականի հուլիսի 3-ի թիվ 39-Ն հրամանը:

որ վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառման դեպքում մարդու սաղմի նախախմպլանտացիոն բժշկագենետիկ հետազոտության և ախտորոշման հիման վրա իրականացվում է սելեկցիոն գործընթաց, մասնավորապես՝ ընտրվում և արգանդում տեղադրվում են 3-ից ոչ ավելի սաղմ, բազմապտուղ հղիության դեպքում կատարվում է սաղմերի/պտուղների կրճատում: Ճիշտ է, «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 3-րդ մասն ամրագրում է վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառման դեպքում ապագա երեխայի սեռի պլանավորման արգելք՝ բացառությամբ այն դեպքերի, երբ առկա է սեռի հետ կապված հիվանդության ժառանգման հավանականություն⁴⁶:

Վերոշարադրյալի հիման վրա, ինչպես նաև հաշվի առնելով եվգենիկայի վերաբերյալ նոր ընկալումների առանցքային ելակետերը, որոնք ներկայացված են սույն հոդվածում՝ կարծում ենք՝ ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքում անհրաժեշտ է հստակեցնել «թերապևտիկ» և «ոչ թերապևտիկ» նպատակներով իրականացվող սելեկտիվ միջամտությունների քրեականացման սահմանները: Այդ նպատակով *առաջարկում ենք ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 186-րդ հոդվածի 1-ին մասը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ. «Մարդու վերարտադրողական կրոնավորումը՝ մասհասցած կամ կենդանի մարդու՝ արհեստական ճանապարհով գենետիկորեն նմանատիպը ստեղծելուն ուղղված ցանկացած գործողություն կատարելը կամ եվգենիկական փորձերը՝ մարդու լավասերմանը (սելեկցիային) ուղղված՝ մարդու կամ մարդկային սաղմի նկատմամբ ոչ թերապևտիկ նպատակներով ցանկացած գործողություն կատարելը՝ (...):»:*

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. «Անպտղության պատճառագիտության ախտորոշման, ինչպես նաև վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների շրջանակներում կիրառվելիք մեթոդի որոշման նպատակով իրականացվող համալիր հետազոտությունների ցանկը, վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառմամբ պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու նպատակով քաղաքացու կողմից ներկայացվող դիմումի ձևը հաստատելու և պետության կողմից երաշխավորված անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների (արհեստական սե-

⁴⁶ Արգելքը համահունչ է «Բիոբժշկության մասին» կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածին, որի համաձայն՝ «Արգելվում է օգտագործել վերարտադրողական օժանդակ բժշկական տեխնոլոգիաները երեխայի ապագա սեռն ընտրելու նպատակով, բացառությամբ սեռով պայմանավորված ժառանգական ծանր հիվանդությունից խուսափելու դեպքերի»:

րմնավորման և բեղմնավորման) կիրառման բժշկական ցուցումների ցանկը սահմանելու մասին» ՀՀ առողջապահության նախարարի 2015 թվականի հուլիսի 3-ի թիվ 39-Ն հրաման:

The RA Minister of Health Order No. 39-N, dated 3 July 2015, “The list of complex research carried out for the purpose of diagnosis of the etiology of infertility, as well as the determination of the method to be used within the framework of assisted reproductive technologies, to approve the application form submitted by a citizen in order to receive medical care and service guaranteed by the state for free or on preferential terms with the use of assisted reproductive technologies and on defining the list of medical indications for the use of assisted reproductive technologies (artificial insemination and fertilization) guaranteed by the state for free or under preferential conditions.”

2. Council of Europe (2019). Chart of signatures and ratifications of Treaty 203 Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Genetic Testing for Health Purposes, Status as of 14/06/2019. https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/203/signatures?p_auth=y4UdE2G5
3. UNESCO (2005). Universal Declaration on Bioethics and Human Right; UNESCO (1997). Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights; UNESCO (2003). International Declaration on Human Genetic Data.
4. United Nations (2005). Declaration on Human Cloning. A/RES/59/280.
5. Law for the Prevention of Offspring with Hereditary Diseases (July 14, 1933). German History in Documents and Images. Volume 7. Nazi Germany, 1933-1945: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/English30.pdf>
6. Anomaly, Jonathan (2018). Defending eugenics, From cryptic choice to conscious selection. *Monash Bioethics Review*. 35 (1-4).
7. Council of Europe (1997). Explanatory Report to the Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being regarding the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine – Explanatory Report to the Convention on Human Rights and Biomedicine. DIR/JUR (97) 5. Strasbourg.
8. Council of Europe (2008). Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes. European Treaty Series. Strasbourg.
9. Clados, Mirjam Sophia (2012). Bioethics in International Law: An Analysis of the Intertwining of Bioethical and Legal Discourses. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Ludwig-Maximilians-Universität. München.
10. Chung, Yuehtsen Juliette (2014). Better Science and Better Race?: Social Darwin-

- ism and Chinese Eugenics. *Isis*. 105 (4).
11. Cavaliere, Giulia (2018). Looking into the shadow: the eugenics argument in debates on reproductive technologies and practices. *Monash Bioethics Review*. 36 (1-4).
 12. Đukanović, Anđela (2015). European standards in the field of biomedicine - the right to personal integrity. doctoral dissertation. Belgrade.
 13. Đukanović, Anđela (2015). Evropski standardi u oblasti biomedicine-pravo na integritet ličnosti. doktorska disertacija. Beograd.
 14. European Union (2007). Explanations Relating to the Charter of Fundamental Rights. Official Journal of the European Union. 303/17. 14.12.2007.
 15. Ekberg, Merryn (2007). The Old Eugenics and the New Genetics Compared. *Social History of Medicine*. 20 (3).
 16. Gallagher, James (11 April 2019). "Three-person" baby boy born in Greece. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/health-47889387>
 17. Gilbert, Sir Martin. Churchill and Eugenics. International Churchill Society: <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour-extras/churchill-and-eugenics-1/>
 18. Gaille, Marie and Viot, Ge'raldine (2013). Prenatal diagnosis as a tool and support for eugenics: myth or reality in contemporary French society? *Medicine, Health Care and Philosophy* Volume 16 (1).
 19. Hitler, Adolf. *Mein Kampf*. Translated in to English by James Murphy (1939). <https://greatwar.nl/books/meinkampf/meinkampf.pdf>
 20. Harding John R. Jr. (1991). Beyond Abortion: Human Genetics and the New Eugenics. *Pepperdine Law Review*. 18 (3).
 21. Hyatt, Stephanie (1998). A Shared History of Shame: Sweden's Four-Decade Policy of Forced Sterilization and the Eugenics Movement in the United States. *Indiana International & Comparative Law Review*. 8(2).
 22. Kuhar, Martin (2017). "From an Impure Source, All Is Impure": The Rise and Fall of Andrija Stampar's Public Health Eugenics in Yugoslavia. *Social History of Medicine*. 30 (1).
 23. Kluchin, Rebecca M. (2009) *Fit to Be Tied: Sterilization and Reproductive Rights in America, 1950-1980*, USA: Rutgers University Press.
 24. Kuchler, Hannah (13 March 2019). Scientists plead for moratorium after designer babies outcry, Developers of Crispr technique for genome editing also call for halt to experiments on hereditary genes. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/468a1f16-45c9-11e9-a965-23d669740bfb>
 25. Miffler-Hill, Benno (1992). Genetic Inequality and Social Injustice: A Lesson from History. In *BBV Foundation (Ed.) pp. 357-364. Human Genome Project: Ethics*. Madrid, Bilbao: Thyssen-Bornemisza Collection.

26. Newson, Ainsley J. and Wrigley, Anthony (2017). Is Mitochondrial Donation Germ-Line Gene Therapy? Classifications and Ethical Implications. *Bioethics*. 31(1).
27. Ong, Sandy (June 2018). Singapore could become the second country to legalize mitochondrial replacement therapy, *Science*. <https://www.sciencemag.org/news/2018/06/singapore-could-become-second-country-legalize-mitochondrial-replacement-therapy>
28. Persson Ingmar, Savulescu Julian (2019). The Duty to be Morally Enhanced. *Topoi*. 38(1).
29. Powell, Russell (2015). In Genes We Trust: Germline Engineering, Eugenics, and the Future of the Human Genome. *Journal of Medicine and Philosophy*. 40(6).
30. Romeo-Casabona, C. M. (1998). Health and Eugenics Practices: Looking Towards the Future. *European Journal of Health Law*. 5 (3).
31. Report of the Committee to Study and to Report on the Best Practical Means of Cutting off the Defective Germ-Plasm in the American Population I. The scope of the committee's work, by Harry H. Laughlin, Secretary of the Committee (1914). New York.
32. Robertson, John A. (1994). *Children of Choice: Freedom and the New Reproductive Technologies*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press.
33. Selgelid, Michael J. (2014). Moderate eugenics and human enhancement. *Medicine, Health Care and Philosophy*. 17 (1).
34. Stepan, Nancy L. (1996). *The Hour of Eugenics: Race, Gender, and Nation in Latin America*. Ithaca and London: Cornell University Press.
35. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164>
36. <https://www.e-draft.am/projects/322>
37. <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,995465,00.html>

Anna Vardapetyan

*Prosecutor General of the Republic of Armenia,
Associate Professor at the Chair of Criminal Law
of Yerevan State University,
Ph.D. in Law*

CRIMINALIZATION OF EUGENICS EXPERIMENTS IN MODERN PERIOD OF DEVELOPMENT OF THE BIOMEDICAL TECHNOLOGIES⁴⁷

Abstract

The article refers to analysis of the articles of the former and current Criminal Codes of the Republic of Armenia criminalizing eugenic experiments, i.e. acts aimed at selection of human. It refers also to analysis of historical developments of “eugenics”, contradictory approaches to “eugenics” in different periods of time, as well as the international treaties and internal regulations of the Republic of Armenia on eugenics.

Technological development in the field of genetics led to the creation of the notion of the new eugenics, which aroused numerous discussions, primarily regarding the continuity or discontinuity of the new eugenics with the old eugenics. Establishing the differences or similarities with the old eugenics and different definitions of the new eugenics, do not provide a clear roadmap about what behaviors are contrary to the basic values, which should be protected at state level. Based on research done within the scopes of this article, the author suggests amendment to the Article 186 of the Criminal Code of the RA.

Keywords: eugenics; positive and negative eugenics; embryo; fetus; cloning; sterilization; selection; genome; biomedicine; international documents on eugenics; reproduction.

⁴⁷ The article was presented on 01.06.2023 and was reviewed on 09.06.2023

Анна Вардапетян

*Генеральный прокурор Республики Армения,
Доцент кафедры уголовного права
Ереванского государственного университета,
кандидат юридических наук*

КРИМИНАЛИЗАЦИЯ ЕВГЕНИЧЕСКИХ ОПЫТОВ НАД ЧЕЛОВЕКОМ В СОВРЕМЕННОМ ПЕРИОДЕ РАЗВИТИЯ БИОМЕДИЦИНСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ⁴⁸

Абстракт

Данная статья посвящена анализу норм действующего и утратившего силу уголовных кодексов РА, криминализирующих деяния, связанные с евгеническими опытами, т.е. деяниями, направленными на селекцию человека. В статье проанализированы историческое развитие евгеники, противоречивые подходы к евгенике в разные периоды времени, а также международные договоры по вопросам евгеники и внутригосударственное законодательство Республики Армения по данному вопросу.

Технологическое развитие в области генетики привело к созданию понятия новой евгеники, которое вызвало многочисленные дискуссии, связанные, в основном, с преемственностью старой евгеники. Установление различий или сходств со старой евгеникой и различных определений новой евгеники не дает четкого представления о том, какое поведение противоречит основным ценностям, которые следует защищать на государственном уровне. На основании исследования, проведенного в рамках данной статьи, автор предлагает внести поправки в статью 186 уголовного кодекса РА.

Ключевые слова: евгеника; позитивная и негативная евгеника; эмбрион; фетус; клонирование; стерилизация; селекция; геном; биомедицина; международные документы о евгенике; репродукция.

⁴⁸ Статья была представлена 01.06.2023 и прошла рецензирование 09.06.2023.

Սրբուհի Գալյան

ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ԶՐԵԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ
ՀԻՄՆԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ¹**

Համառոտագիր

Հոդվածը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետությունում գործող իրավա- նորմերին համահունչ իրավաբանական անձանց հանցավոր արարքների հակ- ազդման մեխանիզմների քննարկմանն ու այդպիսի պայքարի լավագույն մոդելի ներկայացմանը:

Հիմքում ունենալով իրավաբանական անձի իրավասուբյեկտության հանգա- մանքը և այն, որ ներկայում իրավաբանական անձինք գործունեություն են ծա- վալում մեր կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում՝ շոշափելով ֆիզիկական անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը՝ աշխատանքում ընդգծվել է իրավաբանա- կան անձանց հնարավոր հանցավոր գործունեությունից հասարակությունը պաշտպանելու կարևորությունը:

Հաշվի առնելով մեր պետությունում իրավունքի նյութերի գոյությունն ու դրանց ինքնավարությունը՝ հոդվածում քննարկման առարկա է դարձվել իրավա- բանական անձանց հանցավոր գործունեության համար պատասխանատվության քրեական եղանակի ընտրության հիմնավորվածությունը:

Պատասխանատվության քրեական եղանակի ընտրությունը հոդվածում հիմնավորվել է ինչպես ներպետական իրավակարգավորումների տրամաբանու- թյան, այնպես էլ միջազգային իրավական փաստաթղթերի պահանջների համա- տեքստում:

Աշխատանքում անդրադարձ է կատարվել նաև իրավաբանական անձի՝ հան- ցագործության սուբյեկտ հանդիսանալու հնարավորությանը, ներկայացվել են իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվությունը սահմանող նոր- մերի կատարելագործմանը միտված առաջարկներ, որոնք, մեր կարծիքով, լի- արժեք և առավել համակարգային կդարձնեն իրավաբանական անձանց հանցավոր գործունեության դեմ պայքարը:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 01.06.2023թ., գրախոսվել է 08.06.2023թ.:

Հիմնաբառեր - իրավաբանական անձ, իրավաբանական անձի պատասխանատվություն, պատասխանատվության մոդելներ, իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտ, հանցագործության սուբյեկտ; մեղք, իրավաբանական անձի մեղք:

Ներածություն

Ներկայում մեր հասարակությունում իրավաբանական անձանց դերը գերազնահատելը դժվար է: Այսօր իրավաբանական անձինք գործունեություն են ծավալում կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում: «Կազմակերպությունն ունի ուղեղ, նյարդային կենտրոններ, որոնք կարգավորում են նրա գործողությունները, ինչպես նաև ձեռքեր, որոնք գործում են կենտրոնական համակարգի հանձնարարությամբ»²: Իրավաբանական անձին բնութագրող այս միտքը, թերևս, բավականին լավ նկարագրում է իրավաբանական անձի էությունը՝ ընդգծելով նրա, իրավական հարաբերություններում ինքնուրույն սուբյեկտ հանդիսանալու հանգամանքը:

Ակներև է, որ հանրության լայն շերտերին առնչվող մի շարք ոլորտներում, օրինակ՝ հանքարդյունաբերության կամ սննդամթերքի արտադրության գործունեություն ծավալող կազմակերպությունների հակաիրավական գործողությունների արդյունքում, կարող է պատճառվել շատ ավելի մեծ վնաս, քան մեկ ֆիզիկական անձի կողմից: Ընդ որում՝ չեն բացառվում այնպիսի իրավիճակները, երբ կազմակերպության հակաիրավական գործունեությանը հնարավոր չլինի տալ իրավական գնահատական՝ պայմանավորված հանցագործություն կատարած ֆիզիկական անձի նույնականացման անհնարինությամբ: Այդ անհնարինությունը կարող է պայմանավորված լինել իրավաբանական անձի բազմաքանակ աշխատակիցներ ունենալու և դրա ներքին իրավական կարգավորումների թերի լինելու հանգամանքներով:

Իսնդիրը հատկապես ակնհայտ է շրջակա միջավայրի անվտանգության և տնտեսական գործունեության դեմ ուղղված հանցագործությունների պարագայում:

Կրասնոյարսկում գործող ընկերությունը Ենիսեյ գետի աջ ափի երկայնքով արտանետում էր ռադիոակտիվ ջրեր, որոնցում վտանգավոր նյութերի քանակը տասն անգամ գերազանցում էր թույլատրելի սահմանը, և ջրի վարակված հոսքը ձգվում էր հարյուրավոր կիլոմետրեր: Արդյունքում նկատվում էր օնկոլոգիական և այլ հիվանդությունների կտրուկ ան Ենիսեյ գետի աջ ափին գտնվող բնակավայրերի բնակիչների շրջանում³:

Ռ.Դ. Գերագույն դատարանի պլենումն իր ղեկավար պարզաբանումներից մե-

² Steu՝ Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / Под ред. И.Д. Козочкина. - М., 2003., էջ 46:

³ Ste՝u Козлов А.П. Понятие преступления. - СПб., 2004, էջ 397:

կում նշել է. «Բնության վրա խիստ անբարենպաստ ներգործություն ունեն հենց արդյունաբերական և գյուղատնտեսական գործունեությամբ զբաղվող ընկերությունները»⁴:

Հասարակությանը և, առհասարակ, Երկիր մոլորակում կյանքին ուղղված հիմնական սպառնալիքը բխում է ոչ թե առանձին մարդասպանից կամ մարդասպանների խմբից, այլ բազմաթիվ ընկերությունների գործունեության արդյունքում շրջակա միջավայրի լուրջ աղտոտումից: Այս սպառնալիքը պետք է կանխել հնարավոր բոլոր եղանակներով. անհրաժեշտ է խստացնել ընկերությունների պատասխանատվությունը շրջակա միջավայրը աղտոտելու համար: Անհրաժեշտ է նրանց դնել լուծարման վտանգի տակ, մշակել այնպիսի սանկցիաներ, որ թունավոր նյութերի արտանետումը կազմակերպության համար ավելի թանկ արժենա, քան համապատասխան նորմատիվներին հետևելու համար համապատասխան միջոցառումների ձեռնարկումը⁵:

Հանցավորության դեմ պայքարին միտված օրենսդրությունն անպայմանորեն պետք է հաշվի առնի պետության սոցիալական և տնտեսական վիճակը, կյանքի բոլոր ոլորտների վիճակն ու զարգացման միտումները⁶: Հենց այդ հանգամանքների հաշվառմամբ է որոշակի երևույթը սահմանվում որպես հանրորեն վտանգավոր և պատժելի:

Ներկայում իրավաբանական անձի հնարավոր հանցավոր ոսնձգություններից անհատի, հասարակության և պետության իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության օբյեկտիվ անհրաժեշտությունն անվիճելի է: Այլ հարց է պաշտպանության միջոցի ընտրությունը:

ՀՀ Քրեական նոր օրենսգրքում (այսուհետ նաև՝ Օրենսգիրք) իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվությանն առնչվող նորմերի գոյությունն արդեն իրողություն է: Չնայած դրան, իրավաբանական հանրության շրջանակներում դեռևս չեն դադարել բանավեճերը քննարկվող ինստիտուտի նախատեսման նպատակահարմարության, դրա՝ ներպետական իրավական համակարգին օտար և «ոչ սազական» լինելու, ինչպես նաև գործնական կիրառության ընթացքում առաջանալիք «անխուսափելի» խնդիրների հետ:

Նշված քննարկումները գուցե այն պատճառով են, որ այս ինստիտուտը դեռևս չունի գործնական կիրառություն: Մինչ դա, գտնում ենք, որ կա անհրաժեշտություն՝ հիմնավորելու, թե ինչ հանգամանքներով է պայմանավորված իրավաբանական անձանց համար պատասխանատվության հենց քրեական և ոչ թե այլ՝ քաղաքացիական կամ վարչական եղանակի ընտրությունը:

⁴ Ст'у Бюллетень Верховного суда РСФСР - 1991.-№5, էջ 11:

⁵ Ст'у Козлов А.П. Понятие преступления. - СПб., 2004, էջ 398:

⁶ Ст'у Прокументов Л.М., Шеслер А.В. Криминология: часть общая: Учебное пособие. - Красноярск, 1997, էջ 243:

ՀՀ-ում իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի ներդրման նպատակահարմարությունն ու հիմնավորվածությունը գնահատելիս անհրաժեշտ է մեր պետությունում գործող իրավանորմերի լույսի ներքո քննարկման առարկա դարձնել հետևյալ հարցերը՝

- արդյո՞ք իրավաչափ է իրավաբանական անձին ենթարկել պատասխանատվության հանցավոր արարքի համար,
- արդյո՞ք նման պատասխանատվությունը պետք է լինի քրեական: Այս հարցերի քննարկումն է ընկած աշխատանքի հիմքում:

1. Իրավաբանական անձանց՝ հանցավոր արարքների համար պատասխանատվության ենթարկելու հիմքերը

Դեռևս 19-րդ դարի կեսերին իրավաբանական անձանց՝ հանցավոր արարքների համար պատասխանատվության կիրառումն ընդունելի և հնարավոր է եղել ընդհանուր իրավունքի երկրներում: Ինչ վերաբերում է մայրցամաքային իրավունքի երկրներին, ապա եվրոպական մի շարք երկրների պարագայում այդպիսի հնարավորությունն ուրվագծվել է միայն 20-րդ դարում:

1927 թվականին Բուդապեշտում քրեական իրավունքի միջազգային կոնգրեսը հանդես է եկել դրա նախատեսման անհրաժեշտության վերաբերյալ հայտարարությամբ, իսկ արդեն 1988 թվականին Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից ընդունվել է № R (88) 18 հանձնարարականը՝ իրավախախտումների համար իրավաբանական անձանց պատասխանատվության վերաբերյալ⁷:

Այս փաստաթուղթը պետություններին ուղղված համակարգված հանձնարարական-առաջարկ է իրավաբանական անձանց իրավախախտումների համար պատասխանատվության միջոցներ սահմանելու վերաբերյալ, որն ընդունվել է՝ հաշվի առնելով կազմակերպությունների կողմից կատարվող իրավախախտումների քանակական աճը, դրանց արդյունքում անհատներին և հասարակությանը պատճառվող վնասի չափը, ինչպես նաև այն, որ հաճախ իրավաբանական անձի բարդ կառուցվածքի պատճառով հնարավոր չի լինում նույնականացնել անմիջականորեն իրավախախտում կատարած ֆիզիկական անձին: Մասնավորապես, դրանում ասվում է, որ առաջարկությունները մշակվել են քաղաքացիական պատասխանատվության միջոցների գոյությունից անկախ իրավաբանական անձանց կողմից իրենց գործունեության ընթացքում կատարած իրավախախտումների համար պատասխանատվության ենթակա լինելու հնարավորությունը և պատասխանատվության համապատասխան միջոցների սահմանումը խթանելու համար: Ընդ որում՝ առաջարկները կիրառելի են և՛ մասնավոր, և՛ պե-

⁷ St'u Liability of enterprises for offences, Recommendation No. R (88) 18 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 20 October 1988 and explanatory memorandum Strasbourg 1990, <http://surl.li/htagc> (վերջին մուտքը՝ 06.06.2023).

տական այն կազմակերպությունների համար, որոնք ունեն իրավաբանական անձի կարգավիճակ և իրականացնում են առևտրային գործունեություն:

Բուն առաջարկների բովանդակությունը հանգում է հետևյալին՝

1. կազմակերպությունը պետք է ենթակա լինի պատասխանատվության իր գործունեության ընթացքում կատարած իրավախախտման համար նույնիսկ այն դեպքում, երբ իրավախախտումը չի բխում այդ կազմակերպության գործունեության նպատակներից,
2. կազմակերպությունը պետք է ենթակա լինի պատասխանատվության՝ անկախ այն հանգամանքից, թե իրավախախտման կատարմանը հանգեցրած գործողություն կատարած ֆիզիկական անձին հնարավոր է նույնականացնել, թե ոչ,
3. կազմակերպությանը պատասխանատվության ենթարկելու հարցը գնահատելիս պետք է քննարկման առարկա դառնան՝
 - 3.1. քրեական պատասխանատվության և պատժամիջոցների կիրառման հնարավորությունն այն դեպքում, երբ իրավախախտման բնույթը, կազմակերպության մեղքի աստիճանը, հասարակությանը պատճառված վնասի չափը, հետագա իրավախախտումների կանխելու անհրաժեշտությունը այդպես են պահանջում,
 - 3.2. պատասխանատվության այլ միջոցների կիրառման նպատակահարմարությունն այնպիսի իրավախախտումների պարագայում, որոնք հանցանքի հատկանիշներ չեն պարունակում (օրինակ՝ վարչական իրավախախտումների դեպքում),
4. կազմակերպության պատասխանատվությունը պետք է բացառվի այն դեպքում, երբ դրա ղեկավարությունը ներգրավված չէ հանցագործության կատարման մեջ և ձեռնարկել է հանցագործությունը կանխելու համար բոլոր անհրաժեշտ միջոցները,
5. կազմակերպության պատասխանատվությունը չպետք է բացառի հանցագործություն կատարած ֆիզիկական անձի պատասխանատվությունը,
6. իրավաբանական անձանց նկատմամբ պատիժներ նշանակելիս հատուկ ուշադրություն է պետք դարձնել պատժի այնպիսի նպատակներին, ինչպիսիք են հետագա իրավախախտումների կանխումն ու պատճառված վնասների վերականգնումը:

Հարկ է հաշվի առնել, որ պատիժները և ներգործության միջոցները պետք է լինեն այնպիսին, որ կիրառելի լինեն կազմակերպության նկատմամբ:

Քննարկվող հանձնարարականը բավականին մեծ ազդեցություն է ունեցել տարբեր ոլորտներում և տարբեր ժամանակներում ընդունված կոնվենցիաների վրա, որոնցից շատերը կրկնում են հանձնարարականի դրույթները:

Այսպես, Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրել է միջազգային մի շարք կոնվենցիաներ, որոնք ուղղակի պահանջ են նախատեսում մշակել իրավա-

բանական անձանց պատասխանատվության միջոցներ հատկապես կոռուպցիոն և կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարի շրջանակներում: Մասնավորապես՝ նման դրույթներ են ամրագրված «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ», «Կոռուպցիայի դեմ» ՄԱԿ-ի կոնվենցիաներում, ինչպես նաև Եվրոպայի խորհրդի «Կոռուպցիայի մասին քրեական իրավունքի» կոնվենցիայում, որոնց համաձայն՝ յուրաքանչյուր մասնակից պետություն պարտավորվում է իրավաբանական անձանց պատասխանատվության համար ապահովել արդյունավետ, համաչափ և կանխարգելիչ նշանակություն ունեցող պատասխանատվության միջոցներ:

Այսինքն՝ ասվածից բխում է, որ խոսքն ուղղակի և միայն քրեական պատասխանատվության մասին չէ. պատասխանատվության տեսակի ընտրությունը թողնված է պետություններին, միաժամանակ, սակայն, հանցագործության համար իրավաբանական անձի պատասխանատվության միջոցները պետք է ապահովեն նշված կոնվենցիաներով սահմանված պայմանները՝ լինեն համաչափ, արդյունավետ և ունենան կանխարգելիչ ազդեցություն:

2. Իրավաբանական անձանց հանցավոր արարքների համար պատասխանատվության եղանակի ընտրությունը

Տեսական գրականության մեջ լայն քննարկում է ծավալվել հետևյալ հարցադրման շուրջ՝ արդյո՞ք կազմակերպությունների հանրորեն վտանգավոր արարքների կանխման համար վարչական կամ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության միջոցները չեն կարող բավարար լինել:

Ն. Ֆ. Կուզնեցովան գտնում է հետևյալը. «Եթե պահանջվում է խստացնել իրավաբանական անձանց պատասխանատվությունը, և եթե դրա կարիքը իրոք կա, ապա լիովին հնարավոր է դա իրագործել քաղաքացիական, վարչական և ֆինանսական իրավունքների շրջանակներում, իսկ Գ. Ի. Բոգուշը գտնում է, որ իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվությունը դժվար թե բարելավի առկա դրությունը. «(...) Էկոլոգիական և տնտեսական հանցագործությունների պարագայում նման պատասխանատվության սահմանումը, ի հեճուկս նման պատասխանատվության սահմանման կողմնակիցների սպասումների, միայն կրարդացնի հասարակական կյանքի այդ ոլորտներում առկա կրիմինոգեն վիճակը, յուրօրինակ նվեր կհանդիսանա գործարար ոլորտն ահաբեկող կոռուպացված պաշտոնատար անձանց համար, կնպաստի իրական մեղավորների պատասխանատվությունից խուսափելուն»⁸:

Այս կարծիքն ունեն մի շարք իրավաբան տեսաբաններ ևս, որոնք հիմնավորված չեն համարում իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվու-

⁸ Տե՛ս Բոгуш Г.И. К вопросу об уголовной ответственности юридических лиц // Вестник МГУ. Серия 11 Право. - 2005. - №4, էջ 23:

թյան հնարավորությունը⁹: Նրանք մատնանշում են ըստ մեղքի և անձնական պատասխանատվության սկզբունքները, որոնք, ըստ նրանց, անհամատեղելի են իրավաբանական անձի քրեական պատասխանատվության հետ: Միաժամանակ, հարկ է նկատել, որ նույն տեսաբանները լիովին արդարացված են համարում իրավաբանական անձանց վարչական կամ քաղաքացիական պատասխանատվության ինստիտուտների առկայությունը:

Այս կապակցությամբ Ե. Վինոգրադովան, մեր կարծիքով, արդարացիորեն նշել է, «Եթե իրավաբանական անձանց պատասխանատվությունը կարող է կիրառվել վարչական և քաղաքացիական իրավունքում, անհասկանալի է, թե ինչու՞ դրա կիրառումը հիմնավորված չի համարվում քրեական իրավունքում»¹⁰:

Նույն կարծիքին է նաև Յու. Պ. Կռավեցը, «(...) շուկայական տնտեսությանն անցում կատարելու պայմաններում գործարար ոլորտը հանդիսանում է ամենաքրեականացվածը, և կարիք է զգացվում այդ ոլորտը պաշտպանել ոչ միայն քաղաքացիաիրավական և վարչական միջոցներով, այլև քրեաիրավական»¹¹:

Հարկ է նկատել, որ աշխարհում իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության մեկ միասնական ընդունելի մոդել գոյություն չուի: Պատմությունը ձևավորել է այս ինստիտուտի կիրառման մի շարք տարբերակներ՝ պայմանավորված երկրների իրավական համակարգերի տարբերությամբ, սոցիալ-քաղաքական առանձնահատկություններով, տնտեսական զարգացման աստիճանով և մի շարք այլ հանգամանքներով¹²:

Այսպես օրինակ՝ մի շարք, հատկապես ընդհանուր իրավունքի երկրներում, իրավաբանական անձը ֆիզիկական անձի հետ միաժամանակ հանդես է գալիս որպես հանցագործության ինքնուրույն սուբյեկտ (Անգլիա, ԱՄՆ, Շոտլանդիա և այլն):

Երկրորդ մոդելի համաձայն՝ հանցագործության սուբյեկտ է հանդիսանում միայն ֆիզիկական անձը, սակայն հանցագործությանը իրավաբանական անձի մասնակցության դեպքում վերջինիս նկատմամբ կիրառվում են քրեաիրավական ներգործության միջոցներ: Այսինքն՝ իրավաբանական անձը դիտարկվում է ոչ թե որպես հանցագործության, այլ քրեական պատասխանատվության սուբյեկտ: Այս մոդելը գործում է, օրինակ, Ալբանիայում, Իսպանիայում, Լատվիայում, Թուրքիայում:

⁹ Տե՛ս օրինակ՝ Иванцов П.П. Проблема ответственности юридических лиц в российском уголовном праве: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - СПб., 2000»

¹⁰ Տե՛ս Виноградова Е. Юридические лица должны нести ответственность за экологические преступления // Российская юстиция. - 2001 - №8, էջ 62:

¹¹ Տե՛ս Кравец Ю.П. Об уголовной ответственности юридических лиц за преступления в сфере предпринимательской деятельности // Журнал российского права. - 2004. - №6, էջեր 72-77:

¹² Տե՛ս Ս. Գալյան Իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության հիմնական մոդելները արտասահմանյան երկրներում, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների նստաշրջանի նյութերի ժողովածու, 2015թ., էջ 466

Երրորդ մոդելի համաձայն՝ հանցագործության համար իրավաբանական անձը ենթարկվում է ոչ թե քրեական, այլ վարչական պատասխանատվության, այդ իսկ պատճառով այս մոդելն այլ կերպ կոչվում է «իրավաբանական անձանց քվազիքրեական պատասխանատվություն»: Գերմանիան և Իտալիան, լինելով այնպիսի պետություններ, որոնք ավանդաբար դիմադրել են իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտին, քրեական գործերով դատարաններին շնորհել են իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ենթարկելու համար վարչական վարույթ իրականացնելու իրավասություն¹³:

Ինչպես գիտենք, Օրենսգիրքը հիմնված է մեղքի հոգեբանական տեսության վրա, համաձայն որի՝ մեղքն անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է իր կողմից կատարվող արարքի և դրա վտանգավոր հետևանքների նկատմամբ: Ուստի, առաջին հայացքից ներկա կարգավորումներն, ըստ էության, բացառում են իրավաբանական անձին հանցագործության սուբյեկտ համարելու հնարավորությունը:

Մինևույն ժամանակ, հարկ է նկատել, որ ներպետական իրավական կարգավորումները ոչ միայն չեն բացառում, այլև նախատեսում են իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի համաձայն՝ իրավաբանական անձը քաղաքացիական իրավահարաբերություններում հանդես է գալիս որպես լիարժեք սուբյեկտ, որը կարող է իր անունից ձեռք բերել ու իրականացնել իրավունքներ, կրել պարտականություններ և ենթարկվել պատասխանատվության:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրքը (այսուհետ՝ ՎԻՎ օրենսգիրք) ևս նախատեսում է իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը, ընդ որում՝ որոշ հոդվածներով նման հնարավորությունը սահմանված էր նախքան քրեական նոր օրենսգրքի ընդունումը:

Ուշագրավ է, որ ՎԻՎ օրենսգրքի համաձայն՝ զանցանքը, ինչպես հանցանքը, մեղավոր (դիտավորյալ կամ անզգույշ) գործողությունը կամ անգործությունն է: Այսինքն՝ անկախ այն հանգամանքից, որ նշված օրենսգիրքը ՀՀ քրեական օրենսգրքի նմանությամբ հիմնված է մեղքի հոգեբանական տեսության վրա, և իրավաբանական անձի մեղքի հետ կապված հարցերի կարգավորումները դրանում բացակայում են, մինևույնն է այն նախատեսում է/էր իրավաբանական անձանց պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը: Այսինքն՝ մինչև քրեական նոր օրենսգրքի ընդունումը, մեր իրավական համակարգին արդեն ծանոթ էր իրավաբանական անձի պատասխանատվության սուբյեկտ հանդիսանալու հանգամանքը, ուստի՝ կարելի է եզրակացնել, որ արդեն իսկ ուրվագծված էին իրավաբանական անձին քրեական պատասխանատվության սուբյեկտ դիտար-

¹³ Տե՛ս Մ. Փիեթ, Լ.Ա. Լոու և Փ.Ջ. Քայն (խմբ.) (2007 թվական), Կաշառելու դեմ պայքարի ՏՀԶԿ-ի կոնվենցիա. ծանոթագրություն, Քեմբրիջ, ՄԹ. Քեմբրիջի համալսարանի իրատարակչություն. էջ 223

կելու, դրա նկատմամբ քրեաիրավական ներգործության միջոցներ կիրառելու հնարավորությունները:

Հարկ է նկատել, որ մեր օրենսդիրը գնացել է հենց այդ ճանապարհով:

Հիմքում ունենալով իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության նույնականացման տեսությունը¹⁴, համաձայն որի՝ իրավաբանական անձի գործողությունները նույնացվում են իրավաբանական անձի որոշ աշխատակիցների (հատկապես՝ ղեկավար պաշտոն զբաղեցնող), ներկայացուցիչների գործողությունների հետ՝ Օրենսգրքը իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության հիմքերը սահմանել է նշված տեսությանը համահունչ:

Մասնավորապես՝ Օրենսգրքի 123-րդ հոդվածի համաձայն՝ իրավաբանական անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, եթե՝

1) հանցանքը կատարվել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի կամ այդպիսի անձի թողտվությամբ կամ դրդմամբ իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կողմից՝ իրավաբանական անձի անունից հանդես գալով և ի շահ իրավաբանական անձի գործելով,

2) իրավաբանական անձի կողմից չի ապահովվել դրա գործունեությունը կարգավորող օրենքով կամ այլ իրավական ակտով նախատեսված պարտականությունների կատարումը, որը հանգեցրել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի, իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կամ իրավաբանական անձի աշխատողի կողմից հանցանքի կատարմանը,

3) հանցանքը կատարվել է իրավաբանական անձի գործունեության կամ դրա կողմից կայացվող որոշումների վրա ազդելու իրավասություն ունեցող անձի կամ իրավաբանական անձին ներկայացնող անձի կողմից՝ իրավաբանական անձի անունից հանդես գալով կամ իրավաբանական անձի միջոցով (այն օգտագործելով):

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 438-րդ հոդվածի համաձայն՝ իրավաբանական անձի վերաբերյալ վարույթ կարող է նախաձեռնվել միայն, եթե ՀՀ քրեական օրենսգրքի 123-րդ հոդվածի 1-ին մասում նշված հանցանքի կապակցությամբ առկա է՝

1) օրինական ուժի մեջ մտած մեղադրական դատավճիռ,

2) ոչ ռեաբիլիտացնող հիմքով քրեական հետապնդում չհարուցելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշում:

Այսինքն՝ նշված նորմերից բխում է, որ իրավաբանական անձը կարող է քրեական պատասխանատվության ենթարկվել բացառապես ֆիզիկական անձի՝ այդպիսի պատասխանատվության ենթարկվելու կամ դրա անհնարինության

¹⁴ Տե՛ս Ս. Գայան, Իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության հիմնական մոդելները արտասահմանյան երկրներում, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի սասփրանտների և հայցորդների նստաշրջանի նյութերի ժողովածու, 2015 թ. էջ 468

դեպքում: Ընդ որում, վերջինի պարագայում պարտադիր է, որ ֆիզիկական անձի նկատմամբ քրեական հետապնդումը դադարեցված լինի ոչ ռեաբիլիտացիոն հիմքով:

Անհերքելի է, որ մեր պետությունում իրավաբանական անձանց հանցավոր վարքագծին հակազդելու և այդպիսի վարքագծի կանխման տեսանկյունից քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի ներդրումն առաջընթաց քայլ է, սակայն, մեր կարծիքով, Օրենսգրքի կարգավորումներն ամբողջությամբ չեն լուծում իրավաբանական անձանց հանցավոր գործունեության դեմ պայքարի հետ կապված խնդիրները, այդ թվում այնպիսիները, որոնք առաջադրված են վերը քննարկված միջազգային փաստաթղթերում:

Գտնում ենք, որ կազմակերպությունը պետք է ենթակա լինի պատասխանատվության՝ անկախ այն հանգամանքից, թե իրավախախտման կատարմանը հանգեցրած գործողություն կատարած ֆիզիկական անձին հնարավոր է նույնականացնել և պատասխանատվության ենթարկել, թե ոչ:

Հատկանշական է, որ մեր պետությունում էկոլոգիական հանցագործությունների քննության վերաբերյալ (օրինակ՝ մթնոլորտային օդն աղտոտելը, ջրերն աղտոտելը և այլն) վիճակագրությունը բացակայում է, ինչը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով, սակայն առաջին հերթին պետք է նշել նմանատիպ գործերի քննության բարդությունը, որը, ի թիվս այլնի, հետևյալն է. առանձին ֆիզիկական անձանց մեղքը և նրանց գործողության և առաջացած հետևանքի միջև պատճառական կապն ապացուցելը բարդ է, որոշ դեպքերում գրեթե անհնար: Օրինակ՝ հանքարդյունաբերությամբ զբաղվող ընկերության գործունեության ընթացքում ամիսներ շարունակ խմելու ջրամատակարարման աղբյուրներն աղտոտվել են: Այդ ամիսների ընթացքում փոփոխվել են ինչպես ընկերության ղեկավար անձնակազմը, այնպես էլ շարքային աշխատողները: Ընդ որում, որևէ ներքին իրավական ակտով հնարավոր չէ պարզել, թե ով է կրել խմելու ջրամատակարարման աղբյուրներն աղտոտումից զերծ պահելու պարտականությունը: Այսինքն՝ աշխատակիցների լիազորությունների շրջանակը հստակ նույնականացնելը հնարավոր չէ: Նման դեպքերում հասարակությանը հասցվող վնասը կարող է ահռելի լինել, իսկ մեղավորներին պատասխանատվության ենթարկելու հեռանկարը ոչ այնքան իրատեսական:

Նշված խնդրի լուծման համար հարկ է քննարկման առարկա դարձնել իրավաբանական անձին հանցագործության սուբյեկտ դիտարկելու հնարավորության հարցը:

Ասվածը ենթադրում է օրենսդրական մի շարք փոփոխություններ և լրացումներ:

Մասնավորապես, անհրաժեշտ կլինի փոփոխել ըստ մեղքի պատասխանատվության և անձնական պատասխանատվության սկզբունքները՝ դրանց բովանդակությունը ֆիզիկական անձանցից բացի տարածելով նաև իրավաբանական

անձանց նկատմամբ: Անհրաժեշտություն կառաջանա նաև փոփոխություններ կատարել պատժի նպատակները սահմանող նորմում՝ իրավաբանական անձանց դեպքում բացառելով վերասոցիալականացման նպատակը: Անհրաժեշտ փոփոխությունների շարքում թերևս ամենաառանցքայինը պետք է լինի իրավաբանական անձի մեղքի առանձին հասկացության սահմանումը:

Հարկ է նկատել, որ տեսական գրականության մեջ այս գաղափարը քննարկման առարկա է դարձվել իրավաբանական անձի մեղքի օբյեկտիվ (վարքագծային կամ կազմակերպական) տեսության շրջանակներում, համաձայն որի՝ իրավաբանական անձի պատասխանատվությունը սահմանվում է՝ ելնելով իրավաբանական անձի կորպորատիվ մշակույթի թերություններից: Իրավաբանական անձի ինքնուրույն մեղքի սահմանման կողմնակիցները նշում են, որ դրա անհրաժեշտությունը բխում է իրավաբանական անձի ինքնուրույն և լիարժեք իրավունքի սուբյեկտ հանդիսանալու հանգամանքից, իսկ այս կամ այն ֆիզիկական անձի արարքի մեղսագրումը դրան հակասում է այդ գաղափարին:

Այս տեսության շրջանակներում առաջարկվում է իրավաբանական անձի մեղք հասկացությունը սահմանել հետևյալ կերպ՝ «իրավաբանական անձի կողմից կատարված հանցանքը համարվում է մեղավոր, եթե իրավաբանական անձը հնարավորություն ուներ հետևելու այն նորմերին ու կանոններին, որոնց խախտման համար նախատեսված է քրեական պատասխանատվություն, սակայն իրավաբանական անձի կողմից չեն իրականացվել բոլոր միջոցները դրանք պահպանելու ուղղությամբ: Այլ կերպ ասած՝ իրավաբանական անձը մեղավոր է ճանաչվում կատարված իրավախախտման համար, եթե նա պարտավոր էր կատարել իր վրա դրված պարտականությունները, սակայն չի կատարել դրանք, չնայած նման հնարավորություն ունեցել է¹⁵:

Կարծում ենք՝ իրավաբանական անձի կողմից քրեական պատասխանատվություն նախատեսող օրենսդրական նորմերի խախտման փաստի, իսկ նյութական հանցակազմերի դեպքում՝ նաև հետևանքների առկայության հաստատումը, ինչպես նաև հետևանքների կանխման ուղղությամբ իրավաբանական անձի պատշաճ ջանասիրություն չդրսևորելը պետք է բավարար լինեն իրավաբանական անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար: Մինևույն ժամանակ, պետք է ապացուցվի, որ այդ նորմերի խախտումը տեղի է ունեցել իրավաբանական անձի կողմից դրանք պահպանելու իրական հնարավորություն ունենալու դեպքում՝ իրավաբանական անձից անկախ հանգամանքների բերումով օրենսդրական պահանջների ցանկացած խախտման պարագայում վերջինիս քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը բացառելու համար:

Մինևույն ժամանակ հարկ է նկատել, որ Օրենսգրքի 123-րդ հոդվածում ամրագրված կանոնը, որը բխում է վերը քննարկված կոնվենցիոն պահանջներից,

¹⁵ St' u Ситковский И.В. Уголовная ответственность юридических лиц: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - М., 2003, էջ174

այն է՝ ֆիզիկական անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը չի բացառում նույն հանցագործության համար իրավաբանական անձի քրեական պատասխանատվությունը, պետք է ամրագրվի նաև հակառակ տրամաբանությամբ: Այսինքն՝ իրավաբանական անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը չպետք է բացառի նույն հանցագործության համար ֆիզիկական անձի քրեական պատասխանատվությունը:

Հարկ է նկատի ունենալ նաև, որ այս փոփոխություններն ու լրացումները առաջարկվող գաղափարի իրականացմանն ուղղված առաջարկների փոքր մասն են միայն: Խնդիրը պահանջում է առավել խորքային և համակարգային լուծում:

Եզրակացություն

Ինչպես նշվեց, որոշ տեսաբաններ մերժում են իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը: Նրանցից ոմանք մատնացույց են անում Գերմանիայի օրինակը, որտեղ հաջողությամբ կիրառվում է իրավաբանական անձանց քվազիքրեական պատասխանատվությունը, սակայն նրանք մոռանում են, որ Գերմանիայում գործում է մեկ միասնական դատավարության օրենսգրքը, և վարչական ու քրեական դատավարության շրջանակներում դատավարական երաշխիքները նույնական են: Մեր պետության իրավական համակարգն այլ է. այն ունի խիստ ճյուղավորված բնույթ, որպիսի պայմաններում հանցավոր արարքների համար պատասխանատվության միջոցների սահմանումն իրավունքի այլ ճյուղով նպատակահարմար համարվել չի կարող: Կարծում ենք, որ հանցավոր արարքների շրջանակը և դրանց կատարման համար պատասխանատվությունը պետք է սահմանվեն մեկ միասնական օրենսդրական ակտով՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքով:

Այս համատեքստում հարկ է նկատել նաև, որ վարչական կամ քաղաքացիական պատասխանատվությունը հանցավոր արարքի պարագայում չի կարող բավարարել վերը քննարկված միջազգային փաստաթղթերից բխող պահանջները և հանդիսանալ համաչափ և արդյունավետ ներգործության միջոց: Եթե հանցագործության համար իրավաբանական անձը ենթարկվի ոչ թե քրեական, այլ, օրինակ, վարչական պատասխանատվության, կամ եթե իրավաբանական անձի կողմից պատասխանատվության միջոցները սահմանվեն այլ իրավական ակտով, քան քրեական օրենսգրքով, ապա կխախտվեն արդարության և պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքները: Որքան էլ խիստ լինեն ներգործության միջոցները, միևնույնն է, արդարացված չի կարող համարվել այն, որ նույն հանցավոր արարքի համար ֆիզիկական անձը ենթարկվի քրեական, իսկ իրավաբանական անձը՝ վարչական պատասխանատվության, որպես անբարենպաստ հետևանք ֆիզիկական անձի համար առաջանա դատվածություն, իսկ իրավաբանական անձի համար՝ ոչ:

Այսպիսով՝ ՀՀ-ում գործող իրավակարգավորումների լույսի ներքո իրավա-

բանական անձի կողմից հանցավոր արարքի կատարման համար հենց քրեական պատասխանատվության եղանակի ընտրությունն արդարացված է և պայմանավորված է մեր պետությունում իրավաբանական անձանց իրավասուբյեկտության, դրանց՝ որպես պատասխանատվության սուբյեկտ ճանաչելու հանգամանքներով, ինչպես նաև ՀՀ կողմից վավերացված միջազգային կոնվենցիաների պահանջներին համահունչ՝ արդյունավետ, համաչափ և կանխարգելիչ ազդեցություն ունեցող պատասխանատվության միջոցներ սահմանելու անհրաժեշտությամբ:

Միևնույն ժամանակ, գտնում ենք, որ իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության վերաբերյալ Օրենսգրքի դրույթները ենթակա են կատարելագործման: Մեր կարծիքով՝ կազմակերպությունը պետք է ենթակա լինի պատասխանատվության՝ անկախ հանցագործություն կատարած ֆիզիկական անձի նույնականացման հանգամանքից, որպեսզի նվազագույնի հասցվեն իրավաբանական անձի՝ քրեական պատասխանատվությունից խուսափելու հնարավոր դեպքերը:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Մ. Փիեթ, Լ.Ա. Լոու և Փ.Ջ. Քալեն (խմբ.) (2007 թվական), Կաշառելու դեմ պայքարի ՏՀՁԿ-ի կոնվենցիա. ծանոթագրություն, Քեմբրիջ, ՄԹ. Քեմբրիջի համալսարանի հրատարակչություն
M. Piet, L.A. Lowe and P.J. Cullen (ed.) (2007), OECD Anti-Bribery Convention. note, Cambridge, UK. Cambridge University Press
2. Ս. Գալյան Իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության հիմնական մոդելները արտասահմանյան երկրներում, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների նստաշրջանի նյութերի ժողովածու, 2015 թ.
S. Galyan The main models of criminal responsibility of legal persons in foreign countries, a collection of materials of the session of graduate students and plaintiffs of YSU Faculty of Law, 2015.
3. Богущ Г.И. К вопросу об уголовной ответственности юридических лиц // Вестник МГУ, Серия 11 Право. - 2005. - №4
Bogush G.I. About the issue of criminal liability of legal entities // Bulletin of Moscow State University, Series 11 Law. - 2005. - No. 4
4. Бюллетень Верховного суда РСФСР. - 1991.-№5
Bulletin of the Supreme Court of the RSFSR. - 1991.-№5
5. Виноградова Е. Юридические лица должны нести ответственность за экологические преступления // Российская юстиция. - 2001. - №8
Vinogradova E. Legal entities should be held responsible for environmental crimes

- // Russian justice. - 2001. - No. 8
6. Иванцов П.П. Проблема ответственности юридических лиц в российском уголовном праве: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - СПб., 2000
Ivantsov P.P. The problem of liability of legal entities in Russian criminal law: Diss. ... cand. legal Sciences: 12.00.08. - St. Petersburg, 2000
 7. Козлов А. П. Понятие преступления. - СПб., 2004
Kozlov A. P. The concept of crime. - St. Petersburg, 2004
 8. Кравец Ю.П. Об уголовной ответственности юридических лиц за преступления в сфере предпринимательской деятельности // Журнал российского права. - 2004. - №6
Kravets Yu.P. About the criminal liability of legal entities for crimes in the sphere of entrepreneurial activity // Journal of Russian Law. - 2004. - No. 6
 9. Прокументов Л.М., Шеслер А.В. Криминология: часть общая: Учебное пособие. - Красноярск, 1997
Prozumentov L.M., Shesler A.V. Criminology: the general part: Textbook. - Krasnoyarsk, 1997
 10. Ситковский И.В. Уголовная ответственность юридических лиц: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - М., 2003
Sitkovsky I.V. Criminal liability of legal entities: Dis. ... cand. legal Sciences: 12.00.08. - M., 2003
 11. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / Под ред. И.Д. Козочкина. - М., 2003
Criminal law of foreign states. General part / Ed. I.D. Kozochkin. - M., 2003
 12. Liability of enterprises for offences, Recommendation No. R (88) 18 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 20 October 1988 and explanatory memorandum Strasbourg 1990, <http://surl.li/htagc> (վերջին փոփոխումը 06.06.2023)

Srbuhi Galyan

Deputy Prosecutor General of the Republic of Armenia

JUSTIFICATION OF ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY OF LEGAL ENTITIES IN THE REPUBLIC OF ARMENIA¹⁶

Abstract

The article is dedicated to the discussion of the mechanisms of combating the criminal acts of legal entities in accordance with the legal norms of the Republic of Armenia and the presentation of the best model of such a combat.

Based on the fact that legal entities are full subjects of law, and the fact that at present legal entities operate in almost all areas of our life, affecting the rights and legitimate interests of individuals, the paper emphasizes the importance of protecting society from possible criminal activities of legal entities.

Considering the existence of branches of law in our country and their autonomy, the justification of the choice of the criminal method of liability for the criminal activities of legal entities has been discussed in the article.

The choice of the criminal method of liability in the article was justified both in the context of the logic of domestic legal regulations and the requirements of international legal documents.

The work also touches upon the possibility of a legal entity to be considered the subject of a crime, presents proposals aimed at improving the norms that determine the criminal liability of legal entities, which, in our opinion, will make the fight against criminal activity of legal entities complete and more systemic.

Keywords: legal entity; liability of a legal entity; responsibility models; institute of criminal liability of legal entities; the subject of the crime; guilt; guilt of a legal entity.

¹⁶ The article was presented on 01.06.2023 and was reviewed on 08.06.2023.

Србуи Галян

Заместитель Генерального прокурора Республики Армения

ОБОСНОВАНИЕ ВВЕДЕНИЯ ИНСТИТУТА УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ¹⁷

Абстракт

Статья посвящена обсуждению механизмов противодействия преступным действиям юридических лиц в соответствии с правовыми нормами, действующими в Республике Армения, и представлению наилучшей модели такой борьбы.

Исходя из того, что юридические лица являются полноправными субъектами права и в настоящее время действуют практически во всех сферах нашей жизни, затрагивая права и законные интересы физических лиц, в работе подчеркнута важность защиты общества от возможной преступной деятельности юридических лиц.

С учетом наличия в нашей стране отраслей права и их самостоятельности, в статье рассмотрено обоснование выбора уголовно-правового способа ответственности за преступную деятельность юридических лиц.

Выбор уголовно-правовой формы ответственности в статье обоснован как в контексте логики отечественных правовых норм, так и требований международно-правовых документов.

В работе также затронута возможность юридического лица рассматриваться субъектом преступления, представлены предложения, направленные на совершенствование норм, определяющих уголовную ответственность юридических лиц, что, на наш взгляд, позволит сделать борьбу с преступной деятельностью юридических лиц более полной и системной.

Ключевые слова: юридическое лицо; ответственность юридического лица; модели ответственности; институт уголовной ответственности юридических лиц; предмет преступления; вина; вина юридического лица.

¹⁷ Статья была представлена 01.06.2023 и прошла рецензирование 08.06.2023.

Արթուր Ղամբարյան

*ՀՀ դատախազության «Օրինականություն»
գիտազործնական պարբերականի խմբագրական խորհրդի անդամ,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
Հայ-ռուսական համալսարանի իրավունքի տեսության և
սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ,
Հայաստանի Հանրապետության վաստակավոր իրավաբան*

ԵՆԹԱՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՆՈՒՅՆԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ՀՀ-ՈՒՄ¹

Համառոտագիր

Հոդվածում քննարկվում է հայ իրավաբանների միջև սուր բանավեճերի տեղիք տված հարցերից մեկը՝ ՀՀ-ում ո՞ր պետական մարմիններն են իրավասու ընդունել ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները, որոնց օրենսդիրն է լիազորել ընդունել ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր, թե՛ ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված այն մարմինները, որոնց Սահմանադիրն է լիազորել ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր:

2015 թ. խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության տեքստը նախապատրաստած առանձին սահմանադրագետներ post factum դիրքորոշում են հայտնում այն մասին, որ ՀՀ-ում ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր կարող են ընդունել միայն այն մարմինները, որոնք դրանով լիազորված են ՀՀ Սահմանադրությամբ: Հոդվածում քննադատվում է այս մոտեցումը, ինչպես նաև հիմնավորվում է, որ այդ սահմանադրագետների՝ սույն հարցի վերաբերյալ 2016 թ. դոկտրինալ աշխատանքներում արտահայտած դիրքորոշումը չի կարող համարվել Սահմանադրի ենթադրյալ կամքի բացահայտման աղբյուր (իրավունքի մեկնաբանման սուբյեկտիվ համակարգ):

Հոդվածում պատմաիրավական և իրավահամեմատական մեթոդների հիման վրա ներկայացվում է սույն հարցի վերաբերյալ ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի մեկնաբանությունը:

Հեղինակը եզրակացնում է, որ ՀՀ-ում ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր կարող են ընդունել միայն այն մարմինները, որոնք նախատեսված են ՀՀ Սահմանադրությամբ և միաժամանակ օրենքով լիազորված են ընդունել նման ակտ:

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 05.04.2023թ., գրախոսվել է 09.06.2023թ.:

Հիմնաբառեր- ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմին, նորմատիվ իրավական ակտ, ենթաօրենսդրական ակտ, լիազորող նորմ, պատվիրակված օրենսդրություն, ռեզլամենտային ակտեր:

1. Ընդհանուր դրույթներ

1.1. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կարգավորումը 2015թ. խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշված է.

«Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և դրանց իրականացումն ապահովելու նպատակով Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները կարող են օրենքով լիազորվել՝ ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր: Լիազորող նորմերը պետք է համապատասխանեն իրավական որոշակիության սկզբունքին»:

Այս նորմի մեկնաբանման վերաբերյալ հայ իրավաբանների շրջանում ծագել է բանավեճ. արդյո՞ք օրենսդիրը կարող է ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմիններին լիազորել՝ ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր (այսուհետ՝ ենթաօրենսդրական ակտեր), թե՞ նման հնարավորություն ունի միայն Սահմանադիրը, այսինքն՝ ենթաօրենսդրական ակտեր կարող են ընդունել Սահմանադրությամբ նախատեսված այն մարմինները, որոնք լիազորված են ՀՀ Սահմանադրությամբ, թե՞ նրանց համար նաև օրենքով կարելի է նման լիազորություն սահմանել:

1.2. Հայ իրավաբանների բանավեճի ընդհանուր նկարագիրը

1.2.2. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «գերմանական մոդելի» մեկնաբանությունը: Իրավաբանների մի մասը (Վ. Պողոսյան, Ն. Սարգսյան, Գ. Հովհաննիսյան, Ա. Պողոսյան) կարծում է, որ ենթաօրենսդրական ակտ կարող են ընդունել միայն Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինները, այլ կերպ ասած՝ Սահմանադրությամբ նախատեսված այն մարմինները, որոնց Սահմանադիրն է վերապահել ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու իրավասություն² (այս մեկնաբանությունը պայմանական կանվանենք «գերմանական մոդելի» մեկնաբանություն): ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի

² Պողոսյան Վ., Սարգսյան Ն., Հայաստանի Հանրապետության 2015թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը. համառոտ պարզաբանումներ, «Տիգրան Մեծ» հրատ., ISBN 978-99941-0-772-8, Երևան, 2016, էջեր 29-30: Հովհաննիսյան Գ., «Ընդհանուր իրավագիտություն և իրավաբանական մեթոդաբանություն», «Օմեգա պրինտ» ՍՊԸ, ISBN 978-9939-1-1108-7, Երևան, 2020, էջ 115: Պողոսյան Ա., Դիտարկումներ Ա. Ղամբարյանի «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները և սահմանադրական մարմինները» աշխատանքի վերաբերյալ // <https://www.academia.edu/s/6d6ba6a288?fbclid=IwAR1Ov42cJcxibDVoG-h4Mk31BTZapZLpvSgPJ-eV-UjVUyhvAmYC9KkL9a0> (մուտք 20.03.2023)

«գերմանական մոդելի» մեկնաբանության համաձայն՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու լիազորությամբ օժտված են միայն Կառավարությունը (ՀՀ Սահմանադրության 153-րդ հոդված, 3-րդ մաս), կառավարության անդամները (ՀՀ Սահմանադրության 152-րդ հոդված, 4-րդ մաս), ինքնավար մարմինները (ՀՀ Սահմանադրության 122-րդ հոդված, 3-րդ մաս), համայնքի ավագանին (ՀՀ Սահմանադրության 182-րդ հոդված, 3-րդ մաս), Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը (ՀՀ Սահմանադրության 194-րդ հոդված, 2-րդ մաս), Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը (ՀՀ Սահմանադրության 196-րդ հոդված, 5-րդ մաս), Կենտրոնական բանկը (ՀՀ Սահմանադրության 200-րդ հոդված, 5-րդ մաս) և Բարձրագույն դատական խորհուրդը (ՀՀ Սահմանադրության 175-րդ հոդված, 3-րդ մաս): Այս մոտեցմամբ, օրինակ, օրենսդիրը չի կարող սահմանել որոշակի հարցեր (դեպքեր), որոնց վերաբերյալ ՀՀ նախագահը կամ մարզպետները, որոնք ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված պաշտոնատար անձինք են, իրավասու կլինեն ընդունելու ենթաօրենսդրական ակտեր, քանի որ ՀՀ Սահմանադրությամբ այդ անձանց ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու ընդհանուր լիազորություն վերապահված չէ:

Այս մոտեցումը հայկական իրականության մեջ նորույթ չէ. սահմանադրագետ Վ. Պողոսյանը և այլ մասնագետներ, որոնք 2015 թ. սահմանադրական բարեփոխումների ակտիվ դերակատարներից էին, դեռևս 2005 թ. սահմանադրական բարեփոխումների ժամանակահատվածում հանրությանը ներկայացրել էին Սահմանադրության փոփոխությունների հեղինակային նախագիծ, որի 7-րդ հոդվածի 5-րդ մասում ուղիղ (էքսպլիցիտ) նշել էին, որ նորմատիվ իրավական ակտեր կարող են ընդունել միայն Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինները³: 2005 թ. սահմանադրական փոփոխությունների հեղինակային նախագծում նրանց հաջողվել էր բավարար հստակությամբ ձևակերպել այն միտքը, որ ՀՀ-ում նորմատիվ իրավական ակտ կարող են ընդունել բացառապես Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինները, մինչդեռ 2015 թ. խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության (այսուհետ՝ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրություն) տեքստում նրանց մոտեցումը էքսպլիցիտ ձևակերպված չէ (այս մասին հաջորդիվ):

1.2.3. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տեքստային-նպատակային մեկնաբանությունը: Իրավաբանների մյուս մասը (Գ. Դանիելյան, Ա. Ղամբարյան, Մ. Մուրադյան, Թ. Շաքարյան, Ռ. Խանդանյան) կարծում է, որ ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված է, որ ենթաօրենսդրական ակտ կարող են ընդունել Սահմանադրությամբ նախատեսված

³ Պողոսյան Վ., Թովմասյան Հ., Գրիգորյան Վ., «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելու նախագիծ», «Ժողովրդավարություն» հաս. կազմակերպություն, Երևան, 2005, էջ 9:

այն մարմինները, որոնց նման լիազորություն վերապահվել է ոչ միայն Սահմանադրությամբ, այլ նաև օրենքով⁴: Այսպես, պրոֆեսոր Գ. Դանիելյանը նշում է.

«ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված չէ որևէ սահմանափակում, ավելին՝ հստակ նշվում է, որ խտաբը ոչ միայն Սահմանադրության, այլև օրենքների հիման վրա գործելու մասին է, ուստի անհասկանալի է, թե ինչ նկատառումով օրենքով սահմանադրական մարմիններին (Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմիններին՝ հեղ.) չի կարող վերապահվել նորմատիվ իրավական ակտեր ընդունելու լիազորություն, մասնավաճառ, որ դա երաշխիք է այդ մարմինների կողմից իրենց սահմանադրական լիազորություններն անհասկանալի կերպով տեսանկյունից»⁵:

1.2.4. Ուսումնասիրության առարկան: 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի էությունը պարզելու և «գերմանական մոդելի» մեկնաբանության խոցելի կողմերը հասկանալու համար նախ պետք է քննարկել ենթաօրենսդրական ակտերի հարաբերակցությունը պատվիրակված (դելեգացված) օրենսդրության և ռեզլամենտային ակտերի հետ, որից հետո անդրադարձ կկատարվի 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի մեկնաբանությանը: Բանն այն է, որ ենթաօրենսդրական, պատվիրակված և ռեզլամենտային ակտերի տարբերակման մասին տեսական պատկերացումների բացակայության հետևանքով իրավաստեղծ մարմինները երբեմն թույլ են տալիս համակարգային սխալներ: Օրինակ՝ 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածում սահմանվեցին հարցեր, որոնք կարող էին կարգավորվել բացառապես օրենքով, ինչը, ըստ էության, նման էր ֆրանսիական սահմանադրական իրավունքում առկա ռեզլամենտային ակտերի ինստիտուտին (այդ ցանկից դուրս գործադիր իշխանությունը պետք է հնարավորություն ստանար իրականացնել առաջնային՝ առանց «օրենքի հիման վրա և ի կատարումն օրենքի» պայմանի կարգավորում): Մյուս կողմից 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրությունում ավելացվեց դրույթ այն մասին, որ նորմատիվ իրավական ակտերն ընդունվում են օրենքի հիման վրա և ի կատարումն այդ օրենքների (2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդված): Փաստորեն, 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրությունը նախատեսում էր և՛ դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերի մասին ընդհանուր կարգավորում, և՛ ռեզլամենտային կարգավորման տրամաբանությամբ համապատասխանող նորմեր (այս մասին հաջորդիվ):

⁴ Դանիելյան Գ., Իրավաստեղծ գործունեություն և իրավաբանական տեխնիկա (ուսումնական ձեռնարկ), «Տիգրան Մեծ» հրատ., ISBN 978-99941-0-788-9, Երևան, 2021, էջեր 33-34: Գիտ. խմբ. Ա. Ղամբարյան, Մ. Մուրադյան, Պետության և իրավունքի տեսություն. 3-րդ հրատ., Երևան, 2018, էջեր 452-453:

⁵ Դանիելյան Գ., Իրավաստեղծ գործունեություն և իրավաբանական տեխնիկա (ուսումնական ձեռնարկ), «Տիգրան Մեծ» հրատ., Երևան, 2021, էջ 33-34:

2. Ենթաօրենսդրական, ռեգլամենտային և պատվիրակված նորմատիվ իրավական ակտերը

2.1. Ընդհանուր դրույթներ

Հարցի համակողմանի քննարկման նպատակով պետք է տեսական հարթությունում համառոտ ներկայացնել ենթաօրենսդրական ակտերի էությունը, ինչպես նաև ենթաօրենսդրական ակտերի, ռեգլամենտային ակտերի և պատվիրակված օրենսդրության հարաբերակցությունը:

2.2. Ենթաօրենսդրական ակտերը

Նախ նշենք, որ սկզբունքորեն սխալ է գործադիր իշխանության մարմինների ընդունած ցանկացած նորմատիվ իրավական ակտ ինքնաբերաբար անվանել ենթաօրենսդրական ակտ զուտ այն հիմքով, որ դա չպետք է հակասի օրենքին: Իրավական ակտը համարվում է ենթաօրենսդրական ոչ միայն այն պատճառով, որ այն չպետք է հակասի օրենքին⁶, այլ նաև այն պատճառով, որ այն պետք է ընդունվի օրենքի հիման վրա և ի կատարումն օրենքի⁷:

Եթե ենթաօրենսդրական ակտերն ընդունվում են օրենքին համապատասխան, օրենքի հիման վրա և ի կատարումն օրենքի (դասական իմաստով՝ ենթաօրենսդրական ակտ), ապա դա նշանակում է, որ դրանք պարունակում են երկրորդային նորմեր (իրականացնում է երկրորդային կարգավորում): Երկրորդային նորմերն այն կանոններն են, որոնք լրացնում և զարգացնում են օրենքում նշված առաջնային նորմերը⁸:

Որոշ իրավական համակարգերում գործադիր իշխանության մարմիններին թույլատրվում է իրականացնել օրենքի կարգավորման ոլորտից դուրս գտնվող հարաբերությունների առաջնային իրավական կարգավորում: Դա հնարավոր է այն դեպքում, երբ հարաբերության կարգավորման իրավասությունը Սահմանադրությամբ ուղղակիորեն վերապահված չէ օրենսդիր մարմնին⁹, իսկ սահմանադրական համակարգերը թույլատրում են գործադիր իշխանության մարմիններին իրականացնել այդ հարաբերության առաջնային կարգավորում, այսինքն՝ առանց «օրենքի հիման վրա և ի կատարումն օրենքի» պայմանի: Նման ակտերը դասական իմաստով ենթաօրենսդրական չեն, քանի որ դրանք չեն ընդունվել օրենքի հիման վրա և ի կատարումն օրենքի: Այդ ակտերը կոչվում են ռեգլամենտային ակտեր:

⁶ Օրինակ՝ Ս.Լ. Զիվը նշում է, որ ենթաօրենսդրականության հասկացության էությունը այն է, որ նորմատիվ ակտը պետք է համապատասխանի օրենքին: Տե՛ս Зивс С. Л. Источники права. М.: 1981. с. 111:

⁷ Отв. ред. Ю.А. Тихомиров., Конституция, закон, подзаконный акт», М., 1994. С. 52. Злобин А. В., «Юридическая природа подзаконных нормативных актов в Российской Федерации» // Вестник СГЮА., № 5 (88), 2012, с. 36.

⁸ Волкова С. Н. Регламентарные акты и их место в системе нормативных правовых актов, Сибирский юридический вестник, № 4., 2013. С. 11.

⁹ Սույն աշխատանքում օրենքի բացի պայմաններում գործադիր իշխանության մարմինների առաջնային կարգավորման հարցերը չեն քննարկվում:

2.3. Ռեզլամենտային ակտերը

Ընդհանուր մոտեցման համաձայն՝ ռեզլամենտային ակտերը գործադիր իշխանության մարմինների՝ հասարակական հարաբերությունների առաջնային կարգավորման արդյունքում ընդունած փաստաթղթերն են: «Այդ ակտերի իրավաբանական ուժը օրենքի ուժից ցածր է, սակայն դրանք ենթաօրենսդրական ակտեր չեն, քանի որ կարող են ընդունվել այնպիսի հարցերի առնչությամբ, որոնք օրենքով կարգավորված չեն»¹⁰: Ռեզլամենտային ակտերը երբեմն անվանվում են գործադիր իշխանության ինքնավար ակտեր¹¹:

Ռեզլամենտային ակտերը դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտեր չեն, քանի որ այդ ակտերով կարգավորվող հարաբերությունները դուրս են օրենսդիր մարմնի կարգավորման ոլորտից, հետևապես դրանք չեն ընդունվում օրենքի հիման վրա և ի կատարումն օրենքի:

Թեև ռեզլամենտային ակտերով կարգավորվում են այն հարաբերությունները, որոնք չեն կազմում օրենսդիր մարմնի բացառիկ կարգավորման առարկան, այնուամենայնիվ գործադիր իշխանության մարմինների ակտերով հարաբերությունների առաջնային կարգավորումն անմիջապես շոշափում է իշխանության բաժանման սկզբունքը, քանի որ գործադիր իշխանությանը հնարավորություն է տրվում առանց օրենսդիր մարմնի միջամտության (առանց «օրենքի հիման վրա և ի կատարումն օրենքի» պայմանի) փաստացի ընդունել բովանդակային առումով «օրենքներ»: Այնուամենայնիվ, ռեզլամենտային ակտերի ինստիտուտը չի հակասում իշխանության բաժանման սկզբունքին, քանի որ այդ ակտերով չեն կարող կարգավորվել հասարակական կյանքի էական հարցերը: Բացի այդ, դրանց իրավաչափության նկատմամբ կարող է իրականացվել դատական վերահսկողություն: Իշխանության բաժանման սկզբունքի տեսանկյունից առավել խոցելի է պատվիրակված օրենսդրությունը:

2.4. Պատվիրակված օրենսդրությունը

«Պատվիրակված օրենսդրություն» ասելով՝ սովորաբար հասկացվում են խորհրդարանի տված հատուկ լիազորության (ուղիղ պատվիրակում) հիման վրա պետության գլխի կամ գործադիր իշխանության մարմնի ընդունած՝ օրենքի ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերը¹²:

¹⁰ Отв. ред. проф. Б.А. Страшун, «Конституционное (государственное право) зарубежных стран», в 4 т., тома 1–2, часть общая: учебник / 3-е изд., обновл. и дораб. М.: 2000. С.155.

¹¹ Романьков А.И., Червонюк В.И., «Делегированное законодательство и регламентарная власть: проблема утверждения конституционного партнерства во взаимоотношения законодательной и исполнительной ветвей власти», Сборник научных трудов кафедры конституционного и муниципального права: сборник статей, М.: Моск. ун-т МВД России, 2012. С. 65.

¹² Арефина С. И., «Проблемы делегированного законодательства в зарубежных странах (обзор)», Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 4, Государство и право: Реферативный журнал №3, 2002, С. 50.

Պատվիրակված օրենսդրության հասկացությունը ճշգրտելու նպատակով պետք է նշել մի քանի նկատառում:

Նախ՝ «պատվիրակված օրենսդրություն» հասկացության ծավալը կախված է իրավաստեղծ լիազորությունների պատվիրակման եղանակներից: Երբեմն պատվիրակման եղանակներն այնքան են լայնացվում¹³, որ դրա հետևանքով «պատվիրակված օրենսդրություն» հասկացությունում ընդգրկվում են նաև դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերը: Օրինակ՝ իրավաստեղծ լիազորության պատվիրակման եղանակ են համարում անուղղակի պատվիրակումը, երբ օրենսդիրն ընդունում է օրենքներ, սակայն այդ օրենքով առանձին հարցերի կարգավորումը (մանրամասների սահմանումը) թողնում է գործադիր իշխանության մարմինների հայեցողությանը: Եթե այս իրավիճակը նույնպես որակենք որպես պատվիրակում (նույնիսկ եթե այն անվանենք անուղղակի պատվիրակում), ապա պատվիրակված օրենսդրության և ենթաօրենսդրական ակտերի տարբերակման սահմանագիծը պարզապես կվերանա:

Եթե օրենսդիրն ընդունում է օրենք, իսկ գործադիր իշխանության մարմիններն այդ օրենքի ընդհանուր կարգավորումները կոնկրետացնելու կամ օրենքի նյութաիրավական նորմերի իրականացման կառուցակարգեր սահմանելու նպատակով ընդունում են նորմատիվ իրավական ակտեր, ապա այս դեպքում խոսքը ոչ թե պատվիրակված օրենսդրության, այլ դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերի մասին է. չէ՞ որ գործադիր իշխանության այդ ակտերն ընդունվում են այդ օրենքի հիման վրա և ի կատարումն այդ օրենքի:

Երկրորդ՝ պատվիրակված օրենսդրություն կարելի է համարել միայն այն նորմատիվ իրավական ակտերը, որոնք ընդունվել են օրինաստեղծ լիազորությունների ուղղակի պատվիրակման հիման վրա, այսինքն՝ օրենսդիր մարմինը Սահմանադրությամբ նախատեսված կարգավորման դեպքում ընդունում է հատուկ ակտ, որտեղ նշվում են թե կոնկրետ ո՞ր մարմինը ի՞նչ ժամկետում և ի՞նչ հարցերի վերաբերյալ է իրականացնելու պատվիրակված օրինաստեղծ լիազորությունները:

Օրինաստեղծ լիազորությունների պատվիրակումը չի կարող լինել ընդհանուր (վերացական) կամ առանց պայմանների: Ուղղակի պատվիրակման դեպքում օրենսդիրը իր օրինաստեղծ լիազորությունների մի մասը փոխանցում է գործադիր իշխանության մարմինն որոշակի ժամկետով կամ պայմաններով, օրինակ՝ նշում է պատվիրակված լիազորությունների նպատակը և սահմանները, հարցերի շրջանակը, որոնց վերաբերյալ գործադիր իշխանության մարմինը կարող է ընդունել օրենքի ուժ ունեցող որոշումներ, սկզբունքները և չափանիշները, որոնցով պետք է ղեկավարվի պատվիրակված լիազորություններն իրականացնելիս¹⁴:

¹³ Троицкий В.С., «Делегированное законотворчество: теория и практика: теория и практика», автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М.: 2005. С.10-11.

¹⁴ Троицкий В.С., «Делегированное законотворчество: теория и практика: теория и практика: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук». М.: 2005. С. 13.

Երրորդ՝ օրինաստեղծ լիազորությունների պատվիրակման դեպքում օրենսդիրը գործադիր իշխանության մարմնին պատվիրակում է կարգավորել այն հարաբերությունները, որոնք գտնվում են իր իրավասության տիրույթում: Այլ կերպ ասած՝ գործադիր իշխանության մարմինը օրինաստեղծ լիազորությունների ուղղակի պատվիրակման դեպքում հնարավորություն է ստանում կարգավորել այն հարաբերությունները, որոնք սովորական պայմաններում պետք է կարգավորեր օրենսդիր մարմինը: Այդ պատճառով էլ պատվիրակված օրենսդրությունը հաճախ անվանում են օրենքի ուժ ունեցող որոշումներ:

Եթե պատվիրակված օրենսդրությունը համեմատենք օրենքների, ռեգլամենտային ակտերի և ենթաօրենսդրական ակտերի հետ, ապա կատարյալ հետևյալ պատկերը. պատվիրակված օրենսդրությունը նման է օրենքին, քանի որ կարգավորում է այնպիսի հարաբերությունները, որոնք սովորական պայմաններում պետք է կարգավորվեին օրենքով: Պատվիրակված օրենսդրությունը, ըստ էության, գործադիր իշխանության մարմինների կողմից ընդունված օրենքներն է (օրենքի ուժ ունեցող որոշումներ)¹⁵: Պատվիրակված օրենսդրությունը, ինչպես և օրենքները, պարունակում են առաջնային իրավական նորմեր¹⁶: Այնուամենայնիվ, պատվիրակված օրենսդրությունը օրենքներից տարբերվում է նրանով, որ այն ընդունում են գործադիր իշխանության մարմինները: Պատվիրակված օրենսդրությունը չպետք է հակասի պառլամենտի ընդունած օրենքներին:

Պատվիրակված օրենսդրությունն ընդունող սուբյեկտների (գործադիր իշխանություն իրականացնող մարմինների) և ընդունման ընթացակարգի տեսանկյունից նման է ենթաօրենսդրական ակտերին: Տարբերությունն այն է, որ պատվիրակված օրենսդրությունը պարունակում է առաջնային իրավական նորմեր, այսինքն՝ դրանք հիմնված չեն օրենքի վրա և չեն ընդունվել ի կատարումն օրենքի ընդհանուր կարգավորումների: Պատվիրակված օրենսդրության հիմքը օրենսդիր մարմնի օրինաստեղծ լիազորությունների ուղղակի պատվիրակումն է:

Պատվիրակված օրենսդրությունը նման է նաև ռեգլամենտային ակտերին, քանի որ երկուսն էլ, ի տարբերություն դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերի, պարունակում են առաջնային իրավական նորմեր: Նրանց տարբերությունը հետևյալում է. ռեգլամենտային ակտերը կարգավորում են այն հարցերը, որոնք օրենսդրի իրավասության մեջ չեն մտնում, մինչդեռ պատվիրակված օրենսդրությամբ կարգավորվում են այնպիսի հարաբերություններ, որոնք գտնվում են բացառապես օրենսդրի իրավասության տիրույթում:

Գործադիր իշխանության մարմինների կողմից նորմատիվ իրավական ակտերի ընդունումն այս կամ այն չափով սահմանափակում է իշխանության բա-

¹⁵ Amit Kumar Judicial review over Delegated Legislation // https://www.academia.edu/34367947/Judicial_review_over_Delegated_Legislation (մուտք 20.03.2023)

¹⁶ Троицкий В.С., «Делегированное законотворчество: теория и практика»: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук. М.: 2005. С. 6.

ժամանակակից սկզբունքը, հատկապես՝ պատվիրակված օրենսդրությունը: Այս պատճառաբանությամբ 2005թ. սահմանադրական փոփոխություններով վերացվեց ՀՀ ազգային ժողովի պատվիրակման ակտի հիման վրա ՀՀ կառավարության կողմից օրենքի ուժ ունեցող որոշումներ ընդունելու ինստիտուտը (1995թ. ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ հոդվածը), իսկ 2015թ. խմբ. Սահմանադրությամբ մի քանի ուղղություններով խստացվեցին ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու պահանջները: Մինչդեռ իրավահամեմատական հետազոտությունները վկայում են հակառակ միտումի մասին. պատվիրակված օրենսդրությունը կամ պառլամենտի հանձնարարությամբ ընդունված և գործադիր իշխանության՝ օրենքի ուժ ունեցող ակտերը ժամանակակից պետություններում ունեն անի միտում: Դա պայմանավորված է իրավական կարգավորման ենթակա հասարակական հարաբերությունների քանակական և որակական աճով¹⁷:

2.5. Իրավահամեմատական տեսանկյունը

2.5.1. Ռեգլամենտային և պատվիրակված նորմատիվ իրավական ակտերի պրակտիկայի ընդլայնման միտումը: Հեղինակավոր սահմանադրագետները նշում են, որ ոչ վաղ անցյալում գործադիր իշխանության ակտերը, առնվազն դոկտրինալ հարթությունում, դիտվում էին որպես ենթաօրենսդրական ակտեր, այսինքն՝ օրենքի հիման վրա և ի կատարում օրենքի ընդունված ակտեր: Ներկայումս այս մոտեցումն ամբողջությամբ չի արտացոլում առկա իրողությունները: Քանի որ օրենքի կիրառման շրջանակը սահմանափակ է, դրանից դուրս կարգավորումը սկսում է իրականացվել հենց գործադիր իշխանության ակտերով: Մրանք, այսպես ասած, փոխարինում են օրենքին (...)¹⁸:

Մեկ այլ աշխատանքում կարդում ենք.

«Գործադիր իշխանության մարմիններն ունեն անկախ նորմատիվ լիազորություններ, որոնք դուրս են գալիս օրենքի կիրառման գործադիր և վարչական գործունեության սահմաններից: Պառլամենտի կողմից պատվիրակված լիազորությունների հիման վրա, ունենալով ինքնուրույն ռեգլամենտային (регламентарный) լիազորություններ, նախագահը, կառավարությունը և նախարարներն ընդունում են կյանքի կարևոր որոշումները կարգավորող բազմաթիվ նորմատիվ ակտեր: Հաճախ նման ակտերն ունեն ոչ պակաս, այլ ավելի մեծ նշանակություն, քան օրենքը»¹⁹:

Այսպիսով ի տարբերություն ՀՀ-ում գործադիր իշխանության մարմինների, նորմատիվ լիազորությունները յուրաքանչյուր սահմանադրական բարեփո-

¹⁷ Берлявский Л. Г., Данихно С. Н., Классификация источников конституционного права: вопросы теории и практики, Юрлитинформ, М., 2019. С. 325.

¹⁸ Под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М. В. Баглая, д. ю. н., проф. Ю. И. Лейбо и д. ю. н., проф. Л. М. Энтина Конституционное право зарубежных стран: учебник, Норма, М., 2004. С. 24.

¹⁹ Чиркин В.Е., Конституционное право зарубежных стран, Юристъ, М., 1997. С. 266-267:

խումների ընթացքում քայլ առ քայլ սահմանափակելու հայկական սահմանադրական իրավունքի՝ համեմատական սահմանադրական իրավունքի դոկտրինը փաստում է, որ ենթաօրենսդրական ակտերի հիման վրա իրականացվող կարգավորումը իր տեղը զիջում է ռեզլամենտային ակտերին կամ պատվիրակված օրենսդրությանը:

2.5.2. Ռեզլամենտային ակտերը ռոմանական իրավական համակարգերում: Ռոմանական իրավական համակարգերին պատկանող երկրներում (Ֆրանսիա, Իտալիա, Պորտուգալիա, Լյուքսեմբուրգ, Իսպանիա, Մարոկկո և այլն) նորմատիվ իրավական ակտերի համակարգը բաղկացած է ոչ միայն օրենքներից և ենթաօրենսդրական ակտերից, այլ նաև ռեզլամենտային ակտերից: Ռեզլամենտային ակտերի ընդունման պրակտիկան նախատեսվել է Ֆրանսիայի 1958թ. սահմանադրական բարեփոխումների ժամանակ, երբ Սահմանադրությամբ սահմանվեց հարցերի որոշակի ցանկ, որոնց վերաբերյալ օրենսդրական ակտեր կարող է ընդունել օրենսդիր մարմինը: Մյուս հարցերը, որոնք վերապահված չեն օրենսդրին, կարգավորվում են գործադիր մարմինների ռեզլամենտային ակտերով: Ընդ որում, Ֆրանսիայում կառավարությունը իրավասու է ընդունել ինչպես ռեզլամենտային ակտեր, այնպես էլ դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտեր, որոնք կոչված են կոնկրետացնելու օրենսդրական ակտերի ընդհանուր դրույթները: Մասնագետները իրավահամեմատական վերլուծության արդյունքում եզրակացնում են, որ ռոմանական իրավական համակարգերում ռեզլամենտային ակտերն ունեն լայն տարածում²⁰:

Ի տարբերություն Ֆրանսիայի՝ Գերմանիայի 1949 թ. Հիմնական օրենքը գործադիր իշխանության մարմինների համար ինքնավար կարգավորումներ սահմանելու հնարավորություն չի նախատեսում, դեկրետ-օրենքների ընդունման պրակտիկան արգելվում է: Գերմանիայում կառավարական և այլ ենթաօրենսդրական ակտերը կարող են ընդունվել միայն օրենքների կատարման շրջանակներում²¹: Գերմանական իրավունքի երկրներում, որպես կանոն, գործադիր իշխանության մարմինների ակտերի ինքնավարությունը բացակայում է²²:

Նկատի ունենալով, որ միայն Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինների կողմից նորմատիվ որոշումներ ընդունելու վերաբերյալ (2015 թ. իսբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մաս) «գերմանական մոդելի» մեկնաբանության

²⁰ Волкова С. Н., «Сравнительный анализ системы нормативных актов в странах романо-германской правовой семьи и в странах «Общего права», Вестник Университета имени О. Е. Кутафина, №3 (19), 2016, С. 214-216.

²¹ Саидов А.Х., «Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник», Под ред. В.А. Туманова, Юристъ, М., 2003. С. 172.

²² Волкова С. Н., «Сравнительный анализ системы нормативных актов в странах романо-германской правовой семьи и в странах «Общего права», Вестник Университета имени О. Е. Кутафина, №3 (19), 2016, С. 216.

հիմքում, ամենայն հավանականությամբ, ընկած են գերմանական սահմանադրական իրավունքի ավանդույթները և սահմանադրական մտածողությունը՝ ուստի նրանց մոտեցման խորքերը հասկանալու համար կարևոր է պարզել Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածի 1-ին մասի կարգավորման էությունը:

2.5.3. Պատվիրակված ակտերը գերմանական իրավունքում

(ա) Միայն Հիմնական օրենքով լիազորված մարմինների կողմից որոշումներ ընդունելու կարգավորումը: Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանված է.

«Օրենքը կարող է լիազորել Դաշնային կառավարությանը, Դաշնային նախարարին կամ երկրամասերի կառավարություններին ընդունելու՝ իրավական որոշումներ: Ընդ որում, օրենքով պետք է սահմանվեն տրված լիազորությունների բովանդակությունը, նպատակը և ծավալը: Որոշման մեջ պետք է նշվի դրա իրավական հիմքը: Եթե օրենքը նախատեսում է լիազորությունների հետագա փոխանցում, սպա լիազորությունների փոխանցման համար պահանջվում է իրավական որոշում»²³:

Ինչպես նկատում ենք, Գերմանիայի Հիմնական օրենքով է սահմանված, թե օրենսդիրը գործադիր իշխանության ո՞ր մարմիններին կարող է փոխանցել իրավական որոշում կայացնելու լիազորությունը, այսինքն՝ օրենսդիրը Դաշնային կառավարությունից, Դաշնային նախարարներից կամ երկրամասերի կառավարություններից բացի, այլ մարմինների, եթե նույնիսկ դրանք սահմանադրական մարմիններ են, չի կարող տրամադրել իրավական որոշումներ ընդունելու լիազորություն (բացառությամբ ենթապատվիրակման դեպքի, որի մասին կխոսվի հաջորդիվ): Թեև առանձին մասնագետներ փաստում են, որ «Գերմանիայում կառավարական և այլ ենթաօրենսդրական ակտերը միայն օրենքների կատարման շրջանակներում ընդունելու կանոնից առկա են բացառություններ»²⁴, սակայն, ցավոք նրանք չեն նշում այն դեպքերը (բացառություններ), երբ գործադիր իշխանության մարմինները գործնականում ընդունում են ռեզլամենտային (օրենքներից ինքնավար) ակտեր: Բացի այդ, Ռ. Դավիդը նշում է, որ Գերմանիայի դաշնային սահմանադրական դատարանը սանկցավորել է լայն տարածում ստացած այն օրենսդրությունը, որով կառավարման մարմիններն օժտվում են նորմաստեղծ լայն լիազորություններով²⁵:

Միայն Հիմնական օրենքով լիազորված մարմինների կողմից իրավական որոշումներ ընդունելու կարգավորումը վերլուծելիս պետք է նկատի ունենալ երկու հանգամանք:

²³ Сост. Дубровин В.Н., «Конституции зарубежных стран», Юрлитинформ, М., 2001. С. 151.
²⁴ Саидов А.Х., «Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник», под ред. В.А. Туманова, Юрист, М., 2003. С. 172.
²⁵ Рене Давид, Камилла Жоффре-Спинози, «Основные правовые системы современности», пер. с фр., Международные отношения, М., 1999, С. 84.

Նախ՝ Գերմանիայի իրավական համակարգում «օրենք» (Gesetz) հասկացությունը, ի տարբերություն Հայաստանի²⁶, ընկալվում է ձևական և նյութական իմաստներով: Այս տեսանկյունից, օրենք են ոչ միայն պառլամենտի ընդունած նորմատիվ իրավական ակտերը (ձևական իմաստով օրենք), այլև գործադիր իշխանության մարմինների ընդունած (նրան պատվիրակված) ակտերը (նյութական իմաստով օրենք): Այն փաստը, որ Գերմանիայում իրավական որոշումները կարող են ընդունել միայն Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինները, մի գուցե պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ բոլոր այդ ակտերը գերմանական դոկտրինը համարում է օրենք: Պատահական չէ, որ տեսության մեջ նշվում է.

«Բոլոր այն ակտերը, որոնք անվանվում են «օրենք», պետք է բխեն սահմանադրորեն ճանաչված օրենսդիր մարմիններից կամ էլ ընդունվեն խիստ կանոնակարգված, այն դեպքերում, երբ խոսքը պատվիրակված օրենսդրության մասին է»²⁷:

Երկրորդ՝ Գերմանիայի Հիմնական օրենքով նախատեսված է նշված երեք գործադիր իշխանության մարմինների իրավաստեղծ լիազորությունների **ենթա(վերա) ապատվիրակման** (Sub-delegate²⁸) հնարավորություն, այսինքն՝ օրենքը կարող է նախատեսել Դաշնային կառավարությանը, Դաշնային նախարարին կամ երկրամասերի կառավարություններին պատվիրակված լիազորությունների հետագա փոխանցում այլ մարմիններին: Գերմանական սահմանա-

²⁶ Հետխորհրդային պետություններում, այդ թվում՝ ՀՀ-ում, «օրենք» հասկացությունն առավելապես ընկալվում է որպես պառլամենտի կամ ժողովրդի ընդունած նորմատիվ իրավական ակտ, իսկ գործադիր իշխանության մարմինների ակտերի համար գործածվում է «ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտ» ձևակերպումը: Եթե որևէ իրավական ակտի տեքստում գործածվում է «օրենք» եզրույթը, սակայն նորմի բովանդակությունից ակնհայտ է, որ այն վերաբերում է ոչ միայն պառլամենտի ընդունած օրենքներին, այլև բոլոր նորմատիվ իրավական ակտերին (օրինակ՝ օրենքի առջև հավասարության սկզբունքն ամրագրող օրենքի տեքստերը), ապա նման դեպքերում «օրենք» եզրույթը պարզաբանվում է ոչ թե օրենքները նյութական և ձևական իմաստներով ընկալելու մասին գերմանական դոկտրինի օգնությամբ, այլ «օրենք» հասկացության տարածական մեկնաբանման միջոցով: Օրինակ՝ 2005թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 14.1-րդ հոդվածի (օրենքի առջև հավասարությունը) մեկնաբանություններում նշվում է. «14.1-րդ հոդվածի առաջին պարբերությունում օգտագործված «օրենք» հասկացությունն անհրաժեշտ է հասկանալ ոչ միայն բուն իմաստով օրենքը, այլև համապարտադիր նշանակություն ունեցող ցանկացած իրավական ակտ, այդ թվում ՀՀ Սահմանադրությունը՝ որպես Հիմնական օրենք, պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց որոշումները (ՀՀ նախագահի հրամանագրերն ու կարգադրությունները, ՀՀ ազգային ժողովի որոշումները և այլն)»: Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ», ընդ. խմբ. Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, «Բրավունք», Եր., 2010, էջ 171:

²⁷ Foster N., German law and Legal System. Mayfiel”, 1993. P. 47. Цит. по Марченко М. Н., «Курс сравнительного правоведения», Городец, М., 2002. С. 540.

²⁸ Mahendra P. Singh German Administrative Law In Common Law Perspectiv”, University of Delhi, Delhi, India, 1985. P. 27.

դրական իրավունքի ավանդույթները կիսող հայ մասնագետները 2015 թ. սահմանադրական փոփոխությունները նախագծելիս չեն նախատեսել Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինների (ըստ իրենց մեկնաբանության) իրավաստեղծ լիազորությունների պատվիրակման մասին կարգավորում: Նրանք մի կողմից իրավաստեղծ լիազորությունների ենթապատվիրակման մասին գերմանական իրավունքի դրույթը ռեցեպցիայի չենթարկեցին, մյուս կողմից 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը հետևողականորեն մեկնաբանում են գերմանական մտածողությամբ, որի արդյունքում ստեղծվել է այնպիսի իրավիճակ, որ օրինակ, ՀՀ կառավարությունը նույնիսկ սուր անհրաժեշտության (արտակարգ) իրավիճակներում չի կարող մարզպետներին վերապատվիրակել որոշ հարցերի վերաբերյալ ընդունելու (օպերատիվ կարգով և մարզային առանձնահատկությունները հաշվի առնելով) ենթաօրենսդրական ակտեր. չէ՞ որ ըստ այդ խմբի մասնագետների՝ մարզպետները Սահմանադրությամբ լիազորված չեն ընդունելու ենթաօրենսդրական ակտեր:

(բ) Ենթաօրենսդրական ակտ, թե՛ պատվիրակված օրենսդրություն: Քննարկվող հարցի տեսանկյունից կարևոր է պարզել թե, Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածում ամրագրված է պատվիրակված օրենսդրությամբ, թե դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերի իմաստիտուտը:

Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածի 1-ին մասում օրինաստեղծ լիազորությունների պատվիրակման մասին էքսպլիցիտ չի նշվում, սակայն կարելի է ենթադրել, որ այդ հոդվածում խոսքը ոչ թե դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերի, այլ պատվիրակված օրենսդրության (օրինաստեղծ լիազորությունների ուղղակի պատվիրակման) մասին է:

Նախ՝ բառօգտագործման տեսանկյունից Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածի կապակցությամբ ռուսական և անգլիական գրականությունում հիմնականում օգտագործվում է «պատվիրակված իրավաստեղծ լիազորություններ» հասկացությունը²⁹: Այսպես՝ ռուս տեսաբանները նշում են, որ Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածը թույլատրում է օրինաստեղծ լիազորությունների պատվիրակում: Այդ նպատակով օրենքը կարող է Դաշնային կառավարությանը, Դաշնային նախարարներին կամ երկրամասերի կառավարություններին լիազորել ընդունել իրավական որոշումներ (rechtsverordnungen)³⁰: Մեկ այլ տեսական աղբյուրում կարդում ենք.

«Գերմանիայում պատվիրակված օրենսդրության ակտերը նորմատիվ որոշումներ են (Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածի 1-ին մասի ռուսական թարգմանությունում նշվում է «իրավական որոշում» ձևակերպումը.- հեղ.), որոնք

²⁹ Жалинский А., Перихт А. Введение в немецкое прав», М., 2001, С. 55. Mahendra P. Singh, “German Administrative Law In Common Law Perspective”, University of Delhi Delhi. India, 1985, P. 27.

³⁰ Лафитский В., Миры права в теории и практике сравнительного правоведения, в 2-х томах. Том I, 2021, С. 294.

գերմանական իրավական դոկտրինը դիտարկում է օրենքներ՝ նյութական: Ընդհանուր բնույթի իրավական կարգադրագրեր պարունակող և օրենքի ուժ ունեցող այդ ակտերը Սահմանադրությամբ սահմանված գործադիր իշխանության մարմինների կողմից ընդունվում են Հիմնական օրենքում սահմանված պահանջներին համապատասխան՝ որոշակի հասարակական հարաբերությունների առաջնային կարգավորման նպատակով»³¹:

Երկրորդ՝ պատվիրակված օրենսդրության մասին է վկայում նաև այն կարգավորումը, ըստ որի՝ օրենքում պետք է սահմանված լինեն պատվիրակվող լիազորության բովանդակությունը, նպատակը և ծավալը: Օրինակ՝ գերմանացի մասնագետների կարծիքով՝ Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջները պահպանելու նպատակով լիազորությունների պատվիրակման մասին օրենքում պետք է սահմանվեն համապատասխան կարգավորման ծրագրային, պետական-քաղաքական, իրավական-քաղաքական և հասարակական-քաղաքական նպատակները³²:

Ինչպես նշվեց, փոխանցվող լիազորություններին ներկայացվող բովանդակային և ժամկետային խիստ սահմանափակումները ներհատուկ են օրինաստեղծ լիազորությունների ուղղակի պատվիրակմանը, ինչը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ օրենսդիրը գործադիր իշխանության մարմնի պատվիրակում է ընդունել որոշումներ այն հարցերի վերաբերյալ, որոնք գտնվում են օրենսդրի բացառիկ իրավասության ներքո, ուստի լիազորությունների պատվիրակումը պետք է ունենա հստակ սահմաններ և լինի կոնկրետ:

Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածի կիրառման պրակտիկայում Գերմանիայի դաշնային սահմանադրական դատարանը մշակել է մի շարք իրավական թեստեր, որոնք թույլ են տալիս մի կողմից՝ սահմանափակել պետական իշխանությունների հայեցողության ազատությունը, իսկ մյուս կողմից՝ ճանաչել բուն լիազորությունների փոխանցման սահմանադրականությունը: Դրանք ներառում են այնպիսի թեստեր, ինչպիսիք են՝ կանխատեսելիության թեստը (որի շրջանակներում ստուգվում է, թե արդյոք պատվիրակման մասին օրենքի հիման վրա հնարավոր է բացահայտել գործադիր մարմնի լիազորությունների էությունը), պատվիրակման մասին օրենքի լրիվության թեստը (թե արդյոք օրենսդիրը կատարել է համապատասխան կարգավորման առարկան և նպատակները սահմանելու մասին սահմանադրական պահանջները), ծրագրային թեստը (որի շրջանակներում հետազոտվում է, թե արդյոք պատվիրակման մասին օրենքում պատշաճ հստակությամբ սահմանված է սպազա կարգավորման ծրագիրը)³³:

³¹ Жалинский А., Рерихт А., «Введение в немецкое право», М., 2001, С. 55

³² Lindseth P., “The Paradox of Parliamentary Supremacy: Delegation, Democracy and Dictatorship in Germany and France”, *Jale Law Journal*, 2004, Vol. 13, P. 1393–1394.

³³ Васильева Т. А., «Акты делегированного законодательства как источник публичного права зарубежных стран», *труды Института государства и права РАН*, №1, 2011, С.175.

Դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերի դեպքում, որոնք ընդունվում են օրենքի հիման վրա և դրա իրականացման նպատակով, օրենսդրից չի պահանջվում նման հստակությամբ սահմանել այն հարցերի ցանկը և ծավալը, որոնք պետք է կարգավորվեն գործադիր իշխանության մարմնի ակտերով: Այս տեսանկյունից կարելի է ենթադրել, որ Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածի 1-ին մասում, որտեղ նշվում է փոխանցվող լիազորությունների բովանդակության, նպատակի և ծավալի մասին, ամրագրված է օրինաստեղծ լիազորությունների ուղղակի պատվիրակման ինստիտուտը:

Այս համատեքստում հարցեր է առաջացնում այն մոտեցումը, երբ որոշ իրավաբաններ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում առկա՝ ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու լիազորող նորմի որոշակիության պահանջը մեկնաբանում են Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածի 1-ին մասում ուղղակիորեն նախատեսված, սակայն ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի տեքստում բացակայող՝ «լիազորությունների բովանդակություն, նպատակ և ծավալ» եզրութաբանությամբ: Այսպես.

«Ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունում թույլատրող նորմերը պետք է համապատասխանեն իրավական որոշակիության սկզբունքին (ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), ինչը մասնավորապես նշանակում է, որ դրանք պետք է սահմանեն կոնկրետ ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու լիազորության բովանդակությունը, նպատակը և ծավալը»³⁴:

Եթե 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում խոսվում է դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերի մասին (որոնք պետք է ընդունվեն օրենքի հիման վրա և ի կատարումն այդ օրենքի), ապա ինչու պետք է լիազորող նորմի համար սահմանվի այնպիսի խիստ պահանջներ (լիազորությունների բովանդակություն, նպատակ և ծավալ), որոնք վերը նշված պատճառներով ներհատուկ են պատվիրակված օրենսդրությանը:

Երրորդ՝ Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 80-րդ հոդվածի 1-ին մասում օրինաստեղծ լիազորությունների պատվիրակման նման խիստ սահմանափակումներ նախատեսելու հարցում իրենց ազդեցությունն են ունեցել այդ պետության պատմության մեջ օրենսդրի կողմից իր օրինաստեղծ լիազորությունները գործադիր իշխանության մարմնին ընդհանուր ձևով փոխանցելու դեպքերը, որի արդյունքում խախտվել է իշխանության բաժանման սկզբունքը: Օրինակ՝ 1933 թ. «Լիազորման օրենքով» (Ermächtigungsgesetz) Կառավարությունը լիազորություն ստացավ, առանց պառլամենտի որևէ մասնակցության, ցանկացած հարցով ընդունել օրենքներ: Այս օրենքի միջոցով Հիտլերն իր ձեռքերն ազատեց սահմանադրական և օրենսդրական սահմանափակումներից, իսկ պառլամենտը փաստացի

³⁴ Հովհաննիսյան Գ. Ընդհանուր իրավագիտություն և իրավաբանական մեթոդաբանություն, «Օմեգա պրինտ» ՄԳԸ, ISBN 978-9939-1-1108-7, Երևան, 2020, էջ 113:

դարձավ ավելորդ մարմին: Այս օրենքը դարձավ ֆաշիստական Գերմանիայի օրենսդրության «հիմքերի հիմքը»³⁵:

Պատահական չէ, որ Գերմանիայի դաշնային սահմանադրական դատարանը հետագայում շեշտել է, որ պառլամենտը չի կարող խուսափել իր օրինաստեղծ պարտականություններից՝ իր օրենսդրական լիազորությունների մի մասը փոխանցելով գործադիր իշխանությանը, եթե նա չի դիտարկել և հստակ չի սահմանել այդ լիազորությունների ծավալը, իսկ գործադիր իշխանության մարմինները չեն կարող փոխարինել պառլամենտին այնպիսի անորոշ դրույթների հիման վրա, որոնք լիազորում են նրանց հրապարակել համապատասխան կարգավորումը: Իրավունքի գերակայության սկզբունքն արգելում է օրենսդիր մարմնին էական հարցերի կարգավորումը վերապահել գործադիր մարմիններին³⁶:

Կարևոր է նաև այն փաստը, որ Հիմնական օրենքի 84-րդ հոդվածը հնարավորություն է տալիս Դաշնային կառավարությանը Բունդեսռատի համաձայնությամբ ընդունել վարչական կարգադրագրեր (verwaltungsverfahren), որոնք վերաբերում են երկրամասերի կողմից դաշնային օրենքների կատարմանը: Նշված հեղինակը փաստում է, որ Դաշնային նախարարությունները և վարչական գերատեսչությունները, բացի որոշումներից, ընդունում են վարչական ինստրուկցիաներ, ցերկուլյարներ: Հեղինակը դրանք անվանում է վարչական նորմատիվ-իրավական ակտեր, սակայն չի բացահայտում, թե այդ ակտերն արդյոք պարունակո՞ւմ են իրավական նորմեր (տիպային վարքագծի կանոններ), որոնք ունեն արտաքին ներգործություն³⁷: Նկատենք, որ հայկական հանրային իրավունքում ակտերի նման տեսակներ պոզիտիվ իրավունքով նախատեսված չեն. դրանք պետք է ունենան անհատական, լոկալ կամ նորմատիվ իրավական ակտի ձև:

Վերը թվարկված հանգամանքները ներհատուկ են գերմանական իրավական համակարգին, ուստի այդ պետության իրավական որոշ ինստիտուտներ ՀՀ սահմանադրական համակարգ ռեցեպցիայի ենթարկելիս դրանք պետք է հաշվի առնել: Այդ հանգամանքները պետք է նկատի ունենալ նաև ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը մեկնաբանելիս:

³⁵ Այս մասին տե՛ս Соколов А. Н. Правовое государство: от идеи до ее материализации, Калининград, 2002, С. 90-91.

³⁶ Currie D.P. The Constitution of the Federal Republic of Germany, Chicago, 1995, p. 126–131, цит. по Васильева Т. А. Акты делегированного законодательства как источник публичного права зарубежных стран, труды Института государства и права РАН, №1, 2011, С. 173-174.

³⁷ Лафитский В. Миры права в теории и практике сравнительного правоведения, в 2-х томах, том I., 2021, С. 294-295.

2.6. Ենթաօրենսդրական, ռեգլամենտային և պատվիրակված նորմատիվ իրավական ակտերը ՀՀ սահմանադրական իրավունքի պատմությունում

2.6.1. Ենթաօրենսդրական և պատվիրակված նորմատիվ իրավական ակտերը ՀՀ Սահմանադրությամբ (1995թ. խմբ.): ՀՀ Սահմանադրությունում (1995 թ. խմբ.) «ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտ» հասկացությունը չէր գործածվում: Դրա փոխարեն նշվում էին «ՀՀ ազգային ժողովի որոշում», «ՀՀ կառավարության որոշում», «Հանրապետության նախագահի հրամանագրեր և կարգադրություններ» ձևակերպումները: Դոկտրինալ տեսանկյունից այս ակտերը համարվում էին ենթաօրենսդրական, սակայն այն իմաստով, որ դրանք չպետք է հակասեն պառլամենտի օրենքներին: Օրինակ՝ ՀՀ նախագահի հրամանագրերի և կարգադրությունների մասով ուղղակիորեն սահմանված էր, որ Հանրապետության նախագահի հրամանագրերը և կարգադրությունները չեն կարող հակասել Սահմանադրությանը և օրենքներին (ՀՀ Սահմանադրությունում (1995 թ. խմբ.) 56-րդ հոդված): Այս պատմաշրջանում ձևավորված չէր այն մոտեցումը, որ գործադիր իշխանության ակտերը ոչ միայն չպետք է հակասեն օրենքին, այլ պետք է հիմնված լինեն օրենքի վրա: Սա գործնականում նշանակում էր, որ ՀՀ նախագահը կամ ՀՀ կառավարությունը կարող էին իրականացնել առաջնային կարգավորում, այսինքն՝ ընդունելի, այսպես կոչված, ռեգլամենտային ակտեր, որոնք թեև չեն հակասում օրենքին, սակայն հիմնված չէին օրենքի վրա: Ավելին, այդ պատմաշրջանում ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ հոդվածով նախատեսված էր պատվիրակված օրենսդրության գաղափարը.

«Կառավարության գործունեության ծրագրի օրենսդրական ապահովման նպատակով Ազգային ժողովը կարող է լիազորել կառավարությանը ընդունել օրենքի ուժ ունեցող որոշումներ, որոնք գործում են Ազգային ժողովի կողմից սահմանված ժամկետում և չեն կարող հակասել օրենքներին: Այդ որոշումներն ստորագրում է Հանրապետության նախագահը»:

Օրինակ՝ ՀՀ ազգային ժողովը 30.05.1997 թ. Ն-184-1 որոշմամբ ՀՀ կառավարությանը լիազորել է իր գործունեության օրենսդրական ապահովման նպատակով ընդունել օրենքի ուժ ունեցող որոշում մինչև 1997 թվականի դեկտեմբերի 31-ը գործողության ժամկետով՝

- ՀՀ ներմուծվող ծխախոտի արտադրանքի համար ավելացված արժեքի հարկի, ակցիզային հարկի ու մաքսատուրքի միասնական հաստատագրված վճարների սահմանման վերաբերյալ,
- ՀՀ-ում արտադրվող ծխախոտի արտադրանքի համար ավելացված արժեքի հարկի և ակցիզային հարկի միասնական հաստատագրված վճարների սահմանման վերաբերյալ:

2.6.2. Ենթաօրենսդրական և ռեզլամենտային նորմատիվ իրավական ակտերի անհամատեղելիությունը 2005թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրությամբ: 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրությամբ «ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտ» ձևակերպումը նույնպես էքսպլիցիտ չի գործածվել, սակայն այդ խմբագրությամբ Սահմանադրությամբ սահմանվեց ենթաօրենսդրական ակտերին ներհատուկ այն պահանջը, ըստ որի՝ նորմատիվ իրավական ակտերը կարող են ընդունվել «օրենքի հիման վրա և դրանց իրականացումն ապահովելու նպատակով»³⁸: Այսպես՝ 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածում սահմանվեց.

«Նորմատիվ իրավական ակտերն ընդունվում են Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և դրանց իրականացումն ապահովելու նպատակով»:

Բացի այս, 2005 թ. խմբ. Սահմանադրության 85-րդ հոդվածում հստակեցվեց, որ ՀՀ կառավարությունն ընդունում է որոշումներ ՀՀ Սահմանադրության, միջազգային պայմանագրերի, օրենքների կամ ՀՀ նախագահի նորմատիվ ակտերի հիման վրա և դրանց կատարումն ապահովելու նպատակով: Այս կարգավորումները վկայում են այն մասին, որ խոսքը դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերի մասին է:

Դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերի մասին դրույթ ամրագրելուց բացի, ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսվեցին նաև հարցեր, որոնք կարող են կարգավորվել բացառապես օրենքով: Այսպես, 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության **83.5-րդ հոդվածի համաձայն՝** բացառապես Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով են սահմանվում՝ 1) ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքներն իրականացնելու և պաշտպանելու պայմանները և կարգը (...): Ծիշտ է, «միայն օրենքով կարգավորման ենթակա հարաբերությունների շրջանակն ամրագրելու ինստիտուտը մեր երկրում անցել է որոշակի փորձություն, քանի որ դեռևս 1995 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության առնվազն 45 հոդվածներով ամրագրված էին այն կոնկրետ հարաբերությունները, որոնք կարող էին կարգավորվել բացառապես օրենքով»³⁹, սակայն 2005թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածի կարգավորման հիմքում ընդհանուր առմամբ դրված էր ֆրանսիական ռեզլամենտային ակտերի ինստիտուտի փիլիսոփայությունը, ինչը, ըստ էության, պետք է նշանակեր, որ գործադիր իշխանությունը հնարավորություն էր

³⁸ «Իրավական ակտերի մասին» 2002թ. ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասում սահմանվել էր, որ նորմատիվ իրավական ակտը (...) պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ, **օրենքով սահմանված դեպքերում** և կարգով իրենց լիազորությունների շրջանակում ընդունած պաշտոնական գրավոր այն փաստաթուղթն է, որն ուղղված է իրավական նորմի կամ նորմերի սահմանմանը, փոփոխմանը կամ գործողության դադարեցմանը: Այս օրենքում առաջին անգամ նշվեց, որ նորմատիվ իրավական ակտն ընդունվում է օրենքով սահմանված դեպքերում:

³⁹ Դանիելյան Գ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածի մեկնաբանություններ // Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդ. խմբ.՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի. «Իրավունք», Երևան, 2010, էջ 814:

ստանում այդ ցանկից դուրս գտնվող հարցերով իրականացնելու առաջնային (առանց «օրենքի հիման վրա և ի կատարումն օրենքի» պայմանի) կարգավորում (ռեգլամենտային ակտերի ընդունում), սակայն զարմանալին այն է, որ դրան զուգահեռ 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրությունում ավելացվեց նաև դրույթ այն մասին, որ նորմատիվ իրավական ակտերն ընդունվում են օրենքի հիման վրա և ի կատարումն այդ օրենքների (2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդված): Փաստորեն, մի կողմից 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածի կարգավորման փիլիսոփայությունից բխում էր այն, որ գործադիր իշխանությունը 2005թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածով նախատեսված ցանկից դուրս գտնվող հարցերով պետք է հնարավորություն ունենար իրականացնել առաջնային (ռեգլամենտային) կարգավորում, մյուս կողմից 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածով բացառվեց 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածով նախատեսված ցանկից դուրս գտնվող հարցերով առաջնային կարգավորում իրականացնելու հնարավորությունը, քանի որ 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի պահանջով բոլոր նորմատիվ իրավական ակտերը պետք է ընդունվեին օրենքի հիման վրա:

Իհարկե չի բացառվում մեկ այլ մեկնաբանություն. 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածի հիմքում դրված էր ոչ թե ֆրանսիական ռեգլամենտային կարգավորման փիլիսոփայությունը, այլ հետևյալ գաղափարը: 2005թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածը գործադիր իշխանության մարմիններին ոչ թե հնարավորություն էր տալիս այդ ցանկից դուրս գտնվող հարցերով իրականացնել առաջնային կարգավորում (ընդունել ռեգլամենտային ակտեր), այլ այդ հոդվածը պարունակում էր 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածում նախատեսված ցանկում նշված հարցերով երկրորդային կարգավորում իրականացնելու իմպլիցիտ արգելք, այսինքն՝ արգելում էր գործադիր իշխանության մարմիններին այդ ցանկում նախատեսված հարցերով ընդունել դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտեր: Այլ կերպ ասած՝ օրենսդիրը պարտավոր էր 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածում նախատեսված հարցերը կարգավորել ամբողջ ծավալով:

Բոլոր դեպքերում նման մեկնաբանությունը կենսունակ չէ, քանի որ գործնականում հնարավոր չեղավ ապահովել ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքներն իրականացնելու և պաշտպանելու պայմանները և կարգը բացառապես օրենքով սահմանելու 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության **83.5-րդ հոդվածի** պահանջը: 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրությունում 83.5-րդ հոդվածը լրացնելուց հետո «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում 26.12.2006 թ. կատարվեցին փոփոխություններ և այն լրացվել հետևյալ դրույթով.

«Ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց՝ օրենքով նախատեսված իրավունքների կամ պարտականությունների իրականացումը կանոնակարգող կանոններ, կարգեր կամ տեխնիկական նորմեր (քաղաքաշինական, սանիտա-

րական, հակահրդեհային, հաշվապահական հաշվառման, ստանդարտացման և այլն) օրենքով ուղղակիորեն նախատեսված դեպքերում և սահմաններում կարող են նախատեսվել իրավական այլ ակտերով, որոնք չեն կարող պարունակել իրավունքների նոր սահմանափակումներ կամ պարտականություններ»:

Այդ ժամանակ ինչքան էլ փորձ էր արվում հիմնավորել, որ օրենքի այս դրույթը չի հակասում 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրությունում 83.5-րդ հոդվածին⁴⁰, միևնույն է, փաստն այն է, որ դրանով հնարավորություն տրվեց գործադիր իշխանության մարմիններին օրենքով նախատեսված դեպքերում սահմանել մարդու իրավունքների կամ պարտականությունների իրականացումը կանոնակարգող երկրորդային կանոններ, այսինքն՝ 2005 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրությունում 83.5-րդ հոդվածով բացառապես օրենսդիրին վերապահված հարցով իրականացնել երկրորդային կարգավորում:

2.6.3. Ենթաօրենսդրական ակտերը 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրությամբ: 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրությամբ առաջին անգամ էքսպլիցիտ օգտագործվեց «ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտ» հասկացությունը:

2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության կարգավորումների տեսանկյունից ծագում է այն հարցը, թե ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում (անկախ տերմինների գործածությունից) նախատեսված է դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերի², թե՞ պատվիրակված օրենսդրության ինստիտուտը: Բանն այն է, որ այս հոդվածում մի կողմից նշվում է, որ ենթաօրենսդրական ակտերը պետք է հիմնված լինեն օրենքի վրա և ապահովեն դրա իրականացումը (դասական իմաստով ենթաօրենսդրական ակտերին հատուկ պահանջ), մյուս կողմից՝ լիազորող նորմերի իրավական որոշակիության մասին (օրինաստեղծ լիազորությունների ուղղակի պատվիրակմանը հատուկ պահանջ): Եթե ենթաօրենսդրական ակտերը հիմնված են օրենքի վրա և կոչված են ապահովելու դրա իրականացումը, ապա դա նշանակում է, որ օրենսդիրը կարգավորել է տվյալ հարաբերությունների էական կողմերը, իսկ դրանց իրականացումն ապահովող հարցերի կարգավորումը (մանրամասների սահմանումը) թողել է գործադիր իշխանությանը: Այս պարագայում անհասկանալի է, թե ինչ նպատակով է սահմանվել ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու լիազորող նորմի որոշակիությունը մասին պահանջ: Կրկին նշենք, որ լիազորող նորմերի իրավական որոշակիության (գերմանական իրավունքի բառապաշարով՝ լիազորությունների բովանդակությունը, նպատակը և ծավալը) պահանջը տրամաբանություն ունի այն դեպքերում, երբ

⁴⁰ Դանիելյան Գ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածի մեկնաբանություններ// Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդ. խմբ.՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, «Իրավունք», Երևան, 2010, էջ 815:

օրենսդիրը իր իրավասության մեջ մտնող հարցի կարգավորումն ուղղակի պատվիրակում է գործադիր իշխանության մարմիններին: Քանի որ նման դեպքերում օրենսդիրը իր իրավասության մեջ գտնվող հարաբերությունը որևէ կերպ չի կարգավորում, ուստի պետք է հստակ սահմանի գործադիր իշխանության մարմիններին փոխանցվող օրինաստեղծ լիազորության ծավալը և բովանդակությունը:

Այս տեսական վերլուծությունից հետո պետք է կրկին անդրադառնալ հայկական իրականությունում գիտական բանավեճերի տեղիք տված գլխավոր հարցին. 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տեսանկյունից ենթաօրենսդրական ակտ կարող են ընդունել Սահմանադրությամբ նախատեսված այն մարմինները, որոնց նման լիազորություն վերապահվել է Սահմանադրությամբ թե՛ նաև օրենքով:

3. Ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու իրավասություն ունեցող մարմիններին որոշելը. մեկնաբանման սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ համակարգերը

3.1. Ընդհանուր դրույթներ

3.1.1. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հեղինակային շարադրանքը: 2015 թ. խմբ. Սահմանադրության նախագծման գործընթացում ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի ներկայիս խմբագրությունն առաջարկել է սահմանադրագետ Վ. Պողոսյանը: Այսպես՝ ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի 49-րդ նիստի 03.07.2015 թ. արձանագրությունում նշվում է.

«Սահմանադրության նախագծի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի առնչությամբ Վ. Պողոսյանն առաջարկեց հոդվածի ձևակերպումից հանել «այլ» բառը՝ հոդվածն ամրագրելով հետևյալ շեշտադրությամբ. «Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և դրանց իրականացումն սպասողներու նպատակով Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները կարող են օրենքով լիազորվել ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր: Լիազորող նորմերը պետք է համապատասխանեն իրավական որոշակիության սկզբունքին»: Առաջարկն ընդունվեց»:

Ինչպես նշվեց, սահմանադրագետ Վ. Պողոսյանը, որը 2015 թ. սահմանադրական բարեփոխումների ակտիվ դերակատարներից է, դեռևս 2005 թ.-ին այլ մասնագետների հետ միասին հանրությանը ներկայացրել էր Սահմանադրության փոփոխությունների հեղինակային նախագիծ, որի 7-րդ հոդվածի 5-րդ մասը վերաբերում էր քննարկվող հարցին, որտեղ նրանց հաջողվել էր իրենց դիրքորոշմանը տալ օբյեկտիվ տեսք:

Նշված բաժնում, ըստ էության, քննարկվելու է այն հարցը, թե 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասն արդյոք պետք է պարզաբանել

մեկնաբանման սուբյեկտիվ համակարգի՞ հիման վրա, թե՞ այդ տեքստը պետք է ընթերցել մեկնաբանման օբյեկտիվ տեսության հիման վրա:

3.1.2. Մեկնաբանման սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ համակարգերի ընդհանուր բնութագիրը: Իրավունքի մեկնաբանման տեսության մեջ առանձնացնում են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ համակարգեր, որոնք տարբեր իրավական ընտանիքներում կարող են ունենալ տարբեր անվանումներ: Օրինակ՝ Ամերիկյան սահմանադրական իրավունքում բանավեճերն ընթանում են Սահմանադրության մեկնաբանման օրիգինալիզմի (originalism) և ոչ օրիգինալիզմի (nonoriginalism) տեսության կողմնակիցների միջև: Օրիգինալիստները ԱՄՆ Սահմանադրությունը մեկնաբանում են այն իմաստով և նշանակությամբ, որոնք նկատի են ունեցել «ԱՄՆ հիմնադիր հայրերը», իսկ ոչ օրիգինալիստները կարծում են, որ ցանկացած մեկնաբանության խնդիրը օրենքի օբյեկտիվ նպատակը բացահայտելն է՝ անկախ նրանից, թե ինչ են ուզել ասել կամ ինչ են մտածել «հիմնադիր հայրերը»⁴¹:

Ա. Բարակն առանձնացնում է մեկնաբանման սուբյեկտիվ, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ-օբյեկտիվ համակարգերը: Մեկնաբանման սուբյեկտիվ համակարգերի դեպքում իրավական տեքստին իմաստ է տալիս դրա հեղինակի պատմահոգեբանական մտադրությունը (սուբյեկտիվ նպատակը): Մեկնաբանության նպատակն է տեքստին տալ այն իմաստը, որով կիրականացվի դրա հեղինակի գաղափարը: Ըստ մեկնաբանման այս համակարգի՝ մեկնաբանողը պետք է հետևի նույն ուղուն, ինչ տեքստի հեղինակը, միայն՝ հակառակ ուղղությամբ. տեքստի հեղինակը սկսում է մտադրությամբ և ավարտում տեքստի լեզվական ձևակերպումներով, իսկ մեկնաբանողը սկսում է տեքստի լեզվական ձևակերպումներից և ավարտում մտադրությամբ: Նորմի հեղինակը և մեկնաբանողը շարժվում են նույն ճանապարհով, բայց հակառակ ուղղություններով: Մեկնաբանման սուբյեկտիվ համակարգերը ձգտում են իրավական տեքստին տալ նույն իմաստը, որն ուներ այն կազմելու պահին (ex tunc): Մեկնաբանելիս հաշվի չի առնվում գոյություն ունեցող իրականությունը: Ժամանակի անցումը չի կարող փոխել հեղինակի մտադրությունը:

Մեկնաբանման համակարգերի երկրորդ տեսակը մեկնաբանման օբյեկտիվ համակարգերն են: Դրանք օբյեկտիվ են այն իմաստով, որ դրանց միջոցով փորձ է արվում հասկանալ տեքստի իմաստը՝ առանց տեքստի հեղինակի հղում կատարելու: Մեկնաբանման այս համակարգերի կողմնակիցները կարծում են, որ տեքստը գրելուց հետո հեղինակը կատարում է իր առաջադրանքը, և դրանից հետո նրա մտադրությունը մեկնաբանողին օգնություն ցույց տալու գործառնություն չի:

⁴¹ Lawrence B. Solum Originalism Versus Living Constitutionalism: The Conceptual Structure of the Great Debate, Northwestern University Law Review, Vol. 113, Issue 6, 2019, Берлявский Л. Г. Оригиналлистская и ноноригиналистская концепции конституционной интерпретации в США, Журнал российского права, №8 (200), 2013.

չի իրականացնում: Տեքստը գրելուց հետո այն կանգնած է իր ոտքերի վրա, և դրա մեկնաբանությունը չի ենթադրում պարզել հեղինակի մտադրությունները: Հեղինակի մտադրությունը իրավական տեքստի մաս չէ և չունի մեկնաբանման կարգավիճակ: Դատավորը կարող է տեքստը հասկանալ այլ կերպ, քան դրա հեղինակը: Հավանական է, որ դատավորը նույնիսկ ավելի լավ կհասկանա տեքստը, քան դրա հեղինակը: Դատավորը չի կրկնում տեքստի հեղինակի քայլերը: Ըստ մեկնաբանության օբյեկտիվ համակարգերի կողմնակիցների՝ մեկ անգամ գրված տեքստն ընտրում է իր ճանապարհը, ինչպես որ հրացանից արձակված փամփուշտը, աղեղից արձակված նետն է շարունակում իր թռիչքը, կամ նավը, որը բարձրացնում է խարիսխը, թողնում նավահանգիստը և նավարկում դեպի փոթորկոտ ծով⁴²: Օբյեկտիվ մեկնաբանման համակարգերը շատ են, սակայն ամենից տարածվածը տեքստուալիզմն է: Նոր տեքստուալիզմը ձգտում է հասկանալ տեքստը այնպես, ինչպես խելամիտ ընթերցողը կհասկանար այն գրելու պահին⁴³:

Մեկնաբանման օբյեկտիվ համակարգի կողմնակիցներից Ե.Վ. Վասկովսկին, հղում կատարելով գերմանական գրականությանը ժամանակին նշել է.

«Վաղուց ընդունված է, որ, այսպես կոչված, օրենսդիրը ֆիկտիվ անձ է, որին չի կարելի բռնել և պարզել (...): Ուստի մեկնաբանման միակ խնդիրը օրենքի օբյեկտիվ իմաստը բացահայտելն է, այսինքն՝ ուսումնասիրել այն, թե օրենքի միջոցով ինչ (ինչ կամք.- հեղ.) կարող է արտահայտել ոչ թե այս կամ այն որոշակի անձը, այլ ընդհանրապես՝ in abstracto քանակյան մարդը՝ որպես օրենքի ենթադրյալ հեղինակ»⁴⁴:

Ինչպես նշվեց, Վ. Պոդոյանը 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տեքստի շարադրանքի հեղինակն է: Հարց է ծագում՝ ՀՀ դատավորները 2015թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում դրված Սահմանադրի ենթադրյալ կամքն արդյոք կարո՞ղ են կամ պարտավո՞ր են հասկանալ (իրավունքի մեկնաբանման սուբյեկտիվ համակարգի միջոցով) այնպես, ինչպես Վ. Պոդոյանը այն ներկայացրել է «Հայաստանի Հանրապետության 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը. համառոտ պարզաբանումներ: Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2016, աշխատությունում (այսուհետ՝ «Համառոտ պարզաբանումներ»): Պատասխանը բացասական է, քանի որ քննարկվող իրավիճակում նորմերի մեկնաբանման սուբյեկտիվ համակարգի ո՛չ տեքստուալիզմի, ո՛չ էլ ինտենցիոնալիզմի տեսությունները կիրառելի չեն:

Նախ՝ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տեքս-

⁴² Aharon Barak Purposive Interpretation in La”, Princeton University Press, 2005, p. 32, 33, 35.
⁴³ Aharon Barak Purposive Interpretation in La”, Princeton University Press, 2005, p. 305.
⁴⁴ Васьковский Е. В. Цивилистическая методология. Ч. 1: Учение о толковании и применении гражданских законов, Одесса, 1901, с. 94-95.:

տում օբյեկտիվորեն չի արտացոլվել սահմանադրագետի սուբյեկտիվ ինտենցիան (տեքստում «Սահմանադրությամբ լիազորված մարմին» ձևակերպման փոխարեն գործածվել է «Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմին» ձևակերպումը):

Երկրորդ՝ 2016 թ. հրատարակված «Համառոտ պարզաբանումները», որտեղ արտացոլված է սահմանադրագետի դիրքորոշումը, չի կարող համարվել Սահմանադրի կամքը բացահայտելու երկրորդային աղբյուր (travaux préparatoires):

Որպեսզի հիմնավորենք, որ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տեքստում չի արտացոլվել միայն ՀՀ Սահմանադրությամբ **լիազորված** մարմինների կողմից ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու ինտենցիան, անհրաժեշտ է վերլուծել 2005 թ.-ին նրա մասնակցությամբ կազմված և հրատարակված Սահմանադրության փոփոխությունների հեղինակային նախագծի տեքստը:

3.2. Սահմանադրագետի ինտենցիան՝ ըստ 2005 թ. Սահմանադրության փոփոխությունների հեղինակային նախագծի

3.2.1. 2005 թ. Հեղինակային նախագծի տեքստը: Ինչպես նշվեց, 2005 թ. սահմանադրագետ Վ. Պողոսյանի և այլ մասնագետների ներկայացրած Սահմանադրության փոփոխությունների հեղինակային նախագծի (այսուհետ՝ 2005 թ. Հեղինակային նախագիծ) 7-րդ հոդվածի (Իրավական նորմերի հիերարխիան և օրինականության սկզբունքը) 5-րդ մասում սահմանված էր.

«Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինները (ընդգծումը՝ հեղ.) Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և դրանց իրականացումն սպասողներու նպատակով կարող են ընդունել նորմատիվ իրավական ակտեր: Օրենքը պետք է կանխորոշի տվյալ նորմատիվ իրավական ակտի իմաստը և բովանդակությունը: Համապատասխան նորմատիվ իրավական ակտի մեջ պետք է նշվի դրա իրավական հիմքը»⁴⁵:

Բացի այդ, 2005 թ. Հեղինակային նախագծի հիմնավորումներում նրանք նշել են.

«Նախագիծը սահմանում է բոլոր այն մարմինները, որոնք իրավասու են ընդունել ենթաօրենսդրական ակտեր: Ըստ նախագծի՝ բոլոր ենթաօրենսդրական ակտերը պետք է ընդունվեն Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա և դրանց իրականացման նպատակով, իսկ օրենքը պետք է կանխորոշի տվյալ նորմատիվ իրավական ակտի իմաստը և բովանդակությունը: Պետական և տե-

⁴⁵ Պողոսյան Վ., Թովմայան Հ., Գրիգորյան Վ. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելու նախագիծ, «Ժողովրդավարություն» հաս. Կազմակերպություն, 2005, էջ 9:

ղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորվածության հիմքը կարող են լինել միայն Սահմանադրությունը և օրենքները»⁴⁶:

Ըստ 2005 թ. Հեղինակային նախագծի՝ ենթաօրենսդրական ակտեր կարող էին ընդունել հետևյալ մարմինները՝ անկախ հանձնաժողովները, հանրապետության նախագահը, կառավարությունը, Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը, Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը:

Նորմատիվ իրավական ակտերը միայն Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինների կողմից ընդունելու մտադրությունը 2005 թ. Հեղինակային նախագծում ստացել էր հստակ ձևակերպում: Նույնը չի կարելի ասել 2015 թ. սահմանադրական բարեփոխումների մասին:

3.2.2. 2005 թ. Հեղինակային նախագծի և 2015 թ. խմբ. Սահմանադրության տեքստերի համեմատական վերլուծությունը: 2005 թ. Հեղինակային նախագծի և 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության տեքստերի վերլուծությունից հստակ է, որ, ի տարբերություն 2005 թ. Հեղինակային նախագծի, 2015 թ. սահմանադրական փոփոխությունների ժամանակ հեղինակներին չի հաջողվել միայն Սահմանադրությամբ լիազորված մարմիններին ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու իրենց մոտեցմանը տալ օբյեկտիվ ձև. այդ մտադրությունը չի արտացոլվել 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության տեքստում: Ավելին՝ ՀՀ Սահմանադրության մեջ օգտագործվել են այնպիսի ձևակերպումներ, որոնք հեղինակների սուբյեկտիվ նպատակի և Սահմանադրության օբյեկտիվ տեքստի միջև ստեղծել են անջրպետ:

Այսպես՝ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության տեքստում «Սահմանադրությամբ լիազորված մարմիններ» ձևակերպումը փոխարինվեց «Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները» ձևակերպմամբ: Հասկանալի է, որ մի բան է Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինը, մեկ այլ բան է Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինը: Սահմանադրությամբ նախատեսված են մի շարք մարմիններ, որոնք Սահմանադրությամբ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու լիազորությամբ օժտված չեն:

Վերջին հաշվով հասկանալի չէ, թե ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու լիազորող նորմը սահմանվում է Սահմանադրությամբ, թե՛ կարող է սահմանվել նաև օրենքով: «Գերմանական մոդելի» մեկնաբանության կողմնակիցների իրական մտադրությունը հասկանալը էլ ավելի է բարդանում, քանի որ «Սահմանադրությամբ լիազորված մարմիններ» ձևակերպման փոխարեն 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության տեքստում հայտնվեց «օրենքով լիազորված» ձևակեր-

⁴⁶ Պողոսյան Վ., Թովմասյան Հ., Գրիգորյան Վ. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելու նախագիծ, «Ժողովրդավարություն» հաս. կազմակերպություն, 2005, էջ 1:

պումը: «Գերմանական մոդելի» մեկնաբանության կողմնակիցները փաստացի գտնում են, որ միայն Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինները (չնույնացել Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինների հետ) կարող են ընդունել ենթաօրենսդրական ակտ, սակայն, ի տարբերություն նրանց, 2005 թ. Հեղինակային նախագծի՝ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում «Սահմանադրությամբ լիազորված» հասկացության փոխարեն օգտագործել են «օրենքով լիազորված» ձևակերպումը: Դրա հետևանքով նրանց ենթադրյալ մտադրության և ՀՀ Սահմանադրության տեքստի միջև ծագել է խզվածություն:

2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության բոլոր այն հոդվածներում, որտեղ նշվում է այս կամ այն մարմնի կողմից ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու մասին, ամրագրված են նյութափրավական լիազորող նորմեր: Օրինակ՝ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 152-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ կառավարության անդամներն իրավասու են ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր: Այս նորմը, անկասկած, իր բնույթով նյութափրավական լիազորող նորմ է: Ուստի ծագում է բնական հարց. 2015թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի՝ «օրենքով լիազորված» ձևակերպման համատեքստում կառավարության անդամների համար արդյոք օրենքով պե՞տք է կրկին ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու մասին լիազորող նորմ սահմանել: Պատասխանը բացասական է, քանի որ կառավարության անդամների կողմից ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու մասին ընդհանուր լիազորող նորմ ՀՀ Սահմանադրության 152-րդ հոդվածի 4-րդ մասում արդեն իսկ սահմանված է: Այլ բան է, որ օրենքով պետք է որոշել ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու դեպքերը և կարգը, սակայն օրենքով նման դեպքեր սահմանելու վերաբերյալ կանոնները ոչ այնքան նյութափրավական լիազորող նորմեր են (թեև օրենքի տեքստերում դրանք հաճախ ձևակերպված են որպես լիազորող նորմեր), որքան ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված **ընդհանուր** լիազորող նյութափրավական նորմերի իրականացման համար անհրաժեշտ վարությային նորմեր: Ճիշտ է՝ ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու դեպքերը սահմանող որոշ նորմերից կարելի է անուղղակի բխեցնել ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու **կոնկրետ** լիազորող նորմ (դա հնարավոր է հատկապես այն դեպքերում, երբ օրենքով տվյալ մարմնի համար սահմանված չէ ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու **ընդհանուր** լիազորություն), սակայն դրանից հարցի էությունը չի փոխվում, քանի որ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու դեպքերը սահմանող նորմերի առաջնային խնդիրը ոչ թե տվյալ մարմնին ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու **ընդհանուր** լիազորություն վերապահելն է, այլ այն դեպքերը սահմանելն է, որոնց վերաբերյալ տվյալ մարմինը կարող է իրացնել ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու իր **ընդհանուր** լիազորությունը:

«Գերմանական մոդելի» մեկնաբանության կողմնակիցների մտադրության

բացահայտման հեռանկարը էլ ավելի է մշուշոտվում, երբ փորձում ես հասկանալ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում և այլ հոդվածներում օգտագործվող «օրենքով լիազորված», «օրենքի հիման վրա» և «օրենքով սահմանված դեպքերում» ձևակերպումների հարաբերակցությունը (սա առանձին քննարկման ենթակա հարց է):

Այսպիսով, ի տարբերություն 2005 թ. Հեղինակային նախագծի, 2015 թ. սահմանադրական բարեփոխումների ընթացքում չստեղծվեց այն օբյեկտիվ տեքստը, որը կհանդիսանար ենթաօրենսդրական ակտերը միայն Սահմանադրությամբ **լիազորված մարմինների** կողմից ընդունելու կարգավորման (մեկնաբանության) ելման կետը:

3.3. Գոկարինալ պարզաբանումները մեկնաբանման երկրորդային աղբյուր չեն

Այս դեպքում կարելի է առաջարկել 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը պարզաբանել ոչ թե մեկնաբանման օբյեկտիվ համակարգի, այլ մեկնաբանման սուբյեկտիվ տեսության հիման վրա, այսինքն՝ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տեքստի հեղինակի մտադրության միջոցով բացահայտել Սահմանադրի սուբյեկտիվ կամքը (ենթադրյալ կամքը): Այդ ենթադրյալ կամքը բացահայտելու նպատակով պետք է ուսումնասիրել երկրորդային աղբյուրները (*travaux préparatoires*⁴⁷), այսինքն՝ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգը կամ ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի հանրային (պաշտոնական) քննարկումների արձանագրությունները: Ի տարբերություն 2005 թ. Սահմանադրության փոփոխությունների հեղինակային նախագծի հիմնավորումների՝ 2014 թ. սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի պատրաստած հայեցակարգում ենթաօրենսդրական ակտերը միայն Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինների կողմից ընդունելու մասին որևէ դատողություն չկա⁴⁸: ՀՀ ազգային ժողովում Սահմանադրության նախագծի հրապարակային լուսման ժամանակ ևս այս հարցը չի քննարկվել (մեզ նման փաստ հայտնի չէ):

Ուստի կարելի է եզրակացնել, որ չկա որևէ օբյեկտիվ-պաշտոնական փաստական տվյալ (երկրորդային աղբյուր), որը թույլ կտար բացահայտելու Սահմա-

⁴⁷ Travaux préparatoires կանոնի էությունն այն է, որ օրենսդրական գործընթացում, քննարկվող նախագծից բացի, ստեղծվում են նաև դրա վերաբերյալ եզրակացություններ, կարծիքներ, որոնք իրենց հերթին քննարկվում են հանձնաժողովներում, և վերջնական տարբերակը դրվում է քվեարկության: Արդյունքում ընդունված օրենքի իրական իմաստը լիարժեք կարող է արտացոլված լինել այս տեսակի փաստաթղթերում: Ի վերջո, հենց այս փաստաթղթերն են նաև ուսումնասիրում պատգամավորները մինչ քվեարկելը: Տե՛ս Չարիկյան Կ. Իրավական նորմերի մեկնաբանում. տեքստ vs. իրավունք // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2020, № 1 (31), էջ 21:

⁴⁸ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, 2014: <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/hayecakarg.pdf> (մուտք 20.03.2023)

նադրի այնպիսի ենթադրյալ կամքը, ըստ որի՝ 2015թ. խմբ. Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի պահանջով՝ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու լիազորությունը կարող է սահմանվել միայն Սահմանադրությամբ:

Ճիշտ է՝ Վ. Պողոսյանի համահեղինակած «Համառոտ պարզաբանումներում» առկա է նման դատողություն, սակայն դա Սահմանադրի ենթադրյալ կամքի բացահայտման միջոց չէ, քանի որ այն մեկնաբանման երկրորդային-պաշտոնական աղբյուր չէ: Բացի այդ, «Համառոտ պարզաբանումները» հրատարակվել է 2016 թ.-ին, երբ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ընդունվել և գործում էր, մինչդեռ մեկնաբանման սուբյեկտիվ համակարգերի դեպքում նկատի են առնվում այն պատմական փաստաթղթերը, որոնք ստեղծվել են մինչև մեկնաբանվող նորմի ընդունումը: Այս պայմաններում պետք է փաստել, որ «Համառոտ պարզաբանումներում» արտահայտած դատողությունը գիտնականի կարծիք է, իսկ 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը ուժի մեջ մտնելուց հետո այլևս «ապրում է սեփական կյանքով», այն ինքնավար է տեքստը շարադրած գիտնականի սուբյեկտիվ մտադրությունից:

Այսպիսով, 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասից բխում է երկու պահանջ:

Առաջին՝ ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտ կարող են ընդունել բացառապես Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները⁴⁹,

Երկրորդ՝ եթե այդ մարմինները օրենքով (այդ թվում՝ Սահմանադրությամբ) լիազորված են ընդունելու նման ակտ (ընդգծումը՝ հեղ.): Ստացվում է, որ ոչ միայն Սահմանադիրը, այլ նաև օրենսդիրը կարող է Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմիններին օրենքով լիազորել ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ ակտ:

Այս եզրահանգման, ինչպես նաև այս հարցով բանավիճող իրավաբանների փաստարկների վերիֆիկացիայի նպատակով հաջորդիվ կներկայացվեն ՀՀ բարձր դատարանների մոտեցումները:

Գործնականում ևս ապացուցվում է այն թեզը, ըստ որի՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմիններին օրենքով կարելի է լիազորել ընդունելու են-

⁴⁹ Ընդ որում՝ ՀՀ սահմանադրական զարգացումներն ընթանում են այն ուղղությամբ, որ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու լիազորություն պետք է վերապահել ոչ թե միայն ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմիններին, այլ ցանկացած պետական մարմնի: Այսպես՝ 04.04.2023թ. տեղի է ունեցել Սահմանադրական բարեփոխումների խորհրդի և հանձնաժողովի համատեղ նիստը, որի ընթացքում քննարկվել է ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված կարգավորումը վերանայելու հարցը, որով սահմանվում է, որ Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները կարող են օրենքով լիազորվել ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր: Խորհուրդը կողմ է քվեարկել «Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմիններ» հասկացությունը «պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններ» հասկացությունով փոխարինելու հարցին: https://www.moj.am/article/3567?fbclid=IwAR2o7qObanAtR-x2_M8SUC343Mzg82QaxiuOtcJTsuN8z86ZYL_RndFBAJw

թաօրենսդրական ակտեր: Ստորև կներկայացվեն դեպքեր, երբ ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները, որոնց՝ ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու լիազորությունը թեև ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված չէ, սակայն նրանք օրենքով ուղղակի կամ անուղղակի լիազորված են ընդունելու նորմատիվ բնույթի ակտեր:

4. ՀՀ բարձր դատարանների դիրքորոշումները

4.1. Ընդհանուր դրույթներ

ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմիններին օրենքով ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու լիազորություն վերապահելու հարցը ՀՀ սահմանադրական դատարանում և ՀՀ վճռաբեկ դատարանում հատուկ քննարկման առարկա չի եղել, այսինքն՝ որևէ գործով չի բարձրացվել այն հարցը, թե օրենսդիրը 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տեսանկյունից արդյոք իրավասո՞ւ է Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմիններին լիազորելու ընդունել ենթաօրենսդրական ակտեր, թե՛ միայն Սահմանադիրն է որոշել, թե Սահմանադրությամբ նախատեսված որ մարմիններն են իրավասու ընդունել ենթաօրենսդրական ակտեր, իսկ օրենսդիրը պարզապես պետք է օրենքով սահմանի, թե այդ մարմինները որ դեպքերում կարող են ընդունել ենթաօրենսդրական ակտեր: Միևնույն ժամանակ, ՀՀ բարձր դատարանները հարակից հարցեր քննարկելիս, անդրադարձել են քննարկվող խնդրին:

4.2. ՀՀ վճռաբեկ դատարանը

4.2.1. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 29.11.2022 թ. որոշմամբ «գերմանական մոդելի» մեկնաբանության արտատպումը: ՀՀ վճռաբեկ դատարանի վարչական պալատը թիվ ՎԴ/4680/05/19 գործով 29.11.2022 թ. որոշմամբ նշել է.

«Ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերը կարող են ընդունել միայն ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները (իրականում «գերմանական մոդելի» մեկնաբանության տեսանկյունից խոսքը ոչ թե ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված, այլ լիազորված մարմինների մասին է՝ Ա.Ղ.), այդ կերպ ասած՝ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու իրավասության հասցեատերերի ցանկը սպառնիչ է. այդ մարմիններն են՝ Կառավարությունը (ՀՀ Սահմանադրության 153-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), կառավարության անդամները (ՀՀ Սահմանադրության 152-րդ հոդվածի 4-րդ մաս), ինքնավար մարմինները (ՀՀ Սահմանադրության 122-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), համայնքի ավագանին (ՀՀ Սահմանադրության 182-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը (ՀՀ Սահմանադրության 194-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը (ՀՀ Սահմանադրության 196-րդ հոդվածի 5-րդ մաս), Կենտրոնական բանկը (ՀՀ Սահմա-

նադրության 200-րդ հոդվածի 5-րդ մաս) և Բարձրագույն դատական խորհուրդը (ՀՀ Սահմանադրության 175-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Ընդ որում, վերոհիշյալ մարմինները կարող են ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունել միայն օրենքով հասակ նախատեսված դեպքերում, իսկ լիազորող նորմը պետք է համապատասխանի որոշակիության սկզբունքին, այսինքն՝ պետք է լինի բավականաչափ հստակ՝ օրենսդրի կամքի բովանդակությունն ու սահմանները հասկանալու համար»:

Այս գործով վեճի անմիջական առարկան չէր վերաբերում այն հարցին, թե օրենսդիրը, 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տեսանկյունից, արդյոք իրավասո՞ւ է լիազորել Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինն ընդունելու ենթաօրենսդրական ակտ, սակայն ՀՀ վճռաբեկ դատարանն այդ հարցի վերաբերյալ հայտնել է 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «գերմանական մոդելի» մեկնաբանությունը վերարտադրող դիրքորոշում:

Գիտական վեճերի տեղիք տվող հարցերի վերաբերյալ որևէ խումբ գիտնականների մոտեցումը Բարձր դատարանների կողմից ընդունելը ինքնին բնական է, քանի որ իրավաբանական դոկտրինի գոյության նպատակներից մեկը պրակտիկային օժանդակելն է: Ուստի ՀՀ վճռաբեկ դատարանն անկասկած կարող էր 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը պարզաբանելիս գիտակցաբար կիսել «գերմանական մոդելի» մեկնաբանությունը: Այնուամենայնիվ, մտահոգության տեղիք է տալիս երկու հանգամանք:

Նախ՝ դատական ակտի նախագիծը պատրաստող փորձագետների ստեղծագործական մտքի և բարեխղճության պակասության հետևանքով նրանք որոշման նախագծում ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու իրավասության հասցեատերերի սպառնիչ ցանկի մասին որևէ լրացուցիչ հիմնավորում կամ պարզաբանում չեն ներկայացրել, դրա փոխարեն պարզապես արտատպել են (ընդ որում՝ առանց վկայակոչման) Վ. Պողոսյանի համահեղինակած՝ «Համառոտ պարզաբանումներում» առկա պնդումը:

Երկրորդ՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նույն պալատը 29.11.2022 թ. քննարկվող որոշումը կայացնելուց մի քանի ամիս անց՝ 17.03.2023 թ., ընդունել է որոշում, որտեղ արտահայտել է սկզբունքորեն հակառակ դիրքորոշում՝ փաստացի հերքելով 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «գերմանական մոդելի» մեկնաբանությունը:

4.2.2. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 17.03.2023 թ. որոշմամբ «գերմանական մոդելի» մեկնաբանության փաստացի հերքումը: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը թիվ ՎԴ/7463/05/21 գործով 17.03.2023 թ. որոշման մեջ հաստատել է, որ ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեն, որն ընդգրկված չէ իր իսկ 29.11.2022 թ. որոշմամբ հաստատված՝ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու սահմանադրական

լիազորություններ ունեցող մարմինների սպառիչ ցանկում, կարող է ընդունել ենթաօրենսդրական ակտ: Չարմանալին այն է, որ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը 17.03.2023թ. որոշման մեջ ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի՝ ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու իրավասությունը ճանաչելիս վկայակոչել է 2015թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը: Այսպես՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 17.03.2023թ. որոշման մեջ կարդում ենք.

*«ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ (...):
Նշված սահմանադրական նորմն ուրվագծում է Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինների իրավաստեղծ լիազորության սահմանադրական սահմանները, այն է՝*

- Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինների իրավաստեղծ գործունեությունն ինքնանպատակ չէ. այդ գործունեությունը պետք է ուղղված լինի սահմանադրի և օրենսդրի կամքի կենսագործմանը,
- ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր ընդունելու լիազորությամբ այդ մարմիններին օժտում է օրենսդիրը (...):»

ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածին համահունչ՝ օրենսդիրը իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքով ՀՀ կառավարությանն առընթեր մարմինների ղեկավարներին, այդ թվում՝ Կոմիտեի նախագահին, օժտել է նորմատիվ իրավական ակտեր ընդունելու լիազորությամբ (ընդգծումը՝ հեղ.), որպիսի լիազորության շրջանակը ուրվագծվում է ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածով և իրավահարաբերության ծագման պահին գործող «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքով ամրագրված հետևյալ սահմաններով (...):»

Այս գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արել է խիստ վիճելի դատողություն. «Իրավական ակտերի մասին» 2002թ. ՀՀ օրենքի նորմը, որով ՀՀ կառավարությանն առընթեր մարմինների ղեկավարների, այդ թվում՝ ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի նախագահին վերապահվել էր նորմատիվ իրավական ակտեր ընդունելու լիազորություն, համարել է 2015թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածին համապատասխանող⁵⁰: Մինչդեռ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը պետք է քննարկեր «Իրավական ակտերի մասին» 2002թ. ՀՀ օրենքի՝ ՀՀ կառավարությանն առընթեր մարմինների ղեկավարներին նորմատիվ իրավական ակտ ընդունելու իրավասություն վերապահող և այդ պահին գործող նորմը 2015թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասին հակասող

⁵⁰ «Իրավական ակտերի մասին» 2002թ. ՀՀ օրենքի՝ ՀՀ կառավարությանն առընթեր մարմինների ղեկավարներին նորմատիվ իրավական ակտ ընդունելու լիազորություն վերապահող դրույթները չէր համապատասխանեցվել 2015թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի պահանջներին:

ճանաչելու հարցով ՀՀ սահմանադրական դատարանն ղիմելու նպատակահարմարությունը⁵¹:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի՝ վերը նշված գնահատականը չի համապատասխանում 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի վերաբերյալ ինչպես «գերմանական մոդելի» մեկնաբանության (տե՛ս 1.2.2. կետը), այնպես էլ տեքստային-նպատակային մեկնաբանության կողմնակիցների (տե՛ս 1.2.3. կետը) տված պարզաբանումներին:

2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի «գերմանական մոդելի» մեկնաբանության տեսանկյունից օրենսդիրը ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեին չի կարող լիազորել ընդունելու ենթաօրենսդրական ակտ, քանի որ ընդգրկված չէ ՀՀ **Սահմանադրությամբ** ենթաօրենսդրական ակտ ընդունելու **լիազորություն** ունեցող մարմինների ցանկում:

2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի տեքստային-նպատակային մեկնաբանության տեսանկյունից օրենսդիրը ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեին չի կարող լիազորել՝ ընդունելու ենթաօրենսդրական ակտ, քանի որ այն ՀՀ Սահմանադրությամբ **նախատեսված** մարմին չէ⁵²:

Հուսով ենք, որ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը 2015 թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի ընկալման հարցում վերջնականապես կկողմնորոշվի և խնդրի վերաբերյալ գիտակցված որոշում կկայացնի, երբ կքննի կոնկրետ գործ, որի անմիջական առարկան կհանդիսանա օրենսդրի կողմից՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինն ենթաօրենսդրական ակտ ընդունել լիազորություն վերապահելու հարցը: Ընդ որում, այս հարցի վերաբերյալ վերջնական դիրքորոշում հայտնելու իրավասությունը ՀՀ սահմանադրական դատարանինն է:

4.3. ՀՀ սահմանադրական դատարանը

4.3.1. Ընդհանուր դիրքորոշումը: ՀՀ սահմանադրական դատարանը իրավաբան գիտնականների միջև առկա վեճի վերաբերյալ հստակ դիրքորոշում չի հայտնել: Այսպես՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանը 23.12. 2021թ. ՍԳՈ-1621 որոշմամբ նշել է.

⁵¹ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 46-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ այն նորմատիվ ենթաօրենսդրական ակտերը, որոնք ընդունված մարմինները 2015 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրության կամ համապատասխան մարմիններին կամ պաշտոնատար անձանց ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտ ընդունելու լիազորություն սահմանող օրենքների ուժի մեջ մտնելուց հետո այլևս իրավասու չեն ընդունելու ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր, շարունակում են գործել, սակայն արգելվում է դրանցում փոփոխություններ և լրացումներ կատարել: Սույն մասով նախատեսված ակտերի գործողությունը կարող է դադարեցնել այդ ակտերով սահմանված հարաբերությունները կարգավորելու իրավասություն ունեցող մարմինը:

⁵² Տե՛ս Ղամբարյան Ա. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները և սահմանադրական մարմինները, Հեղ. հրատ, Երևան, 2023:

«(...) Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի ուժով օրենսդիրն օժտված է Սահմանադրությամբ նախատեսված համապատասխան մարմիններին ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր ընդունելը լիազորելու հայեցողությամբ, որոնք իրենց բնույթով կկոնկրետացնեն օրենքով սահմանված պարտականությունների իրավական բովանդակությունը»:

Այս դիրքորոշման մեջ «համապատասխան» բառի առկայությունը կարող է ստեղծել այնպիսի տպավորություն, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանը նկատի է ունեցել այն, որ ենթաօրենսդրական ակտեր կարող են ընդունել Սահմանադրությամբ նախատեսված ոչ թե բոլոր մարմինները, այլ միայն համապատասխան մարմինները, այսինքն՝ այն մարմինները, որոնք ՀՀ Սահմանադրությամբ լիազորված են ընդունելու ենթաօրենսդրական ակտեր: Հասկանալի է, որ նման ենթադրություն կարելի է անել միայն «գերմանական մոդելի» մեկնաբանությունը պաշտպանելու «շատ մեծ ցանկության» դեպքում, երբ այլ փաստարկներով հնարավոր չէ ապացուցել այս կամ այն մեկնաբանության իրավացիությունը: ՀՀ սահմանադրական դատարանը նշված գործով այս հարցը չի քննարկել, ուստի բացառապես մի բառի օգտագործման հիման վրա հնարավոր չէ բացահայտել ՀՀ սահմանադրական դատարանի նույնիսկ ենթադրյալ կամքը:

Երկրորդ՝ քննարկվող խնդրի վերաբերյալ առավել հստակ դիրքորոշում հայտնել է ՀՀ սահմանադրական դատարանի աշխատակազմը, որի դիրքորոշումը թեև չի նույնանում ՀՀ սահմանադրական դատարանի դիրքորոշման հետ, սակայն դրանից կարելի է հասկանալ 2015թ. խմբ. ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի ընկալման վերաբերյալ ՀՀ սահմանադրական դատարանի փորձագետների մոտեցումը:

4.3.2. ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ «Սահմանադրական դատարանի աշխատակարգը» նորմատիվ բնույթի որոշմամբ հաստատելը

(ա) Աշխատակարգի ընդունման ընթացակարգը: «Սահմանադրական դատարանի մասին» սահմանադրական օրենքի 62-րդ հոդվածի 8-րդ մասի համաձայն.

«Սահմանադրական դատարանի աշխատակարգն ընդունվում, դրանում փոփոխություններ և լրացումներ կատարվում են Սահմանադրական դատարանի՝ դատավորների ընդհանուր թվի ձայների առնվազն երկու երրորդով ընդունված աշխատակարգային որոշմամբ: Սահմանադրական դատարանի աշխատակարգը հրապարակվում է նորմատիվ իրավական ակտերի պաշտոնական հրապարակման օրենքով սահմանված կարգով»: ՀՀ սահմանադրական դատարանի աշխատակարգն ընդունվել է 09.07.2018 թ. ՄԴԱՈ-1-Ն որոշմամբ՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանի դատավորների ընդհանուր թվի առնվազն երկու երրորդով (այսուհետ՝ Աշխատակարգ):

Արդյո՞ք կարելի է Աշխատակարգը համարել ենթաօրենսդրական նորմատիվ

իրավական ակտ: Այս հարցին պետք է պատասխանել Աշխատակարգի բովանդակությունը և արտաքին (ձևական) հատկանիշները վերլուծելու միջոցով:

(բ) *Աշխատակարգի նորմատիվությունն ըստ բովանդակության:* Աշխատակարգի բովանդակային վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ այս փաստաթղթում արտացոլված են առավելապես ՀՀ սահմանադրական դատարանում ներքին հարաբերությունները կարգավորող դրույթներ, սակայն դրան զուգահեռ քիչ չեն նաև այնպիսի դրույթներ, որոնք ունեն արտաքին ազդեցություն. հասցեագրված են դատավարության մասնակիցներին: Այսպես՝ «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 40-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ գրավոր և բանավոր ընթացակարգերով գործերի դատաքննության կանոնները սահմանվում են Սահմանադրական դատարանի աշխատակարգով՝ հիմք ընդունելով օրենքի ընդհանուր պահանջները:

Այս նորմի հիման վրա Աշխատակարգում ամրագրվել են մի շարք դրույթներ, որոնք սահմանում են դատավարության մասնակիցների վարքագծի կանոններ: Նշենք մի քանիսը.

- 1) դատավարության մասնակիցները և հրավիրյալները դատարանին դիմում են «Բարձր դատարան», նիստը նախագահողին՝ «Մեծարգո նախագահող», Սահմանադրական դատարանի դատավորին՝ «Սահմանադրական դատարանի հարգարժան դատավոր» արտահայտություններով (Աշխատակարգի 44-րդ կետ),
- 2) դատավարության կողմերի կողմից բացատրություններ տալու հաջորդականությունը և տևողությունը կարող են սահմանվել Սահմանադրական դատարանի աշխատակարգային որոշմամբ (Աշխատակարգի 51-րդ կետ),
- 3) մինչև ցուցմունքներ տալը վկան, նիստը նախագահողի կողմից՝ ակնհայտ կեղծ ցուցմունք տալու և ցուցմունք տալուց հրաժարվելու համար օրենքով սահմանված պատասխանատվության մասին նախազգուշացվելուց հետո, նիստերի քարտուղարի միջոցով ստորագրում է հետևյալ բովանդակությամբ հայտարարության ներքո՝ (...) (Աշխատակարգի 56-րդ կետ),
- 4) ՀՀ սահմանադրական դատարանի նիստի ավարտին կողմերն իրավունք ունեն հանդես գալու եզրափակիչ ելույթով (Աշխատակարգի 59-րդ կետ),
- 5) եզրափակիչ ելույթով հանդես գալու ընթացքում կողմերն իրավունք չունեն վկայակոչելու դատաքննության ընթացքում չհետազոտված հանգամանքներ (Աշխատակարգի 61-րդ կետ):

Ակնհայտ է, որ սույն վարքագծի կանոններն արտաքին ներգործություն ունեցող դատավարական նորմեր են. դրանց հասցեատերերի մեծ մասը ոչ թե ՀՀ սահմանադրական դատարանի դատավորներն են կամ աշխատակազմը, այլ դատավարության մասնակիցները: Ընդ որում, եթե համեմատենք դատավարական իրավունքի այլ ճյուղերի հետ, ապա կնկատենք, որ համանման նորմեր ամրագրված են օրենսգրքի ձև ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերում, օրինակ՝

ՀՀ քր. դատ. օր. ում: Այսպիսով, Աշխատակարգի բովանդակային վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ այն պարունակում է մի շարք դատավարական-իրավական նորմեր: Այս պայմաններում պետք է փաստել, որ Աշխատակարգը բնույթով նորմատիվ իրավական ակտ է: Ընդ որում, Աշխատակարգը ընդունող մարմինն այն նույնպես համարել է նորմատիվ իրավական ակտ, ինչը պարզ է դառնում Աշխատակարգի արտաքին (ձևական) հատկանիշների վերլուծության պարագայում:

(գ) *Աշխատակարգի նորմատիվությունն ըստ արտաքին հատկանիշների*: Մինչ 19.04.2021թ. «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 19-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ նորմատիվ իրավական ակտի հերթական համարից անմիջապես հետո իրավական ակտում իրավական ակտն ընդունող մարմինը «Ն» (նորմատիվ) տառով նշում է կատարում դրա նորմատիվ բնույթի մասին⁵³: Ինչպես նշվեց, ՀՀ սահմանադրական դատարանի աշխատակարգն ընդունվել է 09.07.2018թ. ՄԳԱՌ-1-Ն որոշմամբ: Նշված որոշման համարում ամկա է «Ն» տառով նշում. արդյո՞ք դա նշանակում է, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանը, իր ընդունած որոշման համարում «Ն» տառը նշելով, ցույց է տվել, որ այդ ակտն ունի նորմատիվ բնույթ: Եթե ակտն ընդունող մարմինն այն համարել է նորմատիվ բնույթի իրավական ակտ, ապա ընդհանուր կարգի համաձայն՝ Աշխատակարգի նախագիծը նույնպես պետք է «Նորմատիվ-իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածով սահմանված կարգով ենթարկվեր պետական-իրավական փորձաքննության⁵⁴:

Նշված հարցերի վերաբերյալ դիրքորոշումները պարզելու նպատակով հարցումներ են ուղարկվել ՀՀ արդարադատության նախարարություն և ՀՀ սահմանադրական դատարանի աշխատակազմ:

(դ) *ՀՀ արդարադատության նախարարության դիրքորոշումը*: ՀՀ արդարադատության նախարարություն հարցում է ուղարկվել պարզելու, թե ՀՀ սահմանադրական դատարանի 09.07.2018թ. ՄԳԱՌ-1-Ն որոշմամբ ընդունված աշխատակարգի, այդ թվում վեջինիս՝ 2019 թվականի հունիսի 24-ի ՄԳԱՌ-84, 2019 թվականի դեկտեմբերի 20-ի ՄԳԱՌ-168, 2020 թվականի փետրվարի 28-ի

⁵³ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում 19.04.2021թ. ՀՕ-175-Ն օրենքով կատարած լրացմամբ սահմանվեց, որ անհատական և լոկալ ակտերի հերթական համարներում այդ ակտերի բնույթի վերաբերյալ նշումներ կատարելու կարգը՝ համապատասխանաբար «Ա» և «Լ» տառային նշումների միջոցով:

⁵⁴ Առանձին քննարկման հարց է, թե ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշման նախագիծը ինչքանով է նպատակահարմար ենթարկել պետական-իրավական փորձաքննության: Բանն այն է, որ «Նորմատիվ-իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պետական-իրավական փորձաքննությունը իրականացվում է ՀՀ Սահմանադրությանը և սույն օրենքին նորմատիվ իրավական ակտի նախագծի համապատասխանությունը որոշելու նպատակով: ՀՀ սահմանադրական դատարանը համապատասխան ակտերի սահմանադրականությունը վերջնական որոշող մարմինն է, ուստի նրա կողմից ընդունման ենթակա Աշխատակարգի նախագծի սահմանադրականությունը չի կարող որոշվել գործադիր իշխանության մարմնի կողմից:

ՄԳԱՈ-47 որոշումներով հաստատված փոփոխությունների նախագծերը ենթարկվել են արդյո՞ք «Նորմատիվ-իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված օրենսդրական և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի համար պարտադիր իրականացվող փորձաքննության:

ՀՀ արդարադատության նախարարությունը, ի պատասխան հարցմանը, 16.01.2023 թ. N /10.1/1867-2023 գրությամբ նշել է.

«Սահմանադրական դատարանի աշխատակարգի ընդունման, դրանում փոփոխություններ կամ լրացումներ կատարելու մասին աշխատակարգային որոշման ընդունման գործընթացի համար նախատեսված են այլ կարգավորումներ, որոնց մեջ ներառված չէ Օրենքի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված պարտադիր փորձաքննության ենթակա լինելու պահանջը: Ավելին, աշխատակարգում փոփոխություններ կամ լրացումներ կատարելու մասին աշխատակարգային որոշման նախագծի քննարկման համար սահմանված են սեղմ ժամկետներ, որոնց շրջանակներում պետք է նախագիծը շրջանառվի Սահմանադրական դատարանի բոլոր դատավորների միջև, այնուհետև՝ ներկայացված կարծիքները ամփոփելուց հետո, առաջարկությունը քննարկվի և դրա վերաբերյալ որոշում ընդունվի Սահմանադրական դատարանի նախագահի հրավիրած աշխատակարգային նիստում: Ուստի, վերոգրյալից բխում է, որ Սահմանադրական դատարանի աշխատակարգի նախագիծը, դրանում փոփոխություններ կամ լրացումներ կատարելու մասին աշխատակարգային որոշման նախագիծը ենթակա չեն պետական-իրավական փորձաքննության «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» օրենքի 6-րդ հոդվածով նախատեսված կարգով»:

ՀՀ արդարադատության նախարարության այս գրությունում տրված չէ հարցի գլխավոր պատասխանը. Աշխատակարգը նորմատիվ իրավական ակտ է, թե՞ ոչ: Եթե այն համարվում է նորմատիվ իրավական ակտ, ապա ընդհանուր կարգավորման համաձայն՝ պետք է անցներ փորձաքննություն՝ անկախ դրա ընդունման կարգի առանձնահատկությունից:

(ե) ՀՀ սահմանադրական դատարանի աշխատակազմի դիրքորոշումը: Հարցում է ուղարկվել նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի աշխատակազմ, որպեսզի պարզենք, թե ՀՀ սահմանադրական դատարանը 09.07.2018 թ. ՄԳԱՈ-1-Ն որոշմամբ ընդունված Աշխատակարգի հերթական համարում առկա «Ն» տառային նշումը կատարելով, արդյո՞ք այն որակել է որպես նորմատիվ բնույթի ակտ:

ՀՀ սահմանադրական դատարանի աշխատակազմի ղեկավարի 01.02.2023 թ. թիվ Ա/0094-2023 գրությունում ուղիղ նշված է.

«Սահմանադրական դատարանի աշխատակարգն ընդունվել է սահմանադրական օրենքի հիման վրա, կոչված է կարգավորելու այդ օրենքով նախատես-

ված հարցերը, ինչպես նաև Սահմանադրական դատարանի բնականոն գործունեության ապահովմանն ուղղված ներքին ընթացակարգերը, ուստի Սահմանադրական դատարանի աշխատակարգի մասին ՄԳԱՈ-1-Ն աշխատակարգային որոշումը ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտ է, քանի որ ընդունվել է օրենքի հիման վրա և դրա իրականացումն ապահովելու նպատակով օրենքով լիազորված մարմնի՝ Սահմանադրական դատարանի կողմից»:

Կրկին նշենք, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանը ՀՀ Սահմանադրությամբ ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու լիազորությամբ օժտված չէ, սակայն սահմանադրական այս մարմնի աշխատակազմը իրավացիորեն պաշտոնապես հաստատել է, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանը օրենքով նախատեսված դեպքերում ընդունում է ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտեր:

5. Եզրահանգումներ

2015թ. ՀՀ Սահմանադրության տեքստը նախապատրաստած առանձին սահմանադրագետներ թեև *post factum* դիրքորոշում են հայտնում, որ ՀՀ-ում ենթաօրենսդրական ակտեր կարող են ընդունել ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված միայն այն մարմինները, որոնք լիազորված են ՀՀ Սահմանադրությամբ, սակայն ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի օբյեկտիվ տեքստում նրանց այս սուբյեկտիվ ինտենցիան արտացոլված չէ: Այդ սահմանադրագետների՝ սույն հարցի վերաբերյալ 2016թ. դոկտրինալ աղբյուրներում արտահայտած դիրքորոշումը չի կարող համարվել Սահմանադրի ենթադրյալ կամքի բացահայտման աղբյուր:

Միայն ՀՀ Սահմանադրությամբ լիազորված մարմինների կողմից ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու մոտեցումը չունի ոչ միայն տեքստային, այլ նաև տեսանելի գաղափարական հիմնավորում:

ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ուղղակիորեն ամրագրված է այն մոտեցումը, ըստ որի՝ ենթաօրենսդրական ակտ կարող են ընդունել Սահմանադրությամբ նախատեսված այն մարմինները, որոնց նման լիազորություն վերապահվել է օրենքով:

Փրականության ցանկ (список литературы, reference list)

1. Դամբարյան Ա. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները և սահմանադրական մարմինները, Հեղ. հրատ, Երևան, 2023:
Ghambaryan A. The Bodies, provided by The Constitution of Republic of Armenia and The Constitutional Bodies, Auth. publ., Yerevan, 2023.
2. Քիտ. խմբ. Ա. Դամբարյան, Մ. Մուրադյան Պետության և իրավունքի տեսություն. 3-րդ հրատ., Երևան, 2018, էջեր 452-453:

Sc. Editor A. Ghambaryan, M. Muradyan Theory of State and Law, 3rd publ., Yerevan, 2018, p. 452-453.

3. Դանիելյան Գ. ՀՀ Սահմանադրության 83.5-րդ հոդվածի մեկնաբանություններ // Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդ. խմբ.՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի. «Իրավունք», Երևան, 2010, էջ 814:
Danielyan G. The Interpretation of article 83.5 of the Constitution of RA // The Interpretation of The Constitution of Republic of Armenia , gen.ed. G. Harutyunyan, A. Vagharshyan, “Law”, Yerevan, 2010 p. 814.
4. Դանիելյան Գ. Իրավաստեղծ գործունեություն և իրավաբանական տեխնիկա (ուսումնական ձեռնարկ), «Տիգրան Մեծ» հրատ, ISBN 978-99941-0-788-9, Երևան, 2021, էջեր 33-34:
Danielyan G. Law – making and legal technique (study guide), “Tigran Mets” publishing house, ISBN 978-99941-0-788-9, Yerevan, 2021, p. 33-34.
5. Հովհաննիսյան Գ. Ընդհանուր իրավագիտություն և իրավաբանական մեթոդաբանություն», «Օմեգա պրինտ» ՍՊԸ, ISBN 978-9939-1-1108-7 Երևան, 2020, էջ 115:
6. Hovhannisyanyan G. General jurisprudence and legal methodology, “Omega print” Ltd. ISBN 978-9939-1-1108-7, Yerevan, 2020, p. 115.
7. Պողոսյան Վ., Սարգսյան Ն., Հայաստանի Հանրապետության 2015թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը. համառոտ պարզաբանումներ, «Տիգրան Մեծ» հրատ., ISBN 978-99941-0-772-8, Երևան, 2016, էջեր 29-30:
Poghosyan V., Sargsyan N., “Constitution Of The Republic Of Armenia In The Version Of 2015, Brief Explanations”, “Tigran Mets” publishing house, ISBN 978-99941-0-772-8, Yerevan, 2016, p. 29-30.
8. Պողոսյան Ա. Դիտարկումներ Ա. Ղամբարյանի «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինները և սահմանադրական մարմինները, աշխատանքի վերաբերյալ // <https://www.academia.edu/s/6d6ba6a288?fbclid=IwAR1Ov42cJcxibDVoG-h4Mk31BTZapZLpvSgPJ-eV-UjVUyghvAmYC9KkL9a0> (մուտք 20.03.2023).
Poghosyan A. Observations on A. Ghambaryan’s “Bodies, provided by the Constitution of Republic of Armenia and Constitutional Bodies work// <https://www.academia.edu/s/6d6ba6a288?fbclid=IwAR1Ov42cJcxibDVoG-h4Mk31BTZapZLpvSgPJ-eV-UjVUyghvAmYC9KkL9a0> (access 20.03.2023).
9. Պողոսյան Վ., Թովմասյան Հ., Գրիգորյան Վ. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելու նախագիծ, «Ժողովրդավարություն» հաս. Կազմակերպություն, Երևան, 2005, էջ 9:
Poghosyan V., Tovmasyan H., Grigoryan V. The project of amendments to the Constitution of Republic of Armenia, “Democracy” social organization, Yerevan, 2005, p.9.

10. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, 2014: <http://www.parliament.am/library/-sahmanadrakan%20barepoxumner/hayecakarg.pdf> (մուտք 20.03.2023)
The concept of constitutional amendments of Republic of Armenia, Yerevan, 2014. <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/hayecakarg.pdf> (access 20.03.2023)
11. Aharon Barak Purposive Interpretation in Law, Princeton University Press, 2005, p. 32, 33, 35.
12. Currie D.P. The Constitution of the Federal Republic of Germany, Chicago, 1995, p. 126–131,
13. Foster N. German law and Legal System. Mayfield, 1993. P. 47.
14. Lawrence B. Solum Originalism Versus Living Constitutionalism: The Conceptual Structure of the Great Debate, Northwestern University Law Review, Vol. 113, Issue 6, 2019,
15. Lindseth P. The Paradox of Parliamentary Supremacy: Delegation, Democracy and Dictatorship in Germany and France, Jale Law Journal, 2004, Vol. 13, P. 1393–1394.
16. Mahendra P. Singh German Administrative Law In Common Law Perspective, University of Delhi Delhi, India, 1985. P. 27.
17. Zivs S.L. Sources of Law, M, 1981, p 111.
18. Арефина С. И. Проблемы делегированного законодательства в зарубежных странах (обзор), Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 4, Государство и право: Реферативный журнал №3, 2002, С. 50.
Arefina S.I. The problem of delegated legislation in the foreign countries (review), Social and humanitarian sciences, Domestic and foreign literature. Seria 4, State and Law: referative journal №3, 2002, p. 50.
19. Берлявский Л. Г. Оригиналистская и ноноригиналистская концепции конституционной интерпретации в США, Журнал российского права, №8 (200), 2013.
Berlyavskiy L.G. Originalist and Nonoriginalist Concepts of Constitutional Interpretation in the United States, the journal of Russian law, №8 (200), 2013.
20. Берлявский Л. Г., Данихно С. Н. Классификация источников конституционного права: вопросы теории и практики, Юрлитинформ, М., 2019. С. 325.
Berlyavskiy L.G., Danikhno S.N. The classification of sources of constitutional law: the questions of theory and practice, Yurlitinform, M., 2019, P. 325.
21. Васильева Т. А. Акты делегированного законодательства как источник публичного права зарубежных стран, труды Института государства и права РАН, №1, 2011, С.175.

- Vasilyeva T.A. The Acts of Delegated legislation as source of public law of foreign countries, papers of the Institute of state and law, RASS, №1, 2011, p.175.
22. Васильковский Е. В. Цивилистическая методология. Ч. 1: Учение о толковании и применении гражданских законов, Одесса, 1901, с. 94-95.
Vaskovskiy E.V. Civilistiv methodology, part 1: The doctrine of the interpretation and application of civil laws, Odessa, 1901, p. 94-95.
23. Волкова С. Н. Регламентарные акты и их место в системе нормативных правовых актов, Сибирский юридический вестник, № 4., 2013. С. 11.
Volkova S.N. Regulatory acts and Their Place in System of Normative Legal Acts, Siberian juridical bulletin, № 4., 2013, p. 11.
24. Волкова С. Н. Сравнительный анализ системы нормативных актов в странах романо-германской правовой семьи и в странах «Общего права», Вестник Университета имени О. Е. Кутафина, №3 (19), 2016, С. 216.
Volkova S.N., Comparative analysis of the system of normative acts in the countries of Romano-Germanic legal family and in the countries of “common law”, Bulletin of the university named after O.E. Kutafin, №3 (19), 2016, p. 216.
25. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право, М., 2001, р.55.
Jalinskiy A., Rericht A. Introduction to German Law, M., 2001, P. 55.
26. Зивс С. Л. Источники права. М.: 1981. С. 111:
Zivs S.L., “Sources of Law”, M., 1981, p.111.
27. Злобин А. В. Юридическая природа подзаконных нормативных актов в Российской Федерации, Вестник СГЮА., № 5 (88), 2012, стр. 36.
Zlobin A.V. By-law legal character in the Russian Federation, Bulletin of SSJA, № 5 (88), 2012, p. 36.
28. Лафитский В. Миры права в теории и практике сравнительного правоведения, в 2-х томах. Том I, 2021, С. 294.
Lafitskiy V. The Worlds of law in the theory and practice of comparative jurisprudence, in 2 v., v.1, 2021, p. 294.
29. Отв. ред. проф. Б.А. Страшун Конституционное (государственное право) зарубежных стран, в 4 т., тома 1–2, часть общая: учебник / 3-е изд., обновл. и дораб. М.: 2000. С.155.
Sc. Ed. Proff. B.A. Strashun, Constitutional (state law) of foreign countires, in 4 v., v. 1-2, general part, tutorial / 3rd publ., updated and modified, M., 2000, p. 155.
30. Под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М. В. Баглая, д. ю. н., проф. Ю. И. Лейбо и д. ю. н., проф. Л. М. Энтина Конституционное право зарубежных стран: учебник, Норма, М., 2004. С. 24.
Under general ed. Corresponding member RAS, proff M.V. Baglay, d.j.s., proff. Yu.I. Leybo and d.j.s., proff. L.M. Entin, The Constitutional law of foreign countries: tutorial, Norma, M., 2004, p.24.

31. Рене Давид, Камилла Жоффре-Спинози Основные правовые системы современности, пер. с фр., Международные отношения, М., 1999, С. 84.
Rene David, Camilla Joffre-Spinozi, "The main legal systems of modern times", tr. from fr., International Relations, M., 1999, p.84.
32. Романьков А.И., Червонюк В.И. Делегированное законодательство и регламентарная власть: проблема утверждения конституционного партнерства во взаимоотношениях законодательной и исполнительной ветвей власти, Сборник научных трудов кафедры конституционного и муниципального права: сборник статей, М.: Моск. ун-т МВД России, 2012. С. 65.
Romankov A. I., Chervonyuk V.I. Delegated legislation and reglamentive power: the problem of assertion of constitutional partnership in the relationships of legislative and executive branches of power, Collection of scientific papers of the chair of constitutional and municipal law: bulletin of articles, M., Moscow Uni., MIA RF, 2012, p.65.
33. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник, Под ред. В.А. Туманова, Юрист, М., 2003. С. 172.
Saidov A.Kh. Comparative jurisprudence (major legal systems of modern times): tutorial", under ed. Of V.A. Tumanov, Lawyer, M., 1997, p. 172.
34. Соколов А. Н. Правовое государство: от идеи до ее материализации, Калининград, 2002, С. 90-91
Sokolov A.N. Rule of law: from an idea to its materialization, Kaliningrad, 2002, p. 90-91.
35. Сост. Дубровин В.Н. Конституции зарубежных стран, Юрлитинформ, М., 2001. С. 151.
Cr. Dubrovin V.N. The Constitutions of foreign countries, Yurlitinform, M., 2001, p. 151.
36. Троицкий В.С., Делегированное законотворчество: теория и практика: теория и практика, автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М.: 2005. С.10-11.
Troitskiy V.S., Delegated legislation: theory and practice, autoref. Diss. ... cand. Jurid.sc. M., 2005, p. 10-11.
37. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран, Юрист, М., 1997. С. 266-267:
Chirkin V.E. The Constitutional law of foreign countries, Lawyer, M., 1997, p. 266-267.
38. Отв. ред. Ю.А. Тихомиров Конституция, закон, подзаконный акт, М., 1994. С. 52.
Sc. Editor Yu.A. Tikhomirov The Constitution, law, sub-delegation act , M., 1994, p.52.

Artur Ghambaryan

*Member of the Editorial Board of the Scientific-Practical
Journal “Legality” of the RA Prosecutor's Office,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Chairman of the Department of Theory of Law and Constitutional
Law of Russian-Armenian University,
Honored Lawyer of the Republic of Armenia*

IDENTIFICATION OF THE BODIES AUTHORIZED TO ADOPT SUB-DELEGATION ACTS IN THE REPUBLIC OF ARMENIA⁵⁵

Abstract

The article highlights one of the most controversial issues among Armenian jurists: which state bodies in the Republic of Armenia have the authority to adopt sub-delegation acts: those provided for by the Constitution of the Republic of Armenia, which were authorized by the Legislator to carry out this duty, or those provided for by the Constitution of the Republic of Armenia, which were authorized by the Constitution to exercise that power.

Independent constitutional scholars who prepared the text of the Constitution in 2015 of the Republic of Armenia express a post-factum position that only those bodies authorized by the Constitution of the Republic of Armenia can adopt sub-delegation acts in the Republic of Armenia. This approach is criticized in the article, and it is also justified that these constitutionalists, when it pertains to this topic in 2016, were indeed concerned the position expressed in doctrinal works cannot be considered to be an indicator of revealing the Constitution's presumed will (subjective system of interpretation of law).

The article interprets Part 2 of Article 6 of the Republic of Armenia's Constitution on this issue using historical-legal and comparative-legal methods.

The author concludes that in the Republic of Armenia, sub-delegation acts can be adopted only by bodies authorized by law and provided for in the Constitution of the Republic of Armenia.

Keywords: A body provided by the Constitution of the Republic of Armenia; normative legal act; sub-delegation act; an authorizing norm; delegated legislation and regulatory acts.

⁵⁵ The article was presented on 05.04.2023 and was reviewed on 09.06.2023.

Артур Гамбарян

*Член редакционной коллегии научно-практического
журнала «Законность» Прокуратуры РА,
доктор юридических наук, профессор,
Заведующий кафедрой теории права и конституционного права
Российско-Армянского университета,
заслуженный юрист Республики Армения*

**ИДЕНТИФИКАЦИЯ ОРГАНОВ, УПОЛНОМОЧЕННЫХ ПРИНИМАТЬ
ПОДЗАКОННЫЕ АКТЫ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ⁵⁶**

Абстракт

В статье обсуждается один из вопросов, породивший острые полемики среди армянских юристов. Какие государственные органы РА правомочны принимать подзаконные нормативно-правовые акты: органы, предусмотренные Конституцией РА, которые уполномочены на принятие подзаконных нормативно-правовых актов законодателем, или органы, предусмотренные Конституцией РА, которые уполномочены на принятие подзаконных нормативно-правовых актов учредительной властью?

Отдельные конституционалисты, подготовившие текст редакции Конституции РА 2015 г., *post factum* выражают ту позицию, согласно которой в РА подзаконные нормативно-правовые акты могут принять только те органы, которые уполномочены на то Конституцией РА. В статье данная позиция осуждается, а также обосновывается, что позиция указанных конституционалистов, выраженная по данному вопросу в доктринальных работах 2016 г., не может считаться источником выявления предполагаемой волей Учредительной власти (субъективная система толкования права).

В статье на основе историко-правового и сравнительно-правового метода представляется толкование части 2 статьи 6 Конституции РА по поводу данного вопроса.

Автор заключает, что в РА подзаконные нормативно-правовые акты могут принять только органы, предусмотренные Конституцией РА, если они уполномочены на принятие таких актов законом.

Ключевые слова: органы, предусмотренные Конституцией РА; нормативно-правовой акт; подзаконный акт; уполномочивающая норма; делегированное законодательство; регламентные акты.

⁵⁶ Статья была представлена 05.04.2023 и прошла рецензирование 09.06.2023.

Norbert Bernsdorff

Member of the Editorial Board of the Scientific-Practical Journal “Legality” of the RA Prosecutor's Office, Doctor of Law, Honorary Professor at Philipps-Universität Marburg, National key expert on the European Charter of Fundamental Rights (Vienna), Retired Judge of the Third Instance Court on Social Affairs of Germany

**THE PROTECTION OF PERSONAL DATA AND THE
“RIGHT TO DATA DELETION”¹**

Abstract

The “Right to Data Deletion” or “Right to be Forgotten” is a relatively recent and emerging legal concept with great relevance for internet policies. The progressive evolution and diffusion of search engines and their increasing power demonstrate that a certain degree of protection of the privacy of personal life is indispensable. This article focuses on the jurisdiction of the European Court of Human Rights and the 2014 landmark decision of the Court of Justice of the European Union and the 2019 and 2022 judgements which complement the Court’s prior case-law. The article identifies the main characteristics of the case-law on the interpretation of the fundamental right of data protection. The underlying hypothesis is that the jurisdiction of Europe’s two highest courts play an important role in the development of the fundamental rights to privacy and data protection and has an extensive influence on their doctrine. Account is also taken of closely linked legal instruments, such as Art. 17 of the new General Data Protection Regulation.

Keywords: right to data deletion; right to be forgotten; Google; information society; personal data; data protection; CJEU; ECtHR; search engine operator; internet policy.

1. Introduction

Internet has an “elephant-memory” and does not forget anything. Search engines are “gatekeepers” of our information society.²

Are there means to force public authorities and search engine operators to remove

¹ The article was presented on 06.02.2023 and was reviewed on 24.03.2023.

² V. Boehme-Neßler, “Das Recht auf Vergessenwerden – Ein neues Internet-Grundrecht im Europäischen Recht <The Right to be Forgotten – A new fundamental right of the internet in european law>”, “Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)”, ISSN 0721-880X, Vol. 33, Issue 13, 2014, p. 825-830.

certain webaddresses from search engine results or delete certain personal data that individuals do not want search engines to process anymore?

1.1. Overview

The “right to data deletion” or “right to be forgotten” is a relatively recent and emerging legal concept with great implications for internet policies. It is still very much debated at the global level, partly due to conflicts in its interpretation, as well as to practical issues regarding its implementation.³

Also known as the “right to erasure”, it gives individuals the right to ask organizations to delete their personal data in certain specified situations. But organizations don’t always have to do it! The right can be exercised against controllers, who must respond without undue delay.

The right to oblige public authorities or private parties (search engine operators) to remove personal data derives from rulings by the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union. This article explores the relevant jurisprudence of Europe’s two highest courts. Both courts tend to treat data protection as an expression of the right to privacy.⁴

2. The two higher systems of fundamental rights protection in Europe

The following distinct but related systems are to ensure the protection of personal data in Europe:

The first system is that of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR), an international agreement between the states of the Council of Europe. All member states of the European Union are part of this organization. The accession of the European Union to the Convention is currently under negotiation.⁵ The final arbiter on the Convention is the European Court of Human Rights (ECtHR), which hears complaints by individuals on alleged breaches of human rights by signature states.⁶

The second system is based on the jurisprudence of the Court of Justice of the Eu-

³ See Cl. Perarnaud, „Right to be forgotten“, “digwatch Observatory”, <<https://www.dig.watch/topics/right-to-be-forgotten>, Keyword: Right to be forgotten in 2022> (access 01.02.2023); J. Centon, “Data Deletion and Censorship”, “Data Protection and Privacy”, ISSN 8231-3616, Vol. 31, Issue 10, 2018, p. 26-31.

⁴ J. Kokott, Chr. Sobotta, “The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR”, “International Data Privacy Law”, <<https://doi.org/10.1093/idpl/ipt017> > (access 01.02.2023).

⁵ Final Report to the CDDH on the Accession of the European Union to the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms of 5 April 2013.

⁶ See A. Leger, “Data Protection versus Freedom of Information”, “Data Law”, ISSN 1736-2506, Vol. 6, Issue 3, 2019, P. 17; J. Kokott, Chr. Sobotta, “The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR”, “International Data Privacy Law”, <<https://doi.org/10.1093/idpl/ipt017>> (access 01.02.2023).

ropean Union (CJEU), which guarantees the protection of fundamental human rights within the European Union. Respect of these rights is part of the constitutional principles of the European Union.⁷

Initially the CJEU developed these rights as general principles of European law in close alignment with the Convention system, but by now most guarantees are laid down in the Charter of the Fundamental Rights of the European Union.⁸

Both systems are closely linked and already today interpretation of the Charter follows that of the Convention,⁹ even though the European Union is not yet a party to the Convention. Moreover, the interpretation of the Convention by the ECHR is taken into account by the CJEU.¹⁰

What about the responsibilities of private parties (search engine operators)?

The data protection law of the European Union puts similar obligations with regard to processing of personal information on public authorities and private parties. For the ECHR, the situation is different, because under Article 1 the Contracting Parties – the member states – are responsible, not individuals.¹¹ However, there are positive obligations of the member states to secure respect for personal data protection even in the sphere of the relations of individuals between themselves.¹²

3. Case-law as a “common source” for personal data protection

It is of interest to consider the jurisdiction of ECtHR and CJEU on personal data protection. What are the main takeaways?

3.1. Jurisdiction of the European Court of Human Rights

Art. 8 of the ECHR is a “common source” for both data protection and the tort of

⁷ See Judgement of the CJEU in joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P, Kadi and Al Barakaat International Foundation/Council and Commission, ECLI:EU:C:2008:461, 3 September 2008, paragraph 285.

⁸ OJ 2010 L 83, p. 389; J. Kokott, Chr. Sobotta, “The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR”, “International Data Privacy Law”, <<https://doi.org/10.1093/idpl/ipt017>> (access 01.02.2023).

⁹ See Article 52(3) of the Charter.

¹⁰ Judgement of the CJEU in joined Cases C-238/99 P, C-244/99 P, C-245/99 P, C-247/99 P, C-250/99 P to C-252/99 P and C-254/99 P, Limburgse Vinyl Maatschappij and others/Commission, ECLI:EU:C:2002:582, 15 October 2002, paragraph 274; J. Kokott, Chr. Sobotta, “The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR”, “International Data Privacy Law”, <<https://doi.org/10.1093/idpl/ipt017>> (access 01.02.2023).

¹¹ See J. Kokott, Chr. Sobotta, “The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR”, “International Data Privacy Law”, <<https://doi.org/10.1093/idpl/ipt017>> (access 01.02.2023); J. Centon, “Data Deletion and Censorship”, “Data Protection and Privacy”, ISSN 8231-3616, Vol. 31, Issue 10, 2018, P. 38.

¹² A. Leger, “Data Protection versus Freedom of Information”, “Data Law”, ISSN 1736-2506, Vol. 6, Issue 3, 2019, p. 21; J. Kokott, Chr. Sobotta, “The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR”, “International Data Privacy Law”, <<https://doi.org/10.1093/idpl/ipt017>> (access 01.02.2023).

misuse of private information. The protection of personal data is of fundamental importance to a person's enjoyment of his or her right to respect for private and family life, as guaranteed by Article 8 of the ECHR. In accordance with Article 52(3) of the Charter, Article 7 of the Charter (and Article 8) is thus to be given the meaning and the same scope as Article 8 of the ECHR, as interpreted by the case-law of the ECtHR.

The main principles of personal data protection and the “Right to Data Deletion” are laid down in the case of *Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*.¹³

3.1.1. Two Finnish applicant companies collected data from the Finnish tax authorities for the purpose of publishing information about natural person's taxable income and assets in an online newspaper. Several other publishing and media companies also published such data which, pursuant to Finnish law, are accessible to the public. The Data Protection Ombudsman contacted the applicant companies and advised them that, although accessing and publishing taxation data were not prohibited as such, they had to cease publishing such data in a certain manner and extent. The applicant companies refused to abide by this request, which they considered violated their right to freedom of expression.

3.1.2. In the particular context of data protection, the ECtHR has, on a number of occasions,¹⁴ referred to the Data Protection Convention.¹⁵

That Convention defines personal data in Article 2 as “any information relating to an identified or identifiable individual”. The Court provided an interpretation of the notion of “private life” in the context of storage of personal data by public authorities. The Court pointed out, that the domestic law must afford appropriate safeguards to prevent any such use of personal data as may be inconsistent with the guarantees of Article 8 ECHR. This Article thus provides for the right to a form of informational self-determination, allowing individuals to rely on their right to privacy as regards data which, albeit neutral, are collected, processed and disseminated collectively and in such a form or manner that their Article 8 rights may be engaged.¹⁶

Furthermore the ECtHR stated the relevant principles which must guide its assessment – and, more importantly, that of domestic courts – of necessity. The Court thus identified a number of criteria in the context of balancing the competing rights. The relevant criteria have been defined as: contribution to a debate of public interest, the

¹³ Application no. 931/13, ECtHR 27 June 2017.

¹⁴ European Court of Human Rights, “Guide to the Case-Law of the European Court of Human Rights”, updated 31 August 2022, p. 62-67; European Court of Human Rights, “Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights”, updated on 31 August 2022, p. 56.

¹⁵ Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data, 28 January 1981, European Treaty Series No. 108.

¹⁶ Case of *Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*, Application no. 931/13, ECtHR 27 June 2017, paragraph 137.

degree of notoriety of the person affected, the subject of the news report, the prior conduct of the person concerned, the content, form or consequences of the publication, and, where it arises, the circumstances in which photographs were taken. The Court also examined the way in which the information was obtained and its veracity, and the gravity of the penalty imposed on journalists or publishers.¹⁷

3.2. Judgement of the Court of Justice of the European Union in Case

C-131/12, Google Spain SL, Google Inc./Agencia Espanola de Proteccion de Datos, Mario Costeja Gonzales, 13 May 2014¹⁸

3.2.1. In 2010 a spanish national lodged with the Agencia Espanola de Proteccion de Datos (Spanish Data Protection Agency) a complaint against La Vanguardia Ediciones SL and against Google Spain and Google Inc. He contended that, when an internet user entered his name in the search engine of the Google group, the list of results would display links to two pages of La Vanguardia’s newspaper. Those pages in particular contained an announcement for a real-estate auction organised following attachment proceedings for the recovery of social security debts owed by the plaintiff. With that complaint, the plaintiff requested, first, that Vanguardia will be required either to remove or alter the pages in question (so that the personal data relating to him no longer appeared) or to use certain tools made available by search engines in order to protect the data. Second he requested, that Google Spain or Google Inc. will be required to remove or conceal the personal data relating to him so that the data no longer appeared in the search results.¹⁹

3.2.2. In the judgement, the Court of Justice, found, first of all, that by searching automatically, constantly and systematically for information published on the internet, the operator of a search engine “collects” data within the meaning of the Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and of the free movement of such data.²⁰

The Court considered, furthermore, that the operator, within the framework of its indexing programmes, “retrieves”, “records” and “organises” the data in question, which it than “stores” on its servers and “discloses” and “makes available” to its users in the form of lists of results. Those operations, which are referred to expressly and unconditionally in the above mentioned directive, must be classified as “processing”, regardless

¹⁷ Case of Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland, Application no. 931/13, ECtHR 27 June 2017, paragraph 165. Further: Case of Couderc and Hachette Filipacchi Associes v. France, Application no. 40454/07, ECtHR 10 November 2015, paragraph 93; Case of Axel Springer AG v. Germany, Application no. 39954/08, ECtHR 7 February 2012, paragraphs 90-95.

¹⁸ ECLI:EU:C:2014:317.

¹⁹ Court of Justice of the European Union, Press Release No 70/14.

²⁰ OJ 1995 L 281, p. 31.

of the fact that the operator of the search engine carries them out without distinction in respect of information other than the personal data. The Court also pointed out that the operations referred to by the directive must be classified as “processing” even where they exclusively concern material that has already been published as it stands in the media. A general derogation from the application of the Directive 95/46/EC in such a case would have the consequence of largely depriving the directive of its effect.

The Court further held that the operator of the search engine is the “controller” in respect of that processing, within the meaning of the directive, given that it is the operator which determines the purposes and means of the processing. The Court observed in this regard that, inasmuch as the activity of a search engine is additional to that of publishers of websites and is liable to affect significantly the fundamental rights to privacy and to the protection of personal data, the operator of the search engine must ensure, within the framework of its responsibilities, powers and capabilities, that its activity complies with the directive’s requirements. This is the only way that the guarantees laid down by the Directive 95/46/EC will be able to have full effect and that effective and complete protection of data subjects (in particular of their privacy) may actually be achieved.²¹

The Court pointed out in this context that processing of personal data carried out by such an operator enables any internet user, when he makes a search on the basis of an individual’s name, to obtain, through the list of results, a structured overview of the information relating to that individual on the internet. The Court observed, furthermore, that this information potentially concerns a vast number of aspects of his private life and that, without the search engine, the information could not have been interconnected or could have been only with great difficulty. Internet users may thereby establish a more or less detailed profile of the person searched against. Furthermore, the effect of the interference with the person’s rights is heightened on account of the important role played by the internet and search engines in modern society, which render the information contained in such lists of results ubiquitous. In the light of its potential seriousness, such interference cannot, according to the Court, be justified by merely the economic interest which the operator of the engine has in the data processing. However, inasmuch as the removal of links from the list of results could, depending on the information at issue, have effects upon the legitimate interest of internet users potentially interested in having access to that information, the Court held that a fair balance should be sought in particular between that interest and the data subject’s fundamental rights, in particular the right to privacy and the right to protection of personal data. The Court observed in this regard that, whilst it is true that the data subject’s rights also override, as a general rule, that interest of internet users, this balance may however depend, in

²¹ Press Release No 70/14.

specific cases, on the nature of the information in question and its sensitivity for the data subject's private life and on the interest of the public in having that information, an interest which may vary, in particular, according to the role played by the data subject in public life.²²

The Court word-by-word formulated:²³

“...that Article 12(b) and subparagraph (a) of the first paragraph of Article 14 of Directive 95/46/EC are to be interpreted as meaning that, when appraising the conditions for the application of those provisions, it should inter alia be examined whether a data subject has a right that the information in question relating to him personally should, at this point in time, no longer be linked to his name by a list of results displayed following a search made on the basis of his name, without it being necessary in order to find such a right that the inclusion of the information in question in that list causes prejudice to the data subject. As the data subject may, in the light of his fundamental rights under Articles 7 and 8 of the Charter (Charter of Fundamental Rights of the European Union – author),²⁴ request that the information in question no longer be made available to the general public on account of its inclusion in such a list of results, those rights override, as a rule, not only the economic interest of the operator of the search engine but also the interest of the general public in having access to that information upon a search relating to the data subject's name. However, that would not be the case if it appeared, for particular reasons, such as the role played by the data subject in public life, that the interference with his fundamental rights is justified by the preponderant interest of the general public in having, on account of its inclusion in the list of results, access to the information in question...”

3.3. Judgement of the Court of Justice of the European Union in Case C-507/17, Google LLC/Commission nationale de l'informatique et des libertes (CNIL), 24 September 2019²⁵

3.3.1. The case occurred in 2015/2016. By an adjudication, the Commission nationale de l'informatique et des libertes (CNIL - French Data Protection Authority) imposed a penalty of 100.000 Euro on Google Inc. because of the company's refusal, when granting a de-referencing request, to apply it to all its search engine's domain name extensions. Google Inc. (successor in law Google LLC – author), having been given formal notice by the CNIL to apply the de-referencing to all the extensions, had refused to do so and had confined itself to removing the links in question from only the results displayed following searches conducted from the domain names corresponding to the

²² See Press Release No 70/14.

²³ ECLI:EU:C:2014:317, paragraph 99.

²⁴ OJ 2010 L 83, p. 389.

²⁵ ECLI:EU:C:2019:772.

versions of its search engine in the Member States of the European Union (EU). Google Inc. requested the Conseil d'État (Council of State) to annul the adjudication. It considers that the right to de-referencing does not necessarily require that the links at issue are to be removed, without geographical limitation, from all its search engine's domain names.²⁶

The Conseil d'État wanted to know whether the rules of EU law relating to the protection of personal data²⁷ are to be interpreted as meaning that, where a search engine operator grants a request for de-referencing, that operator is required to carry out that de-referencing on all versions of its search engine or whether, on the contrary, it is required to do so only on the versions of that search engine corresponding to all the Member States or only on the version corresponding to the Member State of residence of the person benefiting from the de-referencing.²⁸

3.3.2. In this judgement the Court of Justice delineated the scope of the “right to be forgotten” in the context of search engines. The Court emphasized that, in a globalised world, internet users' access – including those outside the EU – to the referencing of a link referring to information regarding a person whose centre of interests is situated in the EU is likely to have immediate and substantial effects on that person within the EU itself, so that a global de-referencing would meet the objective of protection referred to in EU law in full. However, it states that numerous third States do not recognise the right to de-referencing or have a different approach to that right. The Court added that the right to the protection of personal data is not an absolute right, but must be considered in relation to its function in society and be balanced against other fundamental rights, in accordance with the principle of proportionality. In addition, the balance between the right to privacy and the protection of personal data, on the one hand, and the freedom of information of internet users, on the other, is likely to vary significantly around the world.²⁹

Thus, the Court concluded that, currently, there is no obligation under EU law, for a search engine operator who grants a request for de-referencing made by a data subject, as the case may be, following an injunction from a supervisory or judicial authority of a Member State, to carry out such a de-referencing on all the versions of its search engine. However, EU law requires a search engine operator to carry out such a de-referencing on the versions of its search engine corresponding to all the Member States and

²⁶ Court of Justice of the European Union, Press Release No 112/19.

²⁷ Directive 95/46/EC and Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and the Council of 27 April 2016 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation – GDPR), OJ 2016 L 119, p. 1, first Corrigendum, OJ 2016 L 314, second Corrigendum, OJ 2018 L 127, and third Corrigendum, OJ 2021 L 074.

²⁸ Press Release No 112/19.

²⁹ Press Release No 112/19.

to take sufficiently effective measures to ensure the effective protection of the data subject's fundamental rights. Thus, such a de-referencing must, if necessary, be accompanied by measures which effectively prevent a search through a version of that search engine "outside the EU", to the links which are the subject of the request for de-referencing (e.g. geo-blocking – author). It will be for the national court to ascertain whether the measures put in place by Google Inc. meet those requirements. Lastly, The Court pointed out that, while EU law does not currently require a de-referencing to be carried out on all versions of the search engine, it does not prohibit such a practice.³⁰

The Court word-by-word formulated:³¹

"...that , on a proper construction of Article 12(b) and subparagraph (a) of the first paragraph of Article 14 of Directive 95/46/EC and Article 17(1) of Regulation 2016/679, where a search engine operator grants a request for de-referencing pursuant to those provisions, that operator is not required to carry out that de-referencing on all versions of its search engine, but on the versions of that search engine corresponding to all the Member States, using, where necessary, measures which, while meeting the legal requirements, effectively prevent or, at the very least, seriously discourage an internet user conducting a search from one of the Member States on the basis of a data subject's name from gaining access, via the list of results displayed following that search, to the links which are the subject of that request..."

3.4. Judgement of the Court of Justice of the European Union in Case C-136/17, G.C. and Others/Commission nationale de l'informatique et des libertes (CNIL), 24 September 2019³².

3.4.1. Ms G.C. and others brought proceedings before the Conseil d'État against the Commission nationale de l'informatique et des libertes (CNIL) concerning four decisions of the CNIL refusing to serve formal notice on Google Inc. to de-reference various links appearing in the lists of results displayed following searches of their names. Those links led to web pages published by third parties that included a satirical photomontage relating to a female politician that was placed online pseudonymously and articles mentioning one of the individuals concerned in his capacity as public relations officer of the Church of Scientology, the judicial investigation of a male politician and the sentencing of another individual for sexual assaults on minors. The Conseil d'État referred to the Directive 95/46/EC and sought, in particular, to establish whether, having regard to the specific responsibilities, powers and capabilities of the operator of a search engine, the prohibition imposed on other controllers on processing data falling within

³⁰ See Press Release No 112/19.

³¹ ECLI:EU:C:2019:772, paragraph 73.

³² ECLI:EU:C:2019: 773.

certain special categories (such as political opinions, religious or philosophical beliefs and sex life) applies also to the operator of a search engine.³³

3.4.2. The Court made clear that the processing of personal data revealing racial or ethnic origin, political opinions, religious or philosophical beliefs, or trade-union membership, and the processing of data concerning health or sex life is prohibited, subject to certain exceptions and derogations. In addition, subject to specific derogations, the processing of data relating to offences, criminal convictions or security measures may be carried out only under the control of official authority, and a complete register of criminal convictions may be kept only under the control of official authority. The Court considered that this prohibition and those restrictions apply, subject to the exceptions provided for by EU law, to all controllers carrying out such processing. It emphasized, however, that the operator of a search engine is responsible not because personal data referred to in those provisions appear on a web page published by a third party but because of the referencing of that page and in particular the display of the link to that web page in the list of results presented to internet users following a search.³⁴

The Court found, next, that while the data subject's rights override, as a general rule, the freedom of information of internet users, that balance may be called into question depending on the nature of the information in question and its sensitivity for the data subject's private life and on the interest of the public in having that information, an interest which may vary, in particular, according to the role played by the data subject in public life. Thus, the Court concluded that, where the operator of a search engine receives a request for de-referencing relating to a link to a web page on which sensitive data are published, the operator must, on the basis of all the relevant factors of the particular case and taking into account the seriousness of the interference with the data subject's fundamental rights to privacy and protection of personal data, ascertain whether the inclusion of that link in the list of results displayed following a search on the basis of the data subject's name is strictly necessary for protecting the freedom of information of internet users potentially interested in accessing that web page by means of such a search.³⁵

Furthermore, where the processing relates to data which are manifestly made public by the data subject, an operator of a search engine may refuse to accede to a request for de-referencing provided that the processing satisfies all the other conditions of lawfulness and unless the data subject has the right to object to that processing on compelling legitimate grounds relating to his or her particular situation.

The Court word-by-word formulated:³⁶

“...that the processing by the operator of a search engine of the special categories

³³ Court of Justice of the European Union, Press Release No 113/19.

³⁵ See Press Release No 113/19.

³⁶ ECLI:EU:C:2019:773, paragraphs 61 and 79.

of data referred to in Article 8(1) of Directive 95/46/EC is capable in principle of being covered by the exceptions in Article 8(2)(a) and (e), which provide that the prohibition is not to apply where the data subject has given his or her explicit consent to such processing, except where the laws of the Member State concerned prohibit such consent, or where the processing relates to data which are manifestly made public by the data subject. Those exception have now been repeated in Article 9(2)(a) and (e) of Regulation (EU) 2016/679...

...that the provisions of Directive 95/46/EC must be interpreted as meaning that, first, information relating to legal proceedings brought against an individual and, as the case may be, information relating to an ensuing conviction are data relating to “offences” and “criminal convictions” within the meaning of Article 8(5) of Directive 95/46/EC, and second, the operator of a search engine is required to accede to a request for de-referencing relating to links to web pages displaying such information, where the information relates to an earlier stage of the legal proceedings in question and, having regard to the progress of the proceedings, no longer corresponds to the current situation, in so far as it is established in the verification of the reasons of substantial public interest referred to in Article 8(4) of Directive 95/46/EC that, in the light of all the circumstances of the case, the data subject’s fundamental rights guaranteed by Articles 7 and 8 override the rights of potentially interested internet users protected by Article 11 of the Charter (freedom of expression and information - author)...”

3.5. Judgement of the Court of Justice of the European Union in Case C-460/20, TU, RE/Google LLC, 8 December 2022³⁷

3.5.1. The case occurred in... Two managers of a group of investment companies requested Google to de-reference results of a search made on the basis of their names, which provided links to certain articles criticising that group’s investment model. They assert that those articles contain inaccurate claims. They also requested Google to remove photos of them, displayed in the form of “thumbnails”, from the list of results of an image search made on the basis of their names. That list displayed only the thumbnails as such, without reproducing the context of the publication of those photos on the referenced internet page. In other words, the original context of the images’ publication was neither stated nor otherwise visible when the thumbnails were displayed.³⁸

Google refused to comply with that request, referring to the professional context in which those articles and photos were set and arguing that it was unaware whether the information contained in those articles were accurate or not. The German Federal Court of Justice, before the dispute was brought, requested the Court of Justice to provide an interpretation of the general data protection regulation, which governs the right

³⁷ ECLI:EU:C:2022:962.

³⁸ Court of Justice of the European Union, Press Release No 197/22.

to erasure (“right to be forgotten”) as well as the directive on the protection of individuals with regard to the processing of personal data, read in the light of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (Articles 7, 8, 11 and 16).³⁹

3.5.2. In the judgement, the Court pointed out that the right to protection of personal data is not an absolute right but must be considered in relation to its function in society and be balanced against other fundamental rights, in accordance with the principle of proportionality. Accordingly, the general data protection regulation expressly provides that the right to erasure is excluded where processing is necessary for the exercise of the right, in particular, of information. The data subject’s rights to protection of private life and protection of personal data override, as a general rule, the legitimate interest of internet users who may be interested in accessing the information in question. That balance may, however, depend on the relevant circumstances of each case, in particular on the nature of that information and its sensitivity for the data subject’s private life and on the interest of the public in having that information, an interest which may vary, in particular, according to the role played by that person in public life. However, the right to freedom of expression and information cannot be taken into account where, at the very least, a part – which is not of minor importance – of the information found in the referenced content proves to be inaccurate.⁴⁰

Regarding, first, the obligations of the person requesting de-referencing on account of inaccurate content, the Court stated that it is for the person making such a request to establish the manifest inaccuracy of the information or of a part of that information which is not of minor importance. However, in order to avoid imposing on that person an excessive burden which is liable to undermine the practical effect of the right to de-referencing, that person has to provide only evidence that can reasonably be required of him or her to try to find.⁴¹

Regarding, second, the obligations and responsibilities incumbent on the operator of the search engine, the Court considered that, following a request for de-referencing, the operator of the search engine must take into account all the rights and interests involved and all the circumstances of the case. However, that operator cannot be required to play an active role in trying to find facts which are not substantiated by the request for de-referencing, for the purposes of determining whether that request is well-founded or not. Therefore, where the person who has made a request for de-referencing submits relevant and sufficient evidence capable of substantiating his or her request and of establishing the manifest inaccuracy of the information found in the referenced content, the operator of the search engine is required to accede to that request. Where the inaccuracy of information found in the referenced content is not obvious, in the light of the evidence provided

³⁹ Press Release No 197/22.

⁴⁰ See Press Release No 197/22.

⁴¹ Press Release No 197/22.

by the person making the request, that search engine operator is not required, where there is no judicial decision, to accede to such a request. However, in such a situation, the person making the request must be able to bring the matter before the supervisory authority or the judicial authority so that it carries out the necessary checks and orders that controller to adopt the necessary measures. The operator of the search engine has to warn internet users of the existence of administrative or judicial proceedings.⁴²

As regards the display of photos in the form of thumbnails, the Court decided that the display, following a search by name, in the form of thumbnails, of photos of the data subject is such as to constitute a particular significant interference with that person's rights to private life (Article 7 of the Charter) and their personal data (Article 8 of the Charter). The Court observed that when the operator of the search engine receives a request for de-referencing concerning photos displayed in the form of thumbnails, it must ascertain whether displaying those photos is necessary for exercising the right to freedom of information of internet users who are potentially interested in accessing those photos. In that regard, contribution to a debate of public interest is an essential factor to be taken into consideration when striking a balance between competing fundamental rights. The Court clarified that a separate weighing-up of competing rights and interests is required, where, on the one hand, what is at issue are articles containing photos which, when placed into their original context, illustrate the information provided in those articles and the opinions expressed in them, or, on the other hand, photos displayed in the list of results in the form of thumbnails by a search engine outside the context in which they were published on the original internet page. In the weighing-up exercise concerning photos displayed in the form of thumbnails, the Court held that account must be taken of the informative value of those photos without taking into consideration the context of their publication on the internet page from which they are taken.⁴³

The Court word-by-word formulated:⁴⁴

“...the obligations of the person requesting de-referencing on account of the referenced content being inaccurate, it is for that person to establish the manifest inaccuracy of the information found in that content or, at the very least, of a part – which is not minor in relation to the content as a whole – of that information...In that regard, that person cannot be required, in principle, to produce, as from the pre-litigation stage, in support of his or her request for de-referencing made to the operator of the search engine, a judicial decision against the publisher of the website in question, even in the form of a decision given in interim proceedings...It should be added that, in accordance with what has been stated in the present judgement, it would also be disproportionate to de-reference articles, with the result that accessing all of them on the internet would

⁴² See Press Release No 197/22.

⁴³ Press Release No 197/22.

⁴⁴ ECLI:EU:C:2022:962, paragraphs 68, 74, 95, 100 and 108.

be difficult, in a situation where only certain information of minor importance, in relation to the content found in those articles as a whole, proves to be inaccurate...

A person`s image constitutes one of the chief attributes of his or her personality as it reveals the person`s unique characteristics and distinguishes the person from others. The right to the protection of one`s image is thus one of the essential components of personal development and mainly presupposes that person`s control over the use of that image, including the right to refuse publication of it...the purpose of the processing at issue, it should be noted that the publication of photographs as a non-verbal means of communication is likely to have a stronger impact on internet users than text publications. Photographs are, as such, an important means of attracting internet users`s attention and may encourage an interest in accessing the articles they illustrate...In the light of all the foregoing, Article 12(b) and point (a) of the first paragraph of Article 14 of Directive 95/46 as well as Article 17(3)(a) of the GDPR must be interpreted as meaning that, in the context of the weighing-up exercise which is to be undertaken between the rights referred to in Articles 7 and 8 of the Charter, on the one hand, and those referred to in Article 11 of the Charter, on the other hand, for the purposes of examining a request for de-referencing..., account must be taken of the informative value of those photographs regardless of the context of their publication on the internet page... ”

4. Related Article of the General Data Protection Regulation and suitable Recital

Following the 2014 judgement of the EU Court of Justice the European Parliament and the Council established the cited EU General Data Protection Regulation 2016/679 (GDPR). Adopted in April 2016 and applicable from May 2018, the GDPR is the centrepiece of the recent reform of the EU regulatory framework for protection of personal data. It replaced the Directive 95/46/EC and has become the most significant piece of data protection legislation in the EU.⁴⁵

The “right to be forgotten” appears in Article 17 of the GDPR:

Right to erasure (“right to be forgotten”)

1) The data subject shall have the right to obtain from the controller the erasure of personal data concerning him or her with undue delay and the controller shall have the obligation to erase personal data without undue delay where one of the following grounds applies:

⁴⁵ For more information see F. Bieker, “The Right to Data Protection – Individual and Structural Dimensions of Data Protection in EU Law”, “Information, Technology and Law”, ISBN 978-94-6265-5027, Vol.34, Kiel/The Hague 2022; Ch. Kuner, L.A. Bygrave., Ch. Docksey, L. Drechsler (eds.), “The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Commentary”, ISBN 978-0-19-882649-1, Oxford University Press 2020; K. von Lewinsky, G. Rüpke, J. Eckardt (eds.), “Datenschutzrecht – Grundlagen und europarechtliche Umgestaltung <Data protection law – Principles and european Remodelling>”, ISBN 9783406740282, Munich 2022, p. 114-276.

- a) the personal data are no longer necessary in relation to the purposes for which they were collected or otherwise processed;
- b) the data subject withdraws consent on which the processing is based according to point (a) of Article 6(1), or point (a) of Article 9(2), and where there is no other legal ground for the processing;
- c) the data subject objects to the processing pursuant to Article 21(1) and there are no overriding legitimate grounds for the processing, or the data subject objects to the processing pursuant to Article 21(2);
- d) the personal data have been unlawfully processed;
- e) the personal data have to be erased for compliance with a legal obligation in Union or Member State law to which the controller is subject;
- f) the personal data have been collected in relation to the offer of information society services referred to in Article 8(1).

2) Where the controller has made the personal data public and is obliged pursuant to paragraph 1 to erase the personal data, the controller, taking account of available technology and the cost of implementation, shall take reasonable steps, including technical measures, to inform controllers which are processing the personal data that the data subject has requested the erasure by such controllers of any links to, or copy or replication of, those personal data.

- 3) Paragraphs 1 and 2 shall not apply to the extent that processing is necessary:
- a) for exercising the right of freedom of expression and information;
 - b) for compliance with a legal obligation which requires processing by Union or Member State law to which the controller is subject or for the performance of a task carried out in the public interest or in the exercise of official authority vested in the controller;
 - c) for reasons of public interest in the area of public health in accordance with points (h) and (i) of Article 9(2) as well as Article 9(3);
 - d) for archiving purposes in the public interest, scientific or historical research purposes or statistical purposes in accordance with Article 89(1) in so far as the right referred to in paragraph 1 is likely to render impossible or seriously impair the achievement of the objectives of that processing; or
 - e) for the establishment, exercise or defence of legal claims.

The correspondingly-named rule is accompanied by Recital 66 of the GDPR:

To strengthen the right to be forgotten in the online environment, the right to erasure should also be extended in such a way that a controller who has made the personal data public should be obliged to inform the controllers which are processing such personal data to erase any links to, or copies or replications of those personal data. In doing

so, that controller should take reasonable steps, taking into account available technology and the means available to the controller, including technical measures, to inform the controllers which are processing the personal data of the data subject's request.

5. Main takeaways

The “right to data deletion” or “right to be forgotten” reflects the claim of an individual to have certain data removed so that third persons can no longer trace them.⁴⁶ One can define it as the “right to silence” on past events in life that are no longer occurring.⁴⁷ Based on grounds relating to its particular situation, a data subject can request public authorities or a search engine operator to “de-reference” from search results links leading to websites containing personal data pertaining to it.⁴⁸ The “right to be forgotten” is a human right, but no absolute right. When the deleting of search results might negatively affect others, such request have to be carefully weighed against their rights. That means that the “right to data deletion” is not unreservedly guaranteed; it is limited especially when colliding with the information society's right of freedom of expression and information under Article 10 of the ECHR and Article 11 of the Charter. Other exceptions are if the processing of data which is subject to an erasure request is necessary to comply with legal obligations, for archiving purposes in the public interest, scientific or historical research purposes or statistical purposes or for the defence of legal claims.⁴⁹ Consequence: Giving competing interests and the hyper-connected nature of the internet, the “right to be forgotten” is much more complicated than individuals simply requesting that an organisation erase their personal data.⁵⁰

A data subject is not required to exercise its “right to data deletion” or “right to be forgotten”. But when it does the erasure request is not subject to any particular form. Also the search engine operator may not require a specific form.⁵¹ The right is to exercise against controllers who must respond without “undue delay”⁵², in any event within one month, although this can be extended in difficult cases. The controller has to prove

⁴⁶ See R. H. Weber, “The right to be forgotten. More than a Pandora's Box”, “Journal on Intellectual Property, Information, Technology and E-Commerce Law (JIPITEC)”, ISSN 2190-3387, 2011, p. 120; A. Leger, “Data Protection versus Freedom of Information”, “Data Law”, ISSN 1736-2506, Vol. 6, Issue 3, 2019, p. 23.

⁴⁷ G. Pino, “The right to personal identity in Italian private law: Constitutional interpretation and judge-made rights”, M. van Hoecke, F. Ost (eds.), “The harmonization of private law in Europe”, ISBN 978-1-84113-137-5, Oxford University Press 2000, p. 237.

⁴⁸ See J. Globocnik, “The Right to Be Forgotten is Taking Shape: CJEU Judgments in GC and Others (C-136/17) and Google v CNIL (C-507/17)”, “Journal of European and International IPLaw (GRUR International)”, ISSN 2632-8550, Vol. 69, Issue 4, 2020, p. 381.

⁴⁹ Art. 17(3) of the GDPR; see GDPR.EU, <<https://www.gdpr-info.eu/issues/right-to-be-forgotten>> (access 31.01.2023).

⁵⁰ GDPR.EU, <<https://www.gdpr-info.eu/issues/right-to-be-forgotten>> (access 31.01.2023).

⁵¹ See GDPR.EU, <<https://www.gdpr-info.eu/issues/right-to-be-forgotten>> (access 31.01.2023).

⁵² Art. 17 (1) of the GDPR.

the identity of the data subject and can request additional information.⁵³ All this can create a challenge for an organisation as any of its employees could receive a valid verbal request.

6. Conclusion

Should a person be “punished” for a “mistake” years or decades later because of indexed websites on search engines like Google?⁵⁴

– The “right to data deletion” or “right to be forgotten” has arisen from desires of individuals to “determine the development of their life in an autonomous way, without being perpetually or periodically stigmatised as a consequence of a specific action performed in the past”.⁵⁵ The right is based on Article 8 of the ECHR and was established in the 2014 landmark decision of the CJEU, further shaped by two 2019 judgements and a 2022 judgement. The latter brought the processing of sensitive data by search engines out of the grey area caused by the first Court’s decision; however certain important aspects of the “right to be forgotten” remained unanswered.⁵⁶ The right is now enshrined in Article 17 of the GDPR. It continues to be open to improvement. It would under no circumstances decrease the quality of the internet through censorship.⁵⁷

Reference list (գրականության ցանկ, список литературы)

1. F. Bieker, The Right to Data Protection – Individual and Structural Dimensions of Data Protection in EU Law, Information, Technology and Law Series, ISBN 978-94-6265-5027, Vol. 34, Kiel/The Hague, 2022.
2. V. Boehme-Neßler, Das Recht auf Vergessenwerden – Ein neues Internet-Grundrecht im Europäischen Recht <The Right to be Forgotten – A new fundamental right of the internet in european law>, Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ), ISSN 0721-880X, Vol. 33, Issue 13, 2014, p. 825-830.
3. J. Centon, Data Deletion and Censorship, Data Protection and Privacy, ISSN 8231-3616, Vol. 31, Issue 10, 2018, p. 26-31.
4. B. Cooper, Google And The Right To Be Forgotten, Search Engine Journal (SEJ)

⁵³ European Commission, “Rules for business and organizations”, <<https://www.ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection>> (access 01.02.2023).

⁵⁴ See B. Cooper, “Google And The Right To Be Forgotten”, “Search Engine Journal (SEJ) 2022”, <<https://www.searchenginejournal.com/google-and-the-right-to-be-forgotten>> (access 01.02.2023).

⁵⁵ A. Mantelero, “The EU Proposal for a General Data Protection Regulation and the roots of the “right to be forgotten”, “Computer Law & Security Review”, ISSN 0267-3649, Vol. 29, Issue 3, 2013, p. 231.

⁵⁶ J. Globocnik, “The Right to Be Forgotten is Taking Shape: CJEU Judgments in GC and Others (C-136/17) and Google v CNIL (C-507/17)”, “Journal of European and International IPLaw (GRUR International)”, ISSN 2632-8550, Vol. 69, Issue 4, 2020, p. 381.

⁵⁷ See T. Mayes, “We have no right to be forgotten online”, <<https://www.theguardian.com/commentis-free/libertycentral/2011/mar/18/forgotten-online-european-union-law-internet>> (access 20.03.2011).

- 2022, <<https://www.searchenginejournal.com/google-and-the-right-to-be-forgotten>> (access 01.02.2023).
5. European Commission , Rules for business and organizations, <<https://www.ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection>> (access 01.02.2023).
 6. GDPR.EU, <<https://www.gdpr-info.eu/issues/right-to-be-forgotten>> (access 31.01.2023).
 7. J. Globocnik, The Right to Be Forgotten is Taking Shape: CJEU Judgments in GC and Others (C-136/17) and Google v CNIL (C-507/17), Journal of European and International IPLaw (GRUR International), ISSN 2632-8550, Vol. 69, Issue 4, 2020, p. 380-388.
 8. J. Kokott, Chr. Sobotta, The distinction between privacy and data protection in the jurisprudence of the CJEU and the ECtHR, International Privacy Law, (access 01.02.2023).
 9. Ch. Kuner, L.A. Bygrave, Ch. Docksey, L. Drechsler (eds.), The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A Commentary, ISBN 978-0-19-882649-1, Oxford University Press 2020.
 10. K. von Lewinski, G. Rüpke, J. Eckhardt (eds.), Datenschutzrecht – Grundlagen und europarechtliche Neugestaltung <Data protection law – Principles and european Remodelling>, ISBN9783406740282, Munich 2022, 53, 58.
 11. A. Mantelero, The EU Proposal for a General Data Protection Regulation and the roots of the “right to be forgotten”, Computer Law & Security Review, ISSN 0267-3649, Vol. 29, Issue 3, 2013, p. 229-235.
 12. T. Mayes, We have no right to be forgotten online, <<https://www.theguardian.com/commentisfree/libertycentral/2011/mar/18/forgotten-online-european-union-law-internet>> (access 20.03.2011).
 13. Cl. Perarnaud, Right to be forgotten, digwatch Observatory, <<https://www.digwatch/topics/right-to-be-forgotten>, Keyword: Right to be forgotten in 2022> (access 01.02.2023).
 14. G. Pino, The right to personal identity in Italian private law: Constitutional interpretation and judge-made rights, M. van Hoecke, F. Ost (eds.), The harmonization of private law in Europe, ISBN 978-1-84113-137-5, Oxford University Press 2000, p. 237.
 15. R.H.Weber, “The right to be forgotten”. More than a Pandora`s Box, Journal on Intellectual Property, Information, Technology and E-Commerce Law (JIPITEC), ISSN 2190-3387, 2011, p. 120.
 16. Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-131/12, Google Spain SL, Google Inc./Agencia Espanola de Proteccion de Datos, Mario Costeja Gonzales, 13 May 2014, ECLI:EU:C:2014:317.
 17. Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-507/17, Google LLC/Commission nationale de l’informatique et des libertes (CNIL), 24

● ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ● LEGALITY ● ЗАКОННОСТЬ № 133 2023

September, ECLI:EU:C:2019:772.

18. Judgement of the Court of Justice of the European Union in the Case C-136/17, G.C. and Others/Commission nationale de l'informatique et des libertes (CNIL), 24 September 2019, ECLI:EU:C:2019:773.
19. Judgement of the European Court on Human Rights in the Case of Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland, Application no. 931/13, 27 June 2017.

Նորբերթ Բերնադորֆ

*ՀՀ դատախազության «Օրինականություն»
գիտազործնական պարբերականի խմբագրական խորհրդի անդամ,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր,
Մարբուրգի Ֆիլիպսի անվան համալսարանի պատվավոր պրոֆեսոր,
Հիմնարար իրավունքների Եվրոպական միության խարտիայի
ազգային փորձագետ (Վիեննա),
Գերմանիայի դաշնային սոցիալական դատարանի նախկին դատավոր*

**ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
«ՏՎՅԱԼՆԵՐԸ ՉՆՉԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ»⁵⁸**

Համառոտագիր

«Տվյալների ջնջման իրավունքը» կամ «Մոռացված լինելու իրավունքը» համեմատաբար նոր և ձևավորվող իրավական հայեցակարգ է, որը մեծ նշանակություն ունի համացանցի քաղաքականության համար: Որոնողական համակարգերի առաջադեմ էվոյուցիան ու տարածումը և դրանց աճող հզորությունը ցույց են տալիս, որ անձնական կյանքի գաղտնիության որոշակի աստիճանի պաշտպանությունն անբակտելի է և անհրաժեշտ: Այս հոդվածը ներկայացնում է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի և Եվրոպական միության արդարադատության դատարանի իրավասությունները և 2014, 2019 և 2022 թվականների վճիռները, որոնք լրացնում են նախկինում արտահայտված նախադեպային իրավունքը: Հոդվածում նշվում են տվյալների պաշտպանության հիմնարար իրավունքի մեկնաբանման վերաբերյալ նախադեպային իրավունքի հիմնական բնութագրերը: Առանցքային վարկածն այն է, որ Եվրոպայի երկու բարձրագույն դատարանների վճիռներում կարևոր դեր է հատկացվում գաղտնիության և տվյալների պաշտպանության հիմնարար իրավունքների զարգացմանը և դոկտրինին: Հոդվածում ներկայացվել են նաև այնպիսի կարևոր իրավական ակտեր, ինչպիսին է Տվյալների պաշտպանության ընդհանուր կանոնակարգի 17-րդ հոդվածը:

Հիմնաբառեր- տվյալները ջնջելու իրավունք, մոռացված լինելու իրավունք, գուգլ, տեղեկատվական հասարակություն, անձնական տվյալներ, տվյալների պաշտպանություն, Եվրոպական միության արդարադատության դատարան, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, որոնման համակարգի օպերատոր, ինտերնետային քաղաքականություն:

⁵⁸ Հոդվածը ներկայացվել է 06.02.2023թ., գրախոսվել է 24.03.2023թ.:

Норберт Бернсдорф

*член редакционной коллегии научно-практического
журнала «Законность» Прокуратуры РА,
доктор юридических наук,
почетный профессор в Марбургском университете им. Филиппа,
национальный ключевой эксперт Европейской хартии
основополагающих прав (Вена), бывший судья
федерального суда по социальным делам Германии.*

ЗАЩИТА ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ И «ПРАВО НА УДАЛЕНИЕ ДАННЫХ»⁵⁹

Абстракт

«Право на удаление данных» или «Право быть забытым» — это относительно недавнее развивающееся юридическое понятие, имеющее большое значение для интернет политики. Прогрессивная эволюция и распространение поисковых систем, а также их растущая мощь демонстрируют, что определенная степень защиты конфиденциальности личной жизни необходима. В этой статье основное внимание уделяется юрисдикции Европейского суда по правам человека и знаменательному решению Суда Европейского Союза от 2014 года, а также постановлениям от 2019 и 2022 годов, которые дополняют предыдущую прецедентную практику. В статье определены основные характеристики судебной практики по толкованию права на защиту данных. Гипотеза заключается в том, что юрисдикция двух высших судов Европы играет важную роль в развитии основных прав на неприкосновенность частной жизни и защиту данных и оказывает значительное влияние на их доктрину. Учитываются также тесно связанные правовые инструменты, такие как ст. 17 нового Общего регламента по защите данных.

Ключевые слова: право на удаление данных; право быть забытым; гугл; информационное общество; личные данные; защита данных; СЕС; ЕСПЧ; оператор поисковой системы; интернет политика.

⁵⁹ Статья была представлена 06.02.2023 и прошла рецензирование 24.03.2023.

<https://doi.org/10.59821/18294219-2023.1-skdp>

Сергей Коновалов

*К.ю.н., ассистент кафедры уголовного процесса,
правосудия и прокурорского надзора Юридического факультета
Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова*

ДЕПОНИРОВАНИЕ ПОКАЗАНИЙ В НЕМЕЦКОМ УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ: КРИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ПОСТСОВЕТСКОГО МИФА¹

Абстракт

В статье рассматривается немецкий опыт нормативного закрепления и практического применения уголовно-процессуального института депонирования показаний. Сегодня эта процедура активно обсуждается на всём постсоветском пространстве. Особую остроту данному обсуждению придаёт тот факт, что уже семь стран бывшего СССР (Литва, Эстония, Молдавия, Украина, Казахстан, Киргизия и Армения) внедрили институт депонирования в своё уголовное судопроизводство.

Автор статьи приходит к заключению, что опыт ФРГ не может служить позитивным примером для подобного рода реформ. По мнению автора, немецкий вариант депонирования не имеет под собой внятной концептуальной основы, а само его существование, по всей видимости, является следствием исторической случайности.

В статье также демонстрируется надуманность часто проводимых параллелей между немецкими и постсоветскими нормами о депонирования. Гораздо более правдоподобной кажется гипотеза о том, что постсоветские реформаторы опирались на американский опыт, имеющий свою особую внутреннюю логику.

Центральная мысль статьи состоит в принципиальной несовместимости института депонирования с началами континентального предварительного расследования. Этот вывод может быть полезен для дальнейшего осмысления актуальных проблем досудебного производства.

Ключевые слова: уголовный процесс; досудебное производство; предварительное следствие; депонирование; свидетельские показания; оглашение показаний; Германия; постсоветские государства.

¹ Статья была представлена 16.03.2023 и прошла рецензирование 17.03.2023.

1. Введение. Понятие депонирования и проблема его универсальности

Тема депонирования показаний в наши дни стала одной из тех тем, которые горячо обсуждаются на всём постсоветском пространстве. Тем не менее, сам этот институт для большинства стран бывшего СССР по-прежнему остаётся своего рода правовой экзотикой. Поэтому, прежде чем перейти к постановке проблемы, стоит коротко пояснить смысл термина «депонирование».

Слово «депонирование» происходит от латинского глагола “*depono*”, одно из значений которого – «отдавать на сохранение»². В лексику современных русскоговорящих процессуалистов оно, по всей видимости, вошло как перевод английского термина “*deposition*”³. По крайней мере, именно так в оригинале именуется соответствующий американский институт, очевидно, ставший образцом для отдельных постсоветских реформ⁴.

Отталкиваясь от обозначенной этимологии, можно сказать, что суть депонирования в интересующем нас контексте⁵ состоит в *целенаправленном «сохранении» для последующего оглашения в судебном разбирательстве показаний свидетеля, осуществляемом посредством его допроса судьёй в ходе предварительного расследования*⁶.

Предложенное определение не случайно начинается со слова «целенаправленный». Думается, что это один из существенных признаков депонирования, его яркая отличительная черта. Без указания на целенаправленность оно из экзотики превращается в институт, знакомый огромному множеству самых разных право-

² Петрученко О. Латинско-русский словарь. М., 1914. С. 180. Ср. также значения глагола “*depono*” в словаре за авторством И.Х. Дворецкого: «отдавать на хранение; ... юр. депонировать» (Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. М., 1976. С. 309).

³ В весьма авторитетном словаре латинского языка, составленном Ч.Т. Льюисом и Ч. Шортом, в качестве производного от глагола “*depono*” названо существительное “*depositio*”, на английский переводимое в том числе как “*deposition*” (Lewis Ch.T., Short Ch. A New Latin Dictionary. New York, Oxford, 1891. P. 551).

⁴ Об этом см. далее.

⁵ В американской научной литературе принято выделять «два основных вида депонирования: закрепляющее (*perpetuation*) и раскрывающее (*discovery*). Закрепляющее депонирование проводится для того, чтобы “закрепить” показания в тех случаях, когда ожидается, что свидетель окажется недоступен при рассмотрении дела в суде. Раскрывающее депонирование, как следует из его названия, – это инструмент для получения [стороной – С.К.] новой информации от депонента или о нём» (Ortman W. Confrontation in the Age of Plea Bargaining // Columbia Law Review. 2021. Vol. 121. P. 487). Однако в уголовных делах «раскрывающее» депонирование практически не применимо (Montoya J. A Theory of Compulsory Process Clause Discovery Rights // Indiana Law Journal. 1995. Vol. 70. P. 856). Последний тезис в ещё большей мере справедлив для постсоветского пространства.

⁶ Ср. описание процедуры депонирования в Федеральных правилах уголовного судопроизводства США (правило 15): «Сторона вправе ходатайствовать о депонировании потенциального свидетеля, чтобы сохранить его показания для судебного разбирательства» (Federal Rules of Criminal Procedure // https://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp/rule_15URL: (дата обращения 03.03.2023)).

порядков. В этом смысле показательно, что некоторые постсоветские исследователи без труда находят аналоги американского депонирования даже в дореволюционной России⁷. Ведь идея о том, что судья, заслушав показания свидетеля в ходе предварительного расследования, тем самым обеспечивает потенциальную возможность их последующего оглашения в суде, в определённой мере является универсальной.

В самом деле, мысль об особом качестве сведений, собранных носителем судебной власти (в том числе на предварительном расследовании), свойственна для многих стран не только англо-саксонского, но и континентального права. Согласно классическим воззрениям, именно судебная природа процессуально значимой информации служит центральным условием признания за нею статуса доказательств, способных лечь в основу приговора⁸. Отсюда, помимо прочего, следует, что оглашение зафиксированных ранее показаний возможно лишь при условии, что они были даны пред лицом представителя судебной власти.

Другой важной точкой соприкосновения англо-саксонской и континентальной моделей уголовного процесса является начало *непосредственности* исследования доказательств в судебном разбирательстве. Из него, в частности, вытекает, что оглашение показаний, зафиксированных в ходе предварительного расследования, возможно лишь в отдельных, крайне редких случаях. Так, И.Я. Фойницкий, рассуждая о российском дореволюционном процессе, основанном на классических континентальных началах, писал, что «прочтение записей предварительного следствия составляет исключение»⁹. Весьма похоже на это звучит современная норма, закреплённая в Федеральных правилах уголовного судопроизводства США (правило 15): суд вправе удовлетворить ходатайство о «депонировании потенциального свидетеля» лишь при наличии «исключительных обстоятельств» (*“exceptional circumstances”*).

Не менее созвучны и принятые в различных правовых системах типовые ситуации возможного оглашения ранее данных показаний. Устав уголовного судопроизводства 1864 г. «дозволял прочтение показаний свидетелей, не явившихся в суд», в частности, «за смертью, болезнью, совершенною дряхлостью или дальнею отлучкою»¹⁰. Американское законодательство в основном исходит из аналогичных предпосылок, «разрешая депонирование в уголовных делах в случаях проживания свидетеля вне пределов юрисдикции; предполагаемого отъезда за её

⁷ См., например: Терехов А.Ю., Латыпов В.С. Необходимость депонирования показаний свидетелей и потерпевших по сложным уголовным делам // Вестник Казанского юридического института МВД России. 2021. № 1. С. 118.

⁸ Курс уголовного процесса / Под ред. Л.В. Головки. М., 2021. С. 454-455 (автор главы – Л.В. Головки).

⁹ Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. СПб, 1910. С. 301.

¹⁰ Там же.

границы; невозможности его поиска в пределах юрисдикции, несмотря на должные усилия; болезни или инвалидности либо надвигающейся смерти»¹¹.

В общем, идею ограниченного использования в судебном разбирательстве «досудебных» показаний, предварительно «сохранённых» судьёй, действительно можно назвать универсальной. Но говорит ли это об универсальности депонирования? Думается, что нет. Ведь то депонирование, о котором грезят столь многие современные правоведаы, имеет вполне конкретную цель. Оно не просто *позволяет* сохранить показания для их последующего оглашения. Оно *существует* ради возможности их оглашения. И эта цель, как представляется, совершенно несовместима с континентальным представлением о предварительном расследовании.

Чтобы в этом убедиться, стоит вновь взглянуть на приведённые выше перечни «исключительных обстоятельств». При всём их несомненном сходстве, между ними есть одно принципиальное отличие. В то время как американское право рассуждает о событиях будущего («предполагаемом отъезде», «надвигающейся смерти»), российский дореволюционный закон говорит о свершившемся факте (свидетель не явился). Соответственно, сам момент определения «исключительных обстоятельств» различается радикально.

Для депонирования их обнаружение выступает в качестве предпосылки. Американский судья приступает к «досудебному» допросу только потому, что к этому времени уже есть основания опасаться будущей неявки свидетеля. Тем самым его показания целенаправленно «сохраняются» для возможного оглашения. В отличие от этого, в континентальной традиции суд, как правило, впервые задумывается об оглашении показаний лишь в ситуации реального отсутствия свидетеля в судебном разбирательстве. Иными словами, «досудебные» допросы несколько не зависят от возможной неявки свидетеля. Более того, нередко они проводятся с ясным пониманием того, что составленный протокол едва ли будет оглашаться в судебном разбирательстве.

Это различие напрямую связано с концепцией *предварительного следствия*, одной из наиболее ярких отличительных черт континентального уголовного процесса¹². Говоря предельно кратко, суть в том, что если в странах общего права предварительное производство в основном находится в руках полиции, то в государствах романо-германской правовой семьи его центральной фигурой является следственный судья¹³. Поскольку он рассматривается как представитель судебной власти,

¹¹ Ratnoff M.F. Comment: The New Criminal Deposition Statute in Ohio – Help or Hindrance to Justice? // Case Western Reserve Law Review. 1968. Vol. 19. P. 284. См. также Ferdico J.N., Fradella H.F., Totten C.D. Criminal Procedure for the Criminal Justice Professional. Wadsworth, 2009. P. 81.

¹² Подробнее об идее предварительного следствия в сопоставлении с англосаксонским вариантом предварительного производства см.: Головкин Л.В. Материалы к построению сравнительного уголовно-процессуального права: источники, доказательства, предварительное производство // Труды юридического факультета. Кн. 11. М., 2009. С. 325–340.

¹³ В дореволюционной России этот субъект именовался «судебным следователем».

весь собранный им доказательственный массив (материалы уголовного дела) считается полностью пригодным для использования в судебном разбирательстве.

Соответственно, в отличие от американской полиции, континентальному следователю (следственному судье) незачем прибегать к каким бы то ни было специальным процедурам по «сохранению» свидетельских показаний. Составленный им самим протокол допроса вполне годится для того, чтобы в случае необходимости быть оглашённым в суде. В этом смысле абсолютно любое следственное действие, произведённое в рамках предварительного следствия (будь то допрос, обыск, выемка и т.д.), так или иначе способствует «сохранению» доказательств для будущего судебного разбирательства.

Более того, право на производство следственных действий в континентальном уголовном процессе традиционно предоставляется не только следственному судье непосредственно, но и другим органам, действующим от его имени. К примеру, И.Я. Фойницкий, отмечая, что «протоколы дознания с [показаниями, записанными на предварительном следствии, – С.К.] ... сравниваемы быть не могут», далее делал оговорку, что «записи, сделанные полицией или должностными лицами, действовавшими на правах следователя, ... судебная практика ставит наряду с записями предварительного следствия»¹⁴. Поэтому «протоколы, составленные чинами сельской или городской полиции допускались к прочтению [в судебном разбирательстве – С.К.] ... если полиция действовала на правах судебного следователя или заменяя его»¹⁵.

В этом контексте вполне закономерно звучит наблюдение М.Р. Дамаски об «относительно бóльшей легкости, с которой континентальный прокурор [в отличие от англо-саксонского – С.К.] может привлекать для доказывания досудебные показания свидетелей. Практически во всех правопорядках свидетельские показания, записанные в ходе предварительного расследования, а часто даже раньше, во время предшествующей ему деятельности полиции, могут использоваться в суде для доказывания существенных обстоятельств»¹⁶.

С учётом соображений, изложенных выше, кажется очевидным, что идею депонирования (целенаправленного сохранения показаний для судебного разбирательства) с континентальной логикой предварительного производства совместить невозможно. Этот вывод в полной мере справедлив для любого из постсоветских государств. Несмотря на то, что в советскую эпоху следователь перестал быть судьёй *stricto sensu*¹⁷, континентальное представление о следственном действии как

¹⁴ Фойницкий И.Я. Указ. соч. С. 300-301.

¹⁵ Там же. С. 303.

¹⁶ Damaska M.R. Evidentiary Barriers to Conviction and Two Models of Criminal Procedure: a Comparative Study // University of Pennsylvania Law Review. 1973. Vol. 121. P. 519.

¹⁷ Подробнее об этом см.: Васильев О.Л. Справедливость на досудебных стадиях уголовного процесса России: Монография. М., 2017. С. 320-328.

о легитимном способе собирания полноценных доказательств по-прежнему актуально на всём постсоветском пространстве. Предварительное расследование и сегодня «обеспечивает органы правосудия материалами об исследованных и предварительно доказанных обстоятельствах преступления»¹⁸. При таких обстоятельствах никаких внятных концептуальных предпосылок для идеи об особом качестве «депонированных» доказательств нет и быть не может.

Тем не менее, вот уже 20 лет мы можем наблюдать, как институт депонирования стремительно завоёвывает постсоветское пространство. На данный момент эта процедура используется уже в семи государствах: в Литве (ст. 173 УПК¹⁹), Эстонии (ст. 69.1 УПК²⁰), Молдавии (ст. 109 УПК²¹), на Украине (ст. 225 УПК²²), в Казахстане (ст. 217 УПК²³), Киргизии (гл. 26 УПК²⁴) и Армении (гл. 41 УПК²⁵). О намерении провести соответствующую реформу неоднократно, в том числе официально, высказывался Президент Узбекистана²⁶. При этом «одним из основных аргументов сторонников рассматриваемых преобразований процесса доказывания в бывших республиках Советского Союза является позитивный опыт функционирования германской модели»²⁷, то есть пример не англо-саксонского, а классического континентального правопорядка. Столь же примечательно, что

¹⁸ Курс уголовного процесса / Под ред. Л.В. Головки. М., 2021. С. 646 (авторы параграфа – О.Л. Васильев, Л.В. Головки).

¹⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Литовской Республики от 14 марта 2002 г. № IX-785 [На литовском языке] // URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777/asr> (дата обращения 03.03.2023).

²⁰ Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской Республики от 12 февраля 2003 г. // URL: <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/ugolovno-processualnyy-kodeks> (дата обращения 03.03.2023).

²¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 г. № 122 // URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=326970> (дата обращения 03.03.2023).

²² Уголовно-процессуальный кодекс Украины от 13 апреля 2012 г. № 4651-VI // URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31197178 (дата обращения 03.03.2023).

²³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения 03.03.2023).

²⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 129 // URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112308> (дата обращения 03.03.2023).

²⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 30 июня 2021 г. № 306-Ն [на армянском языке] // URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=154763> (дата обращения 03.03.2023).

²⁶ См. Постановление Президента Республики Узбекистан от 14 мая 2018 г. № ПП-3723 «О мерах по кардинальному совершенствованию систему уголовного и уголовно процессуального законодательства» // URL: <https://lex.uz/docs/3734183>(дата обращения 03.03.2023); Указ Президента Республики Узбекистан от 10 августа 2020 г. № УП-6041 «О мерах по дальнейшему усилению гарантий защиты прав и свобод личности в судебной-следственной деятельности» // URL: <https://lex.uz/docs/4939472>(дата обращения 03.03.2023).

²⁷ Шестакова С.Д., Иманалиева У.Э. Депонирование показаний потерпевшего и свидетеля в уголовном процессе Кыргызской Республики // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2022. № 1. С. 181.

авторы приведённой цитаты рассматривают депонирование как инструмент, «необходимый для всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела»²⁸, то есть для обеспечения традиционных континентальных ценностей.

Поскольку всё это, очевидно, идёт вразрез с утверждением о сугубо англосаксонском характере рассматриваемого института, представляется важным проанализировать немецкий опыт «сохранения» доказательств и затем сопоставить его с современными постсоветскими реформами.

2. Депонирование показаний в Германии

Для начала стоит сказать о том, что, вопреки утверждениям отдельных постсоветских правоведов²⁹, сам термин «депонирование» (нем. “*Deponierung*”) в германском уголовно-процессуальном законодательстве не встречается. Немецкими учёными и практиками в интересующем нас контексте он также не используется. Вместе с тем, в Германии действительно существует особая процедура целенаправленного «сохранения» доказательств для судебного разбирательства, и в этом смысле рассуждать *mutatis mutandis* о немецком варианте депонирования вполне корректно.

Согласно § 162 I УПК ФРГ³⁰, «если прокуратура считает необходимым производство судебного следственного действия, она заявляет соответствующее ходатайство... в участковый суд». В частности, таким «судебным следственным действием» (“*gerichtliche Untersuchungshandlung*”) может быть допрос, проводимый с целью последующего оглашения показаний в судебном разбирательстве. Хотя сам законодатель не определяет, в каких именно ситуациях возникает обозначенная «необходимость», соответствующие примеры можно найти в одном из важнейших документов, имеющих отношение к немецкому уголовному процессу: Директивах к уголовному судопроизводству и порядку наложения денежного штрафа³¹.

Пункт 10 Директив называет две типовые ситуации: 1) когда могут быть утеряны доказательства признания вины и 2) когда все потенциальные свидетели наделены свидетельской привилегией. Как видно, эти основания совершенно не похожи на те «исключительные обстоятельства», о которых говорилось во введе-

²⁸ Там же.

²⁹ Там же.

³⁰ Уголовно-процессуальный кодекс Германии от 1 февраля 1877 г. [Доступен на немецком и английском языках] // URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/> (дата обращения 03.03.2023).

³¹ Richtlinien für das Strafverfahren und das Bußgeldverfahren vom 1. Januar 1977 // Bundesanzeiger. 1976. Nr. 245. S. 2ff (далее – Директивы). Этот межведомственный акт, содержащий единые стандарты применения УПК, был утверждён министрами юстиции Германии и всех федеральных земель, в связи с чем он, по смыслу § 146 Закона о судостроительстве ФРГ, рассматривается как обязательный для всех прокуроров (и, как следствие, для полиции).

нии. В приведённых примерах нет ни слова о лицах, находящихся при смерти или планирующих долгую зарубежную поездку. Ещё одна важная особенность состоит в том, что в отличие от США, в Германии ходатайствовать о депонировании вправе не «стороны», а только прокурор.

Эти, на первый взгляд, несущественные отличия, в действительности отражают серьёзные внутренние противоречия современного немецкого законодательства. Чтобы увидеть их суть и понять их истоки, необходимо обратиться к истории.

Как известно, до 1975 г. в Германии, как и в большинстве стран континентальной Европы, существовало предварительное следствие, производство которого было вверено следственному судье³². В силу этого вторая форма предварительного расследования: дознание, осуществляемое полицией под руководством прокурора, рассматривалась как неполноценная и не дающая полноценных доказательств. В частности, действовавший в тот период закон устанавливал, что «нормальный» допрос с разъяснением обвиняемому и свидетелям их прав и ответственности вправе проводить только суд³³. Соответственно, полицейские и прокурорские протоколы допроса не имели доказательственной силы в суде.

В то же время реальное положение вещей было таково, что по большинству дел предварительное следствие не проводилось³⁴. Как итог, основная нагрузка по собиранию доказательственной информации волей-неволей ложилась на плечи прокуратуры и полиции. Естественно, что в таких условиях они были весьма заинтересованы в «закреплении» судом наиболее важных показаний. При этом их в первую очередь волновали не редкие случаи смертельной болезни или дальнего отъезда свидетелей, а куда более прозаичные ситуации, такие как изменение показаний в суде или использование свидетельской привилегии. Именно в этом ключе была понята норма о праве прокурора ходатайствовать о «судебных следственных действиях», что и привело к появлению немецкого варианта депонирования.

Так, § 254 УПК устанавливал, что в случае противоречивости слов обвиняемого, а также для прояснения обстоятельств признания вины оглашению подлежат только показания, записанные в судебном протоколе. Разумеется,

³² Головки Л.В., Гуценко К.Ф., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств: Учебное пособие для юридических вузов / Под ред. К.Ф. Гуценко. М., 2002. С. 414 (автор главы – Б.А. Филимонов).

³³ Историю изменений, вносимых в УПК ФРГ со дня его принятия, можно проследить, используя пятитомный сборник *Änderungsgesetze und Neubekanntmachungen der Strafprozessordnung und strafverfahrensrechtlicher Bestimmungen des Gerichtsverfassungsgesetzes* / Zwihehoff G. (Hrsg.). Münster, 2013.

³⁴ См., например: Berndt E. Untersuchungsrichter oder Staatsanwalt? // *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*. 1931. Nr. 1. S. 739-740.

законодатель под словом «судебный» в первую очередь подразумевал документ, составленный следственным судьёй. Но поскольку на практике предварительное расследование, как правило, сводилось к дознанию, со временем это положение стало пониматься иначе. «Судебные протоколы» стали составляться судьями, допрашивающими обвиняемых по ходатайству прокуроров, обеспокоенных возможностью изменения признательных показаний. Так появилась первое из двух типовых оснований депонирования, обозначенных в Директивах (вероятность того, что доказательства признания вины будут утрачены).

Для допроса свидетелей закон устанавливал ещё более строгие предписания. § 252 УПК категорически запрещал заслушивать показания лиц, впоследствии отказавшихся от дачи показаний. Впрочем, практика нашла способ обойти и это ограничение. Как указал Верховный суд ФРГ, поскольку «закон относится различно к судебным и несудебным допросам», суд первой инстанции, хотя и не может оглашать протоколы, но всё же вправе «допросить судью, заслушавшего [свидетеля] в рамках досудебного производства и разъяснившего ему свидетельскую привилегию, о полученных таким образом показаниях»³⁵. В результате оформилось второе типовое основание депонирования, названное в Директивах (наличие свидетельской привилегии у всех потенциальных свидетелей).

Из сказанного ясно, что немецкий вариант депонирования возник не как концептуально проработанная идея, а как реакция на аномальный разрыв между догмой о «маргинальности» дознания и его практической «нормальностью». Однако со временем этот разрыв был устранён. Как минимум, к началу 1960-х годов в немецкой правовой доктрине закрепилось представление о прокуратуре как о ведомстве, которое «наряду с судом является независимым органом юстиции», обеспечивающим надлежащую реализацию судебной власти³⁶. Это означало, что теперь прокурор рассматривался как полноправный субъект доказывания, в этом смысле ничем не уступающий следственному судье. Также тем самым легитимировалась деятельность полиции, действующей в рамках дознания исключительно от имени прокуратуры³⁷.

Конечно, столь радикальные изменения не могли не отразиться на законодательстве. В 1974 г. предварительное следствие в Германии было упразднено окончательно³⁸. А ещё десятью годами ранее прокуратура и полиция, наконец,

³⁵ Urteil des Bundesgerichtshofs vom 15.01.1952, Aktenzeichen 1 StR 341/51 // Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Strafsachen. Bd. 2. S. 99ff.

³⁶ Schmidt E. Lehrkommentar zur Strafprozessordnung und zum Gerichtsverfassungsgesetz. T. I. Die rechtstheoretischen und die rechtspolitischen Grundlagen des Strafverfahrensrechts. Göttingen, 1964. S. 79.

³⁷ Подробнее об этом см.: Коновалов С.Г. Постсоветские реформы досудебного производства в свете германских процессуальных институтов. М., 2023. С. 146-151.

³⁸ Erstes Gesetz zur Reform des Strafverfahrensrechts vom 9. Dezember 1974 // BGBl. I. 1974, S. 3393ff.

получили возможность проводить полноценный допрос с разъяснением гражданам их прав и ответственности³⁹. Но, как это ни странно, прежние ограничения на оглашение показаний сняты не были. Наиболее вероятная причина тому – непродуманность внесённых поправок. Проще говоря, законодатель, меняя нормы о досудебном производстве, по всей видимости, забыл о существовании корреспондирующих норм в разделе о судебном разбирательстве.

Впрочем, Верховный суд ФРГ по понятным причинам был вынужден искать менее приземлённое объяснение. В одном из своих решений, вынесенном в 2000 г., сославшись на «стабильность правоприменения и единодушие доктрины», он отметил, что «важнейшее основание для различного отношения к судебным и несудебным допросам, согласно новейшей практике, состоит в том, что и сам закон – что видно из § 251 I, II УПК – относится к судебным допросам в целом с большим доверием. Это основание не отпало и после введения обязанности полиции и прокуратуры разъяснять права допрашиваемых лиц»⁴⁰.

Думается, что приведённое разъяснение не лишено лукавства. Во-первых, ни о каком единодушии доктрины по данному вопросу не может быть и речи⁴¹. Во-вторых, один из центральных аргументов в пользу упразднения немецкого предварительного следствия состоял в том, что люди доверяют прокуратуре не меньше, чем суду⁴². В-третьих, тезис о худшем качестве прокурорских допросов едва ли совместим с общепризнанным представлением о прокуроре как о полноценном субъекте доказывания. Наконец, в-четвёртых, судебная практика после поправок 1964 г. признаёт допустимым допрос прокуроров и сотрудников полиции по поводу показаний, полученных у обвиняемого⁴³.

Таким образом, более пристальное изучение немецкого варианта «закрепления» доказательств вновь подводит нас к выводу о том, что институт депонирования не может быть вписан в логику континентального предварительного расследования. Его существование в уголовном процессе ФРГ не имеет под собой внятного концептуального основания и, судя по всему, является следствием ис-

³⁹ Gesetz zur Änderung der Strafprozeßordnung und des Gerichtsverfassungsgesetzes (StPÄG), vom 19. Dezember 1964 // BGBl. I. 1964. S. 1067ff.

⁴⁰ Urteil des Bundesgerichtshofs vom 03.11.2000, Aktenzeichen 2 StR 354/00 // Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Strafsachen. Bd. 46. S. 89ff.

⁴¹ См., например: Beulke W. Klausurenkurs im Strafrecht III. Bobingen, 2013. S. 137-138.

⁴² См. об этом пояснительную записку к проекту реформы (Entwurf eines Ersten Gesetzes zur Reform des Strafverfahrensrechts // URL: <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/07/005/0700551.pdf> (дата обращения 03.03.2023).

⁴³ Urteil des Bundesgerichtshofs vom 31.05.1968, Aktenzeichen 4 StR 19/68 // Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Strafsachen. Bd. 22. S. 170ff. Критическую оценку данной правовой позиции Верховного суда ФРГ с признанием того, что она действительно основана на устоявшейся судебной практике и имеет немало сторонников в немецкой правовой доктрине см. в очерке Г. Грюнвальда (Grünwald G. Entscheidungen: Strafprozessrecht // JuristenZeitung. 1968. Nr. 22. S. 754).

торической случайности. В наши дни трудно найти хоть одну весомую причину, почему прокурор, признанный полноправным субъектом доказывания, оказывается неспособным самостоятельно «сохранить» показания для суда.

В этом контексте примечательно, что в современной немецкой науке термин «сохранение доказательств» (*“Beweissicherung”*) применяется не только к их депонированию⁴⁴, но и к самым обычным прокурорским (а вместе с ними и к полицейским) следственным действиям. Как отмечает У. Хелльманн, прокуратура и полиция в рамках расследования наделены полномочиями по решению двух задач: «раскрытие обстоятельств дела и сохранение доказательств»⁴⁵. В такой ситуации существование особой процедуры депонирования выглядит явно избыточным.

3. Немецкое депонирование и постсоветские реформы

Думаю, из предыдущего раздела понятно, что немецкое депонирование – не лучший пример для рассуждений о «позитивном континентальном опыте». Но есть и ещё одна важная деталь. При внимательном сопоставлении депонирования в Германии и постсоветских странах становится очевидно, что никакого реального заимствования немецкого опыта в данном случае не было и любые ссылки на него или основываются на незнании, или представляют собой своего рода «пускание пыли в глаза». Единственное исключение, по всей видимости, составляет Литва, и тем ироничнее, что объектом особо резкой критики со стороны отечественных сторонников исследуемого института оказываются именно те черты, которые сближают литовскую и германскую процедуры⁴⁶. В основном же постсоветские нормы о депонировании явно представляют собой копирование американских правовых конструкций с сугубо англосаксонской внутренней логикой.

И дело даже не в использовании термина «депонирование», чуждого для немецкого уголовно-процессуального права, но вполне привычного для законодательства США. Хотя сам факт, что этот термин был не просто воспринят постсоветской правовой наукой, но и включён в целый ряд постсоветских кодексов (УПК Эстонии, Казахстана, Киргизии и Армении), уже говорит о многом. Но всё же куда более важно то, что постсоветское депонирование, подобно американскому, буквально пронизано началом состязательности. Не случайно некоторые постсоветские исследователи считают состязательный характер самой

⁴⁴ Хотя и к нему тоже. См. Hartmann A., Schmidt R. Strafprozessrecht (Grundzüge des Strafverfahrens). Bremen, 2018. S. 287-288.

⁴⁵ Hellmann U. Strafprozeßrecht. Berlin, Heidelberg, 1998. S. 23, 35.

⁴⁶ Зинченко И.А., Попов А.А. Структура уголовно-процессуального института депонирования показаний, цель и основания его применения (компаративистский взгляд) // Библиотека криминалиста. 2015. № 1. С. 304-306.

«сутью», «смыслом» депонирования⁴⁷. Это означает, что оно должно проводиться не просто в судебном заседании, но также «с обязательным участием процессуального противника» ходатайствующей стороны⁴⁸ с целью организации перекрёстного допроса⁴⁹.

Именно такая логика сегодня заложена в большинстве постсоветских кодексов⁵⁰. Например, ст. 69.1 УПК Эстонии устанавливает, что процедура депонирования должна подчиняться правилам судебного следствия, одно из которых состоит в проведении перекрёстного допроса (ст. 288 эстонского УПК). Аналогичные положения содержатся, в частности, в ч. 1 ст. 277 УПК Киргизии и ч. 3 ст. 309 УПК Армении.

Едва ли можно сомневаться в том, что источником вдохновения в данном случае послужило не немецкое, а американское право. Как известно, 6-я поправка к Конституции США закрепляет право обвиняемого на «конфронтацию» (“*confrontation*”), предполагающее, что достоверность показаний свидетеля должна «оцениваться особым образом: посредством проверки в горниле перекрёстного допроса»⁵¹. Иными словами, каждый обвиняемый вправе допросить свидетеля, дающего показания против него. Доказательства, положенные в основу приговора, должны быть собраны с соблюдением этой гарантии. Отсюда, помимо прочего, вытекает, что депонирование, как правило, должно быть состязательным.

Разумеется, в этой логике нет ничего универсального. Более того, она совершенно не вписывается в континентальные представления о предварительном производстве. Рискую быть обвинённым в объяснении трюизмов, напомним, что одним из важнейших принципов континентального расследования было и остаётся *инквизиционное начало*⁵². Из этого, в частности, следует, что в предварительном производстве, даже при проведении судебных заседаний, никаких сторон нет и быть не может.

К слову, немецкая правовая доктрина идёт ещё дальше, постулируя несостязательный характер не только дознания, но и судебных стадий процесса. Прокуратура в Германии принципиально позиционируется не как сторона по делу, а как

⁴⁷ Там же. С. 302.

⁴⁸ Гамбарян А.С. Правовые режимы депонирования доказательств (показаний) и их специфика в уголовном процессе Республики Армения // Судебная власть и уголовный процесс. 2016. № 1. С. 163.

⁴⁹ Зинченко И.А., Попов А.А. Указ. соч. С. 118.

⁵⁰ См. Попов А.А. Проблемы регламентации досудебного депонирования показаний в уголовном процессе (компаративистский подход) // Пробелы в российском законодательстве. 2014. № 6. С. 196-200.

⁵¹ Цитата из решения Верховного Суда США по делу «Кроуфорд против Вашингтона», вынесенного в 2004 г. (Crawford v. Washington, 541 U.S. 36 (2004) // URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/541/36/> (дата обращения 03.03.2023)).

⁵² Курс уголовного процесса / Под ред. Л.В. Головки. М., 2021. С. 142.

«объективнейший орган в мире»⁵³. И хотя в данном случае мы имеем дело с крайней и в сравнительно-правовом контексте не слишком популярной идеей, нельзя не отметить, что для континентальной традиции в целом вполне характерна не-состязательная структура исследования доказательств в судебном разбирательстве⁵⁴. Тем более было бы странно ожидать реализации состязательного начала в «досудебных» заседаниях суда. Стоит ли удивляться, что немецкая процедура депонирования мало чем отличается от привычного нам допроса, проводимого следователем⁵⁵. Чего мы в ней точно не встретим, так это «конфронтации» с перекрёстным допросом⁵⁶.

Интересно, что невозможность последовательной реализации состязательного начала в предварительном расследовании осознаётся даже в американском праве. Уже не раз процитированные выше Федеральные правила уголовного судопроизводства США называют ряд ситуаций, когда участие обвиняемого в процедуре депонирования не считается необходимым⁵⁷. Подобные исключения, вполне ожидаемо, встречаются и в постсоветских кодексах. К примеру, ч. 3 ст. 69.1 УПК Эстонии закрепляет, что подозреваемый может не вызываться на допрос при угрозе безопасности свидетеля. Неявка лица, получившего повестку, также не препятствует производству депонирования (ч. 3 ст. 69.1 УПК). Аналогичные положения содержатся в ч. 3 ст. 217 УПК Казахстана, ч. 9 ст. 114 УПК Грузии, ч. 2, 5 ст. 207 УПК Киргизии.

При таких обстоятельствах корректность рассуждений о состязательности и перекрёстном допросе как о «сути» депонирования вызывает большие сомнения. В некоторых случаях эта процедура и вовсе выглядит антисостязательной. Например, ч. 4 ст. 366 УПК Казахстана и ст. 208 УПК Киргизии устанавливают, что свидетель, показания которого были депонированы в досудебном производстве,

⁵³ *“Objektivste Behörde der Welt”*, выражение, принадлежащее Ф. Листу (Liszt F. Vortrag vor dem Berliner Anwaltsverein am 23. März 1901 // Deutsche Juristen Zeitung 1901. Nr. 8. S. 180). См. также соответствующую позицию Верховного суда ФРГ («прокурор – не сторона в процессе»): Urteil des Bundesgerichtshofs vom 23.09.1960, Aktenzeichen 3 StR 28/60 // Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Strafsachen. Bd. 15. S. 155ff.

⁵⁴ Курс уголовного процесса / Под ред. Л.В. Головки. М., 2021. С. 948, 951-952 (автор раздела – С.В. Романов).

⁵⁵ Зинченко И.А., Попов А.А. Указ. соч. С. 305.

⁵⁶ Здесь следует сделать одну важную оговорку. Согласно § 168с II УПК ФРГ (этот параграф был добавлен в кодекс в 1974 г., одновременно с упразднением предварительного следствия), обвиняемый вправе присутствовать при судебном допросе свидетеля и по его окончании давать свои пояснения или задавать вопросы. Однако важно учитывать, что даже в этом случае допрос проводится не сторонами перед судьёй, а самим судьёй. К тому же упомянутое право обвиняемого сильно ограничено. Чтобы отказать ему в присутствии на допросе, достаточно констатировать возможность «угрозы целям расследования». Например, это происходит тогда, когда есть опасение, что свидетель не захочет говорить правду при обвиняемом (§ 168с III УПК ФРГ).

⁵⁷ Соответствующие исключения см. в правиле 15.

пусть даже и в отсутствие обвиняемого, как правило, не должен допрашиваться в судебном разбирательстве, независимо от наличия такой возможности.

Если суммировать сказанное выше, становится понятно, что депонирование в постсоветских странах действительно имеет мало общего с соответствующим немецким институтом. По-видимому, мы в очередной раз наблюдаем пример банального копирования американских правовых конструкций, притом без малейших попыток их адаптации к континентальной почве. Впрочем, в данном случае такая адаптация едва ли возможна. Учитывая концептуальную несовместимость континентального расследования и англо-саксонского депонирования, вполне закономерно, что в целом на постсоветском пространстве рассматриваемый институт применяется сдержанно. Например, в Казахстане за весь 2020 г. зафиксировано всего 712 случаев депонирования показаний. При этом в производстве органов расследования в этот же период находилось 193 678 уголовных дел. Что ещё более примечательно, со стороны защиты было заявлено всего четыре соответствующих ходатайства⁵⁸. Можно ли при этом говорить о произошедшем «развитии состязательных начал»⁵⁹? – Вопрос, пожалуй, риторический.

4. Заключение

Подводя итог, стоит вновь повторить мысль, проходящую красной нитью через всю статью: континентальное предварительное расследование и институт судебного депонирования показаний концептуально несовместимы. И хотя опыт Германии часто преподносится как позитивный пример такого совмещения, его использование в подобном ключе некорректно. Во-первых, немецкий вариант депонирования не имеет под собой внятного доктринального обоснования. По-видимому, его существование – не более чем следствие исторической случайности. Во-вторых, сама ссылка на опыт ФРГ выглядит лукаво, ведь в действительности мало кто из постсоветских исследователей и реформаторов стремится к его заимствованию. Обсуждаемые варианты оптимальной процедуры депонирования обычно куда больше похожи на соответствующие американские институты. Итог подобных заимствований вполне предсказуем: редкие случаи обращения в суд за «сохранением» показаний нисколько не укрепляют, а иногда и вовсе подрывают состязательность, вредя интересам защиты и правосудия.

⁵⁸ О том, были ли они удовлетворены, в отчете информации нет. См. информацию на официальном портале правовой статистики Республики Казахстан. URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения 03.03.2023)

⁵⁹ Темирбекова А.А. Судебное депонирование в современном уголовном процессе // Международный журнал экспериментального образования. 2019. № 6. С. 73.

Список литературы (qршқашнцрјашн gашнқ, reference list)

Правовые акты:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 129 // URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112308> (дата обращения 03.03.2023).
Criminal Procedure Code of the Kyrgyz Republic of October 28, 2021 No. 129 // URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112308> (access Mar. 3, 2023).
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 30 июня 2021 г. № 306-Ն [на армянском языке] // URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=154763> (дата обращения 03.03.2023).
Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia of June 30, 2021 No. 306-Ն // URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=154763> (access Mar. 3, 2023).
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 г. № 231-V // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (дата обращения 03.03.2023).
Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan of July 4, 2014 No. 231-V // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231> (access Mar. 3, 2023).
4. Уголовно-процессуальный кодекс Украины от 13 апреля 2012 г. № 4651-VI // URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31197178 (дата обращения 03.03.2023).
Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI // URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=31197178 (access Mar. 3, 2023).
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 г. № 122 // URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=326970> (дата обращения 03.03.2023).
Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova of March 14, 2003 No. 122 // URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=326970> (access Mar. 3, 2023).
6. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской Республики от 12 февраля 2003 г. // URL: <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/ugolovno-processualnyy-kodeks> (дата обращения 03.03.2023).
Code of Criminal Procedure of the Republic of Estonia of February 12, 2003 // URL: <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/ugolovno-processualnyy-kodeks> (access Mar. 3, 2023).
7. Уголовно-процессуальный кодекс Литовской Республики от 14 марта 2002 г. № IX-785 [На литовском языке] // URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777/asr> (дата обращения 03.03.2023).
Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania of March 14, 2002 No.

2. Urteil des Bundesgerichtshofs vom 03.11.2000, Aktenzeichen 2 StR 354/00 // Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Strafsachen. Bd. 46. S. 89ff.
Judgment of the Federal Court of Justice of November 3, 2000, file no. 2 StR 354/00 // Decisions of the Federal Court of Justice in Criminal Matters. Vol. 46. P. 89ff.
3. Urteil des Bundesgerichtshofs vom 31.05.1968, Aktenzeichen 4 StR 19/68 // Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Strafsachen. Bd. 22. S. 170ff.
Judgment of the Federal Court of Justice of May 31, 1968, File No. 4 StR 19/68 // Decisions of the Federal Court of Justice in Criminal Matters. Vol. 22. P. 170ff.
4. Urteil des Bundesgerichtshofs vom 23.09.1960, Aktenzeichen 3 StR 28/60 // Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Strafsachen. Bd. 15. S. 155ff.
Judgment of the Federal Court of Justice of September 23, 1960, File No. 3 StR 28/60 // Decisions of the Federal Court of Justice in Criminal Matters. Vol. 15. P. 155ff.
5. Urteil des Bundesgerichtshofs vom 15.01.1952, Aktenzeichen 1 StR 341/51 // Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Strafsachen. Bd. 2. S. 99ff.
Judgment of the Federal Court of Justice of January 15, 1952, File No. 1 StR 341/51 // Decisions of the Federal Court of Justice in Criminal Matters. Vol. 2. P. 99ff.

Научные источники:

1. Васильев О.Л. Справедливость на досудебных стадиях уголовного процесса России: Монография. М., 2017.
Vasilyev O.L. Justice at the Pre-Trial Stages of Criminal Proceedings in Russia: Monograph. Moscow, 2017.
2. Гамбарян А.С. Правовые режимы депонирования доказательств (показаний) и их специфика в уголовном процессе Республики Армения // Судебная власть и уголовный процесс. 2016. № 1. С. 159-166.
Ghambaryan A.S. Legal Regimes of Deposition of Evidence (Testimony) and Their Particularities in the Republic of Armenia // Judiciary and Criminal Procedure. 2016. No. 1. P. 159-166.
3. Головки Л.В., Гуценко К.Ф., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств: Учебное пособие для юридических вузов / Под ред. К.Ф. Гуценко. М., 2002.
Golovko L.V., Gutsenko K.F., Filimonov B.A. Criminal Procedure of the Western States: Textbook for Law Schools / Edited by K.F. Gutsenko. Moscow, 2002.
4. Головки Л.В. Материалы к построению сравнительного уголовно-процессуального права: источники, доказательства, предварительное производство // Труды юридического факультета. Кн. 11. М., 2009. С. 227-360.
Golovko. L.V. Materials to the Construction of Comparative Criminal Procedural

- Law: Sources, Evidence, Preliminary Proceedings // Scientific Works of the Faculty of Law. Book 11. Moscow, 2009. С. 227-360.
5. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. М., 1976.
Dvoretzky I.Kh. Latin-Russian Dictionary. Moscow, 1976.
 6. Зинченко И.А., Попов А.А. Структура уголовно-процессуального института депонирования показаний, цель и основания его применения (компаративистский взгляд) // Библиотека криминалиста. 2015. № 1. С. 301-308.
Zinchenko I.A., Popov A.A. Structure of Criminal-Procedural Institute of Deposition, Purpose and Grounds of its Application (Comparative View) // Library of Criminalist. 2015. No. 1. P. 301-308.
 7. Коновалов С.Г. Постсоветские реформы досудебного производства в свете германских процессуальных институтов. М., 2023.
Konovalov S.G. Post-Soviet Reforms of Pre-Trial Proceedings in the Light of German Procedural Institutions. Moscow, 2023.
 8. Курс уголовного процесса / Под ред. Л.В. Головки. М., 2021.
Course of Criminal Procedure / Ed. by L.V. Golovko. Moscow, 2021.
 9. Петрученко О. Латинско-русский словарь. М., 1914.
Petruchenko O. Latin-Russian Dictionary. Moscow, 1914.
 10. Попов А.А. Проблемы регламентации досудебного депонирования показаний в уголовном процессе (компаративистский подход) // Пробелы в российском законодательстве. 2014. № 6. С. 196-200.
Popov A.A. Problems of Regulation of Pre-Trial Deposition in Criminal Proceedings (Comparative Approach) // Gaps in Russian Legislation. 2014. No. 6. P. 196-200.
 11. Терехов А.Ю., Латыпов В.С. Необходимость депонирования показаний свидетелей и потерпевших по сложным уголовным делам // Вестник Казанского юридического института МВД России. 2021. № 1. С. 115-121.
Terekhov A.Y., Latypov V.S. Necessity of Depositing Witnesses and Victims in Complex Criminal Cases // Bulletin of the Kazan Law Institute of the Russian MIA. 2021. No. 1. P. 115-121.
 12. Темирбекова А.А. Судебное депонирование в современном уголовном процессе // Международный журнал экспериментального образования. 2019. № 6. С. 72-76.
Temirbekova A.A. Judicial Deposition in Modern Criminal Proceedings // International Journal of Experimental Education. 2019. No. 6. P. 72-76.
 13. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. СПб, 1910.
Foinitsky I.Ya. Course of Criminal Procedure. Vol 2. St. Petersburg, 1910.
 14. Шестакова С.Д., Иманалиева У.Э. Депонирование показаний потерпевшего и свидетеля в уголовном процессе Кыргызской Республики // Вестник Санкт-

- Петербургского университета МВД России. 2022. № 1. С. 176-182.
Shestakova S.D., Imanalieva U.E. Deposition of Victim and Witness in the Criminal Process of the Kyrgyz Republic // Bulletin of St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2022. No. 1. P. 176-182.
15. Änderungsgesetze und Neubekanntmachungen der Strafprozessordnung und strafverfahrensrechtlicher Bestimmungen des Gerichtsverfassungsgesetzes / Zwihehoff G. (Hrsg.). Münster, 2013.
Amending Laws and New Notices of the Code of Criminal Procedure and Criminal Procedural Provisions of the Judicature Act / Zwihehoff G. (ed.). Münster, 2013.
16. Berndt E. Untersuchungsrichter oder Staatsanwalt? // Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. 1931. Nr. 1. S. 720-742.
Berndt E. Examining Magistrate or Public Prosecutor? // Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft. 1931. No. 1. P. 720-742.
17. Beulke W. Klausurenkurs im Strafrecht III. Bobingen, 2013.
Beulke W. Criminal Law Examination Course III. Bobingen, 2013.
18. Damaska M.R. Evidentiary Barriers to Conviction and Two Models of Criminal Procedure: a Comparative Study // University of Pennsylvania Law Review. 1973. Vol. 121. P. 506-589.
19. Ferdico J.N., Fradella H.F., Totten C.D. Criminal Procedure for the Criminal Justice Professional. Wadsworth, 2009.
20. Grünwald G. Entscheidungen: Strafprozessrecht // Juristen Zeitung. 1968. Nr. 22. S. 749-754.
Grünwald G. Decisions: Criminal Procedural Law // Lawyers' Newspaper. 1968. No. 22. P. 749-754.
21. Hartmann A., Schmidt R. Strafprozessrecht (Grundzüge des Strafverfahrens). Bremen, 2018.
Hartmann A., Schmidt R. Criminal Procedural Law (Basic Features of the Criminal Procedure). Bremen, 2018.
22. Hellmann U. Strafprozeßrecht. Berlin, Heidelberg, 1998.
Hellmann U. Criminal Procedural Law. Berlin, Heidelberg, 1998.
23. Lewis Ch.T., Short Ch. A New Latin Dictionary. New York, Oxford, 1891.
24. Liszt F. Vortrag vor dem Berliner Anwaltsverein am 23. März 1901 // Deutsche Juristen Zeitung 1901. Nr. 8. S. 179ff.
Liszt F. Lecture to the Berlin Bar Association on March 23, 1901 // German Lawyers' Newspaper 1901. No. 8. P. 179ff.
25. Montoya J. A Theory of Compulsory Process Clause Discovery Rights // Indiana Law Journal. 1995. Vol. 70. P. 845-890.
26. Ortman W. Confrontation in the Age of Plea Bargaining // Columbia Law Review. 2021. Vol. 121. P. 451-508.

27. Ratnoff M.F. Comment: The New Criminal Deposition Statute in Ohio – Help or Hindrance to Justice? // Case Western Reserve Law Review. 1968. Vol. 19. P. 279-291.
28. Schmidt E. Lehrkommentar zur Strafprozessordnung und zum Gerichtsverfassungsgesetz. T.I. Die rechtstheoretischen und die rechtspolitischen Grundlagen des Strafverfahrensrechts. Göttingen, 1964.
Schmidt E. Teaching Commentary on the Code of Criminal Procedure and the Judiciary Act. Part I. The Legal-Theoretical and the Legal-Political Foundations of the Criminal Procedural Law. Göttingen, 1964.

Սերգեյ Կոնովալով

Ի.գ.թ., Մ. Վ. Լոմոնոսովի անվան Մոսկվայի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական դատավարության, ստրատեգիայի և դատախազական հսկողության ամբիոնի ասիստենտ

ԱՊԱՑՈՒՅՑՆԵՐԻ ԴԵՊՈՆԱՑՈՒՄԸ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ. ՀԵՏԵՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՖԻ ԶՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ⁶⁰

Համառոտագիր

Հոդվածում քննարկվում է քրեական դատավարության ապացույցների դեպոնացման ինստիտուտի նորմատիվային ամրագրման և գործնական կիրառման գերմանական փորձը: Այսօր այս ընթացակարգը ակտիվորեն քննարկվում է հետխորհրդային երկրներում: Այն, որ նախկին ԽՍՀՄ յոթ երկրներ (Լիտվա, Էստոնիա, Մոլդովա, Ուկրաինա, Ղազախստան, Ղրղզստան և Հայաստան) արդեն իսկ ներդրել են ապացույցների դեպոնացման ինստիտուտն իրենց քրեական դատավարության օրենսգրքերում, սույն թեմայի քննարկումը դարձնում է հատկապես արդիական:

Հոդվածի հեղինակը գալիս է այն եզրակացության, որ Գերմանիայի փորձը չի կարող դրական օրինակ ծառայել նման բարեփոխումների համար: Հեղինակի կարծիքով՝ ապացույցների դեպոնացման գերմանական ուղին չունի հստակ հայեցակարգային հիմք, և դրա գոյությունը, ըստ ամենայնի, պատմական զարգացումների արդյունք է:

Հոդվածը նաև ցույց է տալիս սույն ինստիտուտի շրջանակում գերմանական և հետխորհրդային իրավական համակարգերի միջև հաճախ նշվող զուգահեռների ոչ միանշանակ բնույթը: Արդյունքում՝ շատ ավելի հավանական է այն վարկածը, որ հետխորհրդային երկրները հենվել են ամերիկյան փորձի վրա, որն ունի իր հատուկ ներքին տրամաբանությունը:

Հոդվածի կենտրոնական գաղափարն ապացույցների դեպոնացման հիմնարար անհամատեղելիությունն է մայրցամաքային իրավական համակարգի նախաքննության սկզբի հետ: Այս եզրակացությունը կարող է օգտակար լինել մինչդատական վարույթի բուն խնդիրների հետագա ըմբռնման համար:

Հիմնաբառեր- քրեական դատավարություն, մինչդատական վարույթ, նախաքննություն, դեպոնացում, վկայի ցուցմունք, վկայություն, Գերմանիա, հետխորհրդային պետություններ:

⁶⁰ Հոդվածը ներկայացվել է 16.03.2023թ., գրախոսվել է 17.03.2023թ.:

Sergey Kononov

Candidate of Juridical Sciences, Assistant of the Department of Criminal Procedure, Justice and Supervision by Public Prosecutor of the Faculty of Law at Lomonosov Moscow State University

DEPOSITION IN GERMAN CRIMINAL PROCEDURE: A CRITICAL APPRAISAL OF THE POST-SOVIET MYTH⁶¹

Abstract

The article examines the German experience of the legal establishment and practical application of the criminal procedural institute of deposition. Today, this procedure is being actively discussed throughout the post-Soviet space. The fact that seven countries of the former Soviet Union (Lithuania, Estonia, Moldova, Ukraine, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Armenia) have implemented the institute of depositing into their criminal proceedings makes this discussion particularly acute.

The author of the article concludes that the experience of FRG cannot serve as a positive example for this kind of reforms. According to the author, the German version of deposition has no coherent conceptual basis, and its very existence seems to be the result of historical accident.

The article also demonstrates the far-fetched nature of the frequent parallels between German and post-Soviet deposition regulations. The hypothesis that the post-Soviet reformers relied on the American experience, which has its own special internal logic, seems much more plausible.

The central idea of the article is the fundamental incompatibility of the institution of deposition with the beginnings of a continental preliminary investigation. This conclusion may be useful for further reflection on the current problems of pre-trial proceedings.

Keywords: criminal procedure; preliminary enquiry; pre-trial investigation; deposition; witness; testimony; Germany, post-Soviet states.

⁶¹ The article was presented on 16.03.2023 and was reviewed on 17.03.2023.

ՀՀ դատախազության «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականում տպագրվող հոդվածներին ներկայացվող պահանջները

Հարգելի՛ հեղինակ,

«Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականը հրատարակվում է տարին երկու անգամ, իսկ ներկայացված բոլոր հոդվածները ենթարկվում են գրախոսման պարբերականի գրախոսների կողմից:

Տպագրման ներկայացվող հոդվածը պետք է անդրադառնա իրավագիտության ոլորտի արդիական կոնկրետ խնդրի, լինի հիմնավորված, առաջադրի որևէ հստակ թեզ, պարունակի իրավունքի բնագավառին վերաբերող վերլուծություններ, շարադրված լինի գիտական, գրագետ և տրամաբանված լեզվով:

Հոդվածը կարող է ներկայացվել հայերեն, անգլերեն կամ ռուսերեն, իսկ ընդհանուր ծավալը պետք է լինի 20-30 էջի (A4: 210x297 մմ) սահմաններում:

Հոդվածը պետք է բաղկացած լինի վերտառությունից, հեղինակի մասին տեղեկատվությունից (տե՛ս՝ Հավելված 1), ներածությունից, բուն հետազոտությունից՝ համապատասխան բաժիններով (գլուխներով) և պարագրաֆներով, եզրակացությունից, համառոտագրից հիմնաբառերի կամ բանալի բառերից, գրականության ցանկից (տե՛ս՝ Հավելված 2):

Հոդվածների ներկայացման վերաբերյալ ամբողջական տեղեկատվությունը տե՛ս <https://www.prosecutor.am/am/magazine/>

Կոնտակտային տվյալներ

Հասցե՝ 0010, ՀՀ, ք. Երևան, Վ. Սարգսյան 5

Էլ. հասցե՝ orinakanutyun@prosecutor.am

Հեռ՝ (+374) 010-511-506

**Requirements for Articles to be Published in the Scientific-Practical Journal
“Legality” of the Prosecutor’s Office of the Republic of Armenia**

Dear Author,

The scientific-practical journal “Legality” is published twice a year, and all submitted articles are reviewed by the reviewers of the journal.

The article submitted for publication should address an existing specific problem in the field of law, should be evidence-based, present a clear thesis, contain thorough, accurate analysis related to the field of law and should be written in academic language.

The article may be submitted in Armenian, English or Russian and should be kept from 20-30 pages (A4: 210x297 mm).

The article should contain the following sections: title, data about the author (see the Appendix 1), introduction, the main research with corresponding sections (chapters) and paragraphs, conclusion, abstract, keywords, reference list (see the Appendix 2).

For the whole information about submission see:

<https://www.prosecutor.am/en/magazine/>

Contacts

Address: Vazgen Sargsyan Street 5, Yerevan, Armenia, 0010

E-mail: orinakanutyun@prosecutor.am

Tel. (+374) 010-511-506

**Требования к статьям, публикуемым в научно-практическом журнале
«Законность» Прокуратуры Республики Армения**

Уважаемый автор,

Научно-практический журнал «Законность» публикуется дважды в год, а все представленные статьи рецензируются рецензентами журнала.

Представляемая для публикации статья должна затрагивать актуальную, конкретную проблему в области юриспруденции, быть обоснованной, излагать четкий тезис, содержать анализы, относящиеся к области права, быть изложена академическим языком.

Статья может быть представлена на армянском, английском или русском языке и общий объем статьи должен быть в пределах 20-30 страниц (А4: 210x297 мм).

Статья должна состоять из следующих частей (в указанном порядке): заглавие, данные об авторе (см. Приложение 1), введение, основное исследование с соответствующими разделами (главами) и параграфами, заключение, абстракт, ключевые слова, список литературы (см. Приложение 2).

Для полной информации о требованиях к статьям см.:

<https://www.prosecutor.am/ru/magazine/>

Контактная информация

Адрес: ул. Вазгена Саргсяна 5, Ереван, Армения, 0010

Эл. адрес: orinakanutyun@prosecutor.am

Тел. (+374) 010-511-506

© «Օրինականություն», Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր
նախախազություն, 2023, N 133

© “Orinakanutiun” (Legality)- Prosecutor General's Office of the Republic of
Armenia, 2023, N 133

© «Оринаканутюн» (Законность)- Генеральная прокуратура Республики
Армения, 2023, N 133

Խմբագրական խորհրդի նախագահի օգնական՝ Կ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Assistant to the Chair of the Editorial Board: K. HARUTYUNYAN
Ассистент Председателя редакционной коллегии: К. АРУТЮНЯН

Հրատարակիչ տնօրեն՝ Ա. ՉՈՒՆԳՈՒՐՅԱՆ
Publishing director: A. CHUNGURYAN
Изд. редактор: А ЧУНГУРЯН

Համակարգչային ձևավորող՝ Հ. ԱԲԵԼՅԱՆ
Computer designer: H. ABELYAN
Верстка: А. АБЕЛЯН

Հանձնված է տպագրության՝ 26.06.2023
Չափսը՝ 70x100 1/16
Տպագրությունը՝ օֆսեթ: 9.5 տպ. մամուլ:
Տպարանակը՝ 500
Գրանցման վկայական՝ N 688

Տպագրված է «Աստղիկ գրատուն» հրատարակչությունում
www.astghik.am